

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

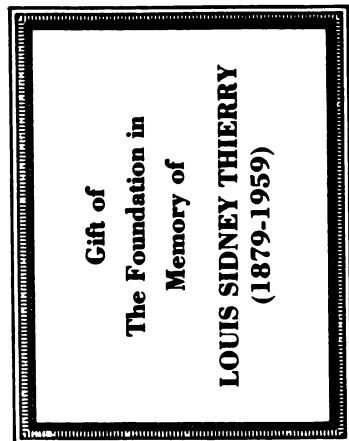
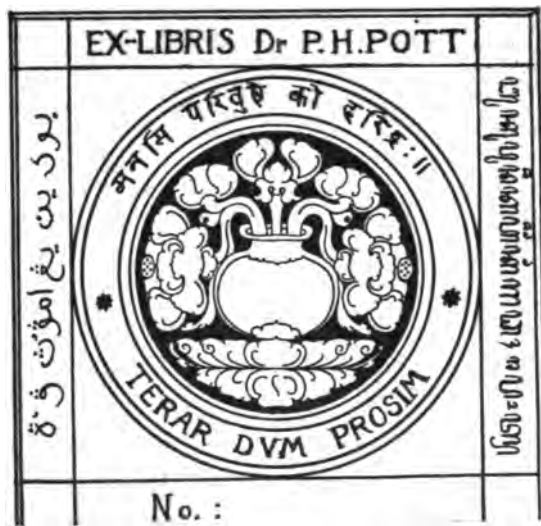
- + *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.
- + *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.
- + *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.
- + *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via <http://books.google.com>

GRAD
DS
611
.094
1904
BUHR

B 1,171,073

RAPPORTEN
VAN DE
COMMISSIE IN NEDERLANDSCH-INDIË
VOOR
OUDHEIDKUNDIG ONDERZOEK
OP
JAVA en MADOERA.

1904.

Uitgegeven voor rekening
VAN HET
Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.

ALBRECHT & Co.,
BATAVIA.

M. NIJHOFF,
's GRAVENHAGE.

1906.

GRAD

DS

611

-594

1904

Julius

KERN INSTITUTE

Duplicate .

sold by
authority.

6-11-10
10-19-98

INHOUD.

	Blz.
Driemaandelijksch rapport over het 1 ^e kwartaal 1904. . .	1
Driemaandelijksch rapport over het 2 ^e kwartaal 1904. . .	8
Driemaandelijksch rapport over het 3 ^e kwartaal 1904. . .	12
Bijlage (27a). Beschrijving der Hindoe-oudheden in de afdeeling Bangil der Residentie Pasoeroean (met 2 bijlagen en eigen inhoud) van J. KNEBEL.	17
Bijlage (27b). Beschrijving der Hindoe-oudheden in de afdeeling Pasoeroean der Residentie Pasoeroean (met eigen inhoud) van J. KNEBEL.	60
Bijlage (27c). Beschrijving der Hindoe-oudheden in de afdeelingen Pråbålinggå, Kraksaån en Loemadjang der Residentie Pasoeroean (met 2 bijlagen en eigen inhoud) van J. KNEBEL.	93
Bijlage (28). Beschrijving der Hindoe-oudheden in de afdeelingen Djembër, Banjoewangi, Båndåwåså, Sitoebåndå en Bësoeki der Residentie Bësoeki (met eigen inhoud) van J. KNEBEL.	135
Bijlage (29). De troon van de hoofdkamer van den hoofd-tempel van het Tjandi-Sëwoe-complex, vergeleken met de tronen in de Tjandi Mëndoet en de Tjandi Kalibëning of Kalasan van Dr. J. BRANDES (met calques en foto's).	159
Driemaandelijksch rapport over het 4 ^e kwartaal 1904. .	171

LIJST DER PLATEN.

	Blz.
63. Tjandi Soembërawan (zijaanzicht Zuidzijde, zijaanzicht Oostzijde, profiel Oostzijde en bovenaanzicht).	9
64. Troon in de kamer van Tjandi Mëndoet (vooraanzicht, zijaanzicht en plattegrond).	161
65. Troon in de kamer van Tjandi Kalasan (vooraanzicht, zijaanzicht en plattegrond).	162
66. Troon in de kamer van Tjandi Sëwoe (vooraanzicht, zijaanzicht en plattegrond).	163
67. Troon in de kamer van Tjandi Sëwoe.	
Fig. 1. Verklaring van de reconstructie.	164
Fig. 2. De troon met een Boeddhabeeld er op.	165
68. Gezicht op den troon van Tjandi Mëndoet (foto 1136).	165
69. Zijbeelden in de kamer van Tjandi Mëndoet (foto's 1137 en 1138)	166
70. Fig. 1. Gezicht op den troon van Tjandi Sëwoe (foto 787).	166
Fig. 2. Gezicht op den troon van Tjandi Kalasan (foto 1148).	166

Driemaandelijksch Rapport

— over Januari, Februari en Maart 1904 —

VAN DE

Commissie in Ned.-Indië voor Oudheidkundig onderzoek op Java en Madoera.

Na de residentie Soerabaja, zie de bij het vorige rapport overgelegde verwerking van de literatuur over deze residentie, kwam Kēdiri als zoodanig in aanmerking. De Heer KNEBEL bracht in het nu afgelopen kwartaal ook dit gereed, evenals de studie over de wāhana's, die in het Tijdschr. Ind. T. L. en Vk. door het Bataviaasch Genootschap zal worden uitgegeven, Not. Bat. Gen. 1904, bl. 34.

Dit Genootschap nam nog meer op zich. Was reeds uitgemaakt dat het een deel zou bijdragen in de kosten der uitgave van de Beschrijving der ruine in het gehucht Djago (desa Toempang, afd. Malang, res. Pasoeroehan), evenals ook het Koninklijk Instituut v. d. T. L. en Vk. te 's Gravenhage dat doen zal, in de Januari-vergadering van dit jaar nam de Directie het voor de Oudheden zeker zeer gewichtige besluit, dat ook de kosten voor de uitgave der rapporten voor rekening van dat Genootschap zouden komen, een beschikking zeker niet minder royaal dan die welke vroeger reeds — in het Rapport over het 4e kwartaal van 1901, — vermeld moest worden, daar het zich laat aanzien, dat hierdoor ook de publicatie der mededeelingen over de geleidelijke resultaten van het Oudheidkundig onderzoek verzekerd zijn. Een geregeld plan voor de uitgave der voorafgaande driemaandelijksche rapporten is opgemaakt, en zoodra mogelijk zal met het uitgeven begonnen worden. Zie Not. Bat. Gen. 1904, bl. 3.

Zooals verondersteld werd in het vorige rapport, lagen de restanten van de toppen, als anderszins, van Tjandi Singasari, werkelijk nog om den voet. Toen de voorzitter in Februari nogmaals daarheen ging, om de reconstructie, voor zoover deze mogelijk zou blijken, te leiden, waren de stukken uitgegraven, met windstreek-letters gemerkt, naar de windstreken opgesteld, en reeds ruw gesorteerd. De Heer MELVILLE had de kleine bijnissen aan den voorkant van den tempel reeds uitgevonden en gedeeltelijk opgesteld, en globaal kon reeds

berekend worden hoe de vorm en het uiterlijk van deze torenvormige Tjandi geweest moest zijn. Zij had vijf toppen, den hoogsten en zwaarsten op het lichaam van den tempel, en van ieder der vier andere telkens één op elk der buitenkapellen. Horizontale geornamenteerde banden en rijen van tempelmodellen wisselden elkander daaraan klimmend af, bovenaan waren zij gekroond met een eenvoudiger gedeelte, dat met een knop van bijzonderen vorm afgedekt was. Deze bevinding strookte met hetgeen er te leeren is uit de tempelmodellen van Oost-Java, reeds vroeger verzameld uit reliefs enz., zie het Rapport over het 3e kwartaal 1903. Maar alles moest nauwkeurig opgemeten worden en verder gesorteerd, omdat op zichzelf slechts zeer zelden duidelijk was of een stuk tot den hoofdtop of tot een der vier kapellen had behoord. Slechts op deze wijze zou de juiste vorm zijn uit te vinden. Het werd vroeger reeds gezegd, geen enkele technische aanwijzing komt bij dezen tempel het onderzoek te gemoet. Ook bij de nieuw gevonden losse stukken, die hot en haar door elkander lagen, was daarvan niets te bespeuren. Slechts nauwkeurige opmeting en een combinatie daarop gemaakt, kon hier den weg wijzen en het doel bereikbaar maken.

Intusschen was uit de ontgraving gebleken, dat naast de Tjandi, aan de Zuidzijde, nog een groot gedeelte van eene roode-baksteenene fundeering in den grond lag, die vermoedelijk eens een pëndapa — of op zijn Balisch een bale — estrade vormde.

Er kwam daarbij een beschreven steen aan den dag met twee regels schrift.

Wināya rēsi bhaṭāra damalung an pinuna jiwa parhya -

nganira wkas tanga samgēt watu karas makakasirangga

Hij lag tusschen de Tjandi en het roode baksteenene-soubasement, zóó geschikt met andere, dat er blijkbaar roode steenen tot mortel op stuk geslagen waren, vermoedelijk dus niet op zijn ware oude standplaats.

Als schier ieder opschrift biedt ook dit moeielijkheden. *Pinuna* zal wel niet goed zijn, en wat *jiwa* (of iets anders) in *jiwa par* (?) *hyangan* beteekenen moet is onduidelijk; *wināya* en *rēsi* kunnen staan voor 6 en 7 (*sadwināyaka* en *saptarēsi*); *damalung* is de naam van één der heilige bergtoppen, die in oudere opschriften worden opgenoemd.

Als vertaling zou gegeven kunnen worden: »67, d. i. 76 met een ontbrekend eeuwcijfer, Bhaṭāra Damalung zijn jiwa-heiligdom moet vrij verklaard worden (?), dit werd eigenhandig geschreven door den ambtenaar voor de opschriftsteenen, genaamd Rangga (?).

Van zeer groot belang zijn twee opschriften, die op aanwijzing van

een inlander opgespoord konden worden in den vijver naast de langgar van Kjai Napii, in een Kampoeng ten zuidoosten van de Tjandi.

Het eene komt voor op een fragment van een mannebeeld, dat hoezeer ook geschonden, en hoezeer ook zooveel kleiner, doet denken aan het bekende Trëkawindu-beeld van het Bataviaasch Genootschap, dat ook als van Singasari geboekt staat. Frappant is de overeenkomst, als men zich herinnert, dat dat beeld een opschrift draagt, hetwelk luidt: *Bhagawân Trinawindu maharṣih* in Nâgari-letters, en een cijfer of nommer 2 (of $l\bar{e} = 9$) in oud-Javaansch schrift. Naast dit nieuwgevonden stuk leest men toch, almede in Nâgarî type, *Bhâgawân Maritji maharṣih* en het Oud-Javaansche cijfer 1. Het lijdt thans geen twijfel meer of met deze beide beelden worden afbeeldingen bedoeld van deze *rṣi's*, d.w.z. van deze *rṣi's* als zoodanig, en dit opent ook voor anderen een geheel anderen kijk op velerlei zaken, omdat het den blik moet verruimen. Daargelaten de vraag of men hier met Boeddhistische dan wel met niet Boeddhistische beelden te doen heeft, omdat de opschriften in Nâgarî-schrift zijn geschreven, wat men voor Java met de beschikbare gegevens tot nog toe ten voordeele van het Boeddhisme had op te vatten, hebben wij door deze nieuwe vondst: 1o de zekerheid verkregen, dat oudtijds ook van de *rṣi's* afbeeldingen werden gemaakt, al rekent men deze gewoonlijk niet zonder meer tot het pantheon, en 2o dat verschillende van deze terecht in zoogenoemden guru-vorm werden voorgesteld. In wezen doet het er, bij een pantheistische wereld-beschouwing vooral, niet aan toe tot hoe ver men de grens van wat men als de godenwereld zou moeten betitelen, uitdijt. Vergelijkt men de gewone uiteenzettingen over het Boeddhistische pantheon, waarvoor hier voor ons slechts het Mahâyânistische in aanmerking komt, met die van het zoogenaamde Hindoe pantheon, dan ziet men spoedig, dat bij het eerste de grenzen veel ruimer getrokken zijn, maar, naar wij hopen, tevens ook, dat dat meerdere, dat zich vooral in de mindere rangen openbaart, bij de Hindoe's in wezen toch evenzeer voorkomt. Om de vergelijking een behoorlijk geëvenredigde te doen zijn heeft men de gelijkwaardige termen onderling met elkander te vergelijken, ook al worden zij anders benoemd, en schijnbaar anders aangeslagen. Men kan in Engelsch-Indië ook zonder dat het dan Djainistische heiligdommen zijn, niet-Boeddhistische tempels vinden, waarin heele serieën van godenbeelden, deze uitdrukking dan nu in een ruimeren zin genomen, zijn opgesteld. Çiwaitische of Wiṣṇoeitische dus, die heele serieën geven van beelden van goden en van wezens van minderen rang, een ruim pantheon vertegenwoordigende. Ook in jongere tempels vindt men deze, 't zij in fresco op de muren geworpen, 't zij door middel van platen daartegen opgehangen, en er bestaat geen betere handleiding om zich van dezen rijkdom een idee te

vormen dan het zeer posthume uitgegeven werk van B. ZIEGENBALG, dat in de Engelsche uitgave getiteld is *Genealogy of the South-Indian Gods, a manual of the mythology and religions of the people of Southern India, including a description of popular Hinduism*, Madras 1869. Door hem in de ietwat verwarrende stof ingeleid, zal men de waarde der bijzonderheden, te vinden in de boeken van COLEMAN MOOR, BURNOUFF en JACQUET, zooveel te beter begrijpen, en het straks op hoogen prijs stellen als over de bovenbedoelde tempels, als zij daarvoor aan de beurt komen, ruimere mededeelingen gedaan zullen zijn dan tot nog toe gegeven konden worden. Voor Java zal dat van veel belang zijn, niet het minst, omdat daardoor voor ons ook de weg geopend zal zijn tot een juister inzicht en een vollediger verklaring in en van die reeksen van beelden te vinden aan de buitenzijde van de drie hoofdtempels van Tj. Prambanan, ongetwijfeld *rēsi* 's van allerlei aard, die zooals hier nu bij Singasari door dit Maritjibeeld op nieuw gebleken is, ook afgebeeld werden in nog andere vormen dan zooals ZIEGENBALG ze beschrijven moest, met door strenge ascese vergroeide ledematen, vermagerd en verteerd, typisch dus, zoo men dit zoo wil noemen, goed, maar dat zij ook werden afgebeeld als welgedane of beter gezegd goed gevormde, eerwaardige, oude grijsaards, als 't ware nog in de kracht van hun leven, en op allerlei andere wijzen, die beter dan die verzwakte, schier misvormde figuren passen en pasten in het kader van de kunst, en gelegenheid gaven tot het maken van mooie stukken, zooals er onder die Prambanan beelden talrijke voorkomen, en èn het Trēnawindu- èn het Maritji beeld ook zijn of waren toen dit laatste nog niet geschonden was.

Het tweede opschrift spreke voor zich zelf. Het luidt:

1. // i çaka 1214, jyeṣṭamāsa, irika diwaça ni
2. kamoktan pâduka bhaṭara sang lumah ri çiwa buddha // o// swa-
3. sti çri çaka warṣatita, 1273, weçakamāsa, tithi pratipâ-
4. da çuklapakṣa, ha, po, bu, wara tolu, niritistha graha-
5. cara, mrēgaçira nakṣatra, çaci dewata, bâyabya maṇḍala,
6. sobhana yoga, çweta muhūrta, brahma parwweça, kistughna-
7. kâraṇa, wrēṣabha raçi, irika diwaça sang mahāmantri mukya, ra-
8. kryan mapatih mpu mada, sakṣat pranala kta rāsika de bhaṭa-
9. ra sapta prabhu, makâdi çri tribhuwanottungga dewi mahārâ-
10. jasa jaya wiṣṇuwarddhani, potra potrika de pâduka bha-
11. țara çri krētanagara jñāneçwara bajranāmābhiṣeka sama-
12. ngkana twēk rakryan mapatih jirṇnodhara, makirtti caitya ri
13. mahābrāhmāṇa, çewa sogata, samāñjalu ri kamokta-
14. n pâduka bhaṭâra, muwaḥ sang mahāwrēddha mantri linâ ri dagan

15. bhaṭāra, doning caitya de rakryan mapatih pangabhaktya-
16. na ni santana pratisantana sang parama satya ri pādadaṅwya bhaṭā-
17. ra, ika ta kirtti rakryan mapatih ri yawadwipamaṇḍala "

Vertaling »In Çaka 1214 (= A. D. 1292) in de maand Jyeṣṭha, bereikte Z. M., die bijgezet is in het heiligdom, waarin Çiwa en Buddha gelijkelijk vereerd worden (d. i. Krētanagara), de verlossing (van het aardsche). — Heil! Çaka jaren voorbij gegaan 1273 (= A. D. 1351), in de maand Weçaka, op den eersten dag der wassende maan, op Haryang, Pon, Woensdag, in de week Tolu; terwijl de planeet in het Z. W. stond, en de maan in het maanhuis Mrēgaçira; Çaçi (de maan) de heerschende godheid was; bij den maṇḍala of den wichelkring het Noordwesten in aanmerking kwam; de yoga Sobhana, het uur Çweta, en de karaṇa Kistughna was, onder Brahma als heer van de knoop, en het Dierenriemsteeken den Stier, toen heeft de eerste der hooftambtenaren de Hoog Ed. GESTR. Rijksbestierder Mada (d. i. Gadjah madah), optredende als tusschenpersoon voor. H. H. M. M. de zeven vorsten (*prabhu*), in de eerste plaats dus voor H. M. Tribhuwanottunggadewi Mahārājasajaya wiṣṇuwarddhanī, (maar over 't algemeen tot voor alle) kleinzoons en kleindochters van Z. M. Krētanagara, die ook heette Jñāneçwarabajra, toen heeft op den vermelden tijd ZHED. GESTR. de oud-eerwaardige (?) rijksbestierder een kerkhoftempel gesticht zoowel voor de opperbrahmanen, van de Çiwaitische en van de Buddhistische leer, die den (bij den overval van Tumapël omgekomen) Vorst (Krētanagara) in den dood zijn gevolgd, als voor den oud-rijksbestierder, die aan zijn voeten ter zelfder ure sneefde. De H. Ed. GESTR. Rijksbestierder hoopt daardoor bereikt te hebben dat ook (aan hunne zielen) de (vereischte) hulde gebracht zal kunnen worden door de kinderen en kindskinderen dier getrouwe gezellen van Z. M. Zie daar de stichting van den H. Ed. GESTR. rijksbestierder van Java's zeeomzoomden kreits."

Voor Krētanagara zie men het rapport over het 4e kwartaal 1903, voor Jayawiṣṇuwarddhanī (of Sajaya⁰ ?) de Pararaton-uitgave Hoofdstuk IX, en voor den *patih* Gadjah Mada ibidem Hoofdstuk XIII, bl. 167.

Het minst belangrijke in dit opschrift is zeker niet de onvoorwaardelijke vaststelling van de juistheid van het jaar 1214 Çaka als stervensjaar van Krētanagara, vgl. KERN, in Indische Gids 1903 I, bl. 357.

In de ten zuiden van den grooten tempel gelegen kampong Pagēntan, waar vroeger nog een andere, zelfs meerdere tempels stonden, die echter geheel geraseerd zijn door de bevolking, welke op het terrein, er bovenop, huizen had gebouwd, bleek men beelden en stukken in den grond verzonken te hebben om er geen last meer van te ondervinden. Dit kon natuurlijk niet vermoed

worden, toen de mededeeling gesteld werd te vinden in Not. B. G. XXXIX (1901), bl. 131, en evenmin was het toenmaals, en wel om dezelfde reden, mogelijk te vermoeden, dat de restanten van gebouwen in de desa Pagëntan dezelfde moesten zijn als vermeld zijn door BRUMUND, in diens Bijdragen tot de kennis van het Hindoeïsme op Java, 1868, bl. 201-204, als zijnde de oudheden van Mondoroko bij Malang, te minder, omdat op de topographische detailkaart van 1: 20.000, deze naam wel is waar te vinden is, maar zooveel zuidelijker, bij een gehucht ten Oosten van den grooten weg tusschen Malang en Pasoeroehan, niet ten Westen daarvan. Eenmaal echter op het spoor daarvan gekomen, bracht de Heer MELVILLE verschillende der ongelukkig in hooge mate geschonden en niet geacheveerde stukken, die bij BRUMUND genoemd zijn, weer te voorschijn, en werden deze door hem thans bij den grooten tempel van Singasari geplaatst, gemerkt met een letter, om hun afkomst kenbaar te laten blijven. Van veel belang op dit stuk is dat de voorzitter, juist onder deze omstandigheden, met het origineele handschrift van de mededeelingen van den Heer J. TH. BIK, zie ibidem, bl. 201, uit 1822, een situatieschets in handen kreeg, die door denzelfde in hetzelfde jaar van de onderlinge ligging der vermelde gebouwen vervaardigd is. Blijkens hetgeen reeds geconstateerd werd in 1901, is alles ter plaatse nog verder achteruit gegaan en verminderd dan BRUMUND, t. a. p. bl. 204, reeds moest vaststellen.

In de laatste helft van het vorige jaar werd er in het gehucht Gëmoeroeh (Banjoekëmbar, Lëksana, Wanasaba, Bagëlen) een belangrijke verzameling gouden beeldwerken opgegraven, zie Not. B. G. XLI (1903), bl. 118, die door de Regeering in het museum van het Bataviaasch Genootschap werd geplaatst. Om de hooge belangrijkheid werd daarvan een beschrijving in gereedheid gebracht, die gepubliceerd zal worden in het Tijdschrift v. Ind. T. L. en vk., zoodra daarvoor gelegenheid zal zijn. Een der stukken levert een volmaakt duidelijke Harihara. De Garûda-vormen, die zij vertoonen, gaven er een directe aanleiding toe de geschiedenis van het verloop der vormen van het uiterlijk van dezen vogel-mensch op Java even te volgen en vast te leggen. Hoewel oorspronkelijk, in de 3^e en 2^e eeuw vóór Chr., een volslagen vogelfiguur, doet hij op Java in de 8ste en 9de eeuw na Chr. zijn intrede in schier geheel menschenlijke gedaante, waaruit zich dan later daar weer opnieuw, let wel opnieuw, een vogelwezen, nu van monsterachtige belijningen, ontwikkelt. Op Midden-Java ziet men dit, in verband met vele andere bijzonderheden begrijpelijkerwijze, reeds bij Prambanan beginnen, en daar op deze wijze onwillekeurig ook reeds gesproken moest worden van de eigenaardige en zoo hoogst belangrijke plaats, die Tj. Prambanan onder de oudheden van Java bekleedt, werd er nog een tweede opstel geschreven, over

de waarde van Tjandi Prambanan tegenover de andere oudheden van Java, dat almede in hetzelfde tijdschrift eene plaats zal vinden. Ten slotte werd aan het Bataviaasch Genootschap ter publicatie ook nog aangeboden een studie over De Makara als haartressieraad, als de beide vorige beoogende in het licht te stellen hoe er overal zekere historische lijnen van ontwikkeling zijn op te merken, en zekere bijzonderheden, nu van de moderne Javaansche wajang-poppen, terug getraceerd kunnen worden tot in de 't verst terug liggende ons bekende periode van de Hindoekunst, de 3^e eeuw vóór Christus.

Bij dit rapport zijn gevoegd:

1°. de voorbereidende nota van den Heer J. KNEBEL over de residentie Kediri, en

2°. photo's No. 551-656, vertegenwoordigende de onderste reeks reliefs van den hoofdtempel van Panataran met haar bovenal leerzame wolkentoneelen, in geregelde orde gevende de illustratie van een paar elkander opvolgende lakon's der Râma-serie.

*De voorzitter der Commissie in Ned.-Indië voor oudheidkundig
onderzoek op Java en Madoera,
(w. g.) Dr. J. BRANDES.*

Weltevreden, Juni 1904.

Driemaandelijksch Rapport

— over April, Mei en Juni 1904 —

VAN DE

Commissie in Ned.-Indië voor Oudheidkundig onderzoek op Java en Madoera.

Na het overzicht over de literatuur omtrent de residentie Madioen en dat over Rembang gereed gebracht te hebben, ging de Heer KNEBEL, einde April, weer naar Oost-Java, om zijne opnemings-reis voort te zetten, zie zijn verslag over de afdeeling Malang gepubliceerd bij de Rapporten van 1902. Hij bereisde Bangil, Pasoeroehan, Probolinggo, Kraksaän, Loemadjang, Djember en Banjoewangi.

De Heer MELVILLE zette het werk te Singasari ijverig voort, zoodat hij, toen hij met Juni naar Weltevreden teruggeroepen werd, omdat zijn hulp daar noodig zou zijn, de vereischte teekeningen en verdere gegevens voor de beschrijving van deze oudheid medebracht, in een stadium, dat enkele dagen na zijne aankomst de concept-restauratie-teekening van den tempel met zijn vijf toppen reeds geheel in elkander gezet was. Tegenover de groote moeielijkheden, die hij te overwinnen heeft gehad, omdat, zooals reeds in het rapport over het 4e kwartaal van 1903 opgemerkt werd, bijkans alle bijkomende hulpgegevens bij dit bouwwerk onthbraken, past het niet anders dan hier een woord van grooten lof te plaatsen. Het resterende werk behoefde slechts te zijn nog een zekere retouche, zooals men die ook wel op photographische negatieven heeft aan te brengen.

Zoodra de concept-teekening gereed was, is begonnen met de netteekeningen, waarvoor die eerste daarop als duidelijk voorbeeld dienen kon. Voorts werden de trappen voor het soubasement naar het thans van andere tjandi's reeds bekende type gereconstrueerd. Zij waren geheel verdwenen, zonder dat er restanten van teruggevonden konden worden. De plaatsing en de omvang was te bepalen uit de fundeering, zooals later uit de teekeningen zal kunnen blijken. Andere bijzonderheden zullen medegedeeld worden in de beschrijving, die, behalve van de gewone teekeningen, ook vergezeld zal gaan van verschillende detailbladen tot toelichting of tot vergelijking met overeenkomstige zaken.

Vóór zijn vertrek maakte de Heer MELVILLE nog een tocht naar Dinaja, waar hij het geluk had nog twee beschreven steenen te vinden, van welke de eene uiterst belangwekkend is, omdat het opschrift dateert uit 682 Çaka = 760 A. D. Terwijl het zoo de oudste ons bekende inscriptie is in oud-Javaansch schrift, voert het tegelijkertijd de oudste oud-Javaansche periode van Oost-Java weer een heel eind hooger op, hooger zelfs dan die van Midden-Java, wat ons voor een nieuw raadsel stelt. Ten gevolge van het onduidelijk schrift is het stuk niet gemakkelijk te ontcijferen, en kan het hier niet reeds dadelijk op dezelfde wijze besproken worden als de opschriften, welke ter sprake kwamen in het vorige rapport. De andere inscriptie, die zeker jonger is, is zoo goed als onleesbaar.

Een derde nieuw opschrift, in gefigureerde letters, *tunggal muñcul kujana*, d. i. 1101 Çaka = 1179 A. D., werd door hem aangetroffen op het erf van den Heer BERGER, te Malang, in de rapporten reeds genoemd in 1901, 4^e kwartaal, bl. 8.

Voorts maakte hij ook nog een tocht naar Soembêrawan, dat men van Singasari uit bereikt over Tedjasari, Karangdjati en Karangwaroe (Detailkaart Pasoeroehan 1: 20000 I VIII en K VIII). Er werd door hem aangetroffen een soubasement dat opgemeten en in tekening werd gebracht. De profillen zijn zoo eenvoudig dat men, hoewel zij afwijken van het standaardbeloop, daaraan geen waarde kan hechten, als later niet nader blijkt op welke wijze zij tegenover de gebruikelijke lijnen staan. Hiervoor zie men de hierbij gaande tekening.

Op verzoek van de Commissie van bijstand werd er ook een situatie-tekening van de Tjandi Toempang in gereedheid gebracht, voor de uitgave, en evenals dit in het vorige kwartaal met de gedeelten van den hoofdtempel van Prambanan was geschied, die in aanmerking kwamen om als uitgangspunt te dienen tot het ontwerpen van een reconstructie-tekening van dezen tempel, zoo werden in dit kwartaal ook voorbereid de teekeningen van het inwendige van den hoofdtempel van Tjandi Sewoe om in den kortst mogelijken tijd, na een controle ter plaatse, na te gaan of een reconstructie van den troon in de kamer van dien tempel mogelijk zou zijn.

Een door het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen aangekocht beeld, dat zonder twijfel een Boeddhistischen monnik voorstelt, gaf aanleiding tot het schrijven van een opstel, waarin het een en ander gezegd werd over enkele der voornaamste *mudra's*. Het zal een plaats vinden in het Tijdschr. voor Ind. T. L. en Vk., waarin ook opgenomen zal worden een andere mededeeling getiteld: »Een puzzle opgehelderd (het lingga-voetstuk van Singasari)», en waarin betoogd is dat het eens 17 lingga's droeg, die opgesteld waren in de 17 verzinkingen, die dat stuk vertoont. Als de teekeningen van

een der bijtempeltjes van Tjandi Loemboeng, waaraan in het volgende kwartaal ook begonnen worden zal, gereed zijn, wordt op dit stuk terruggekomen.

Aan dit rapport zijn toegevoegd:

De voorbereidende nota's over de literatuur omtrent de residenties Madioen (25) en Rembang (26), beide van de hand van den Heer J. KNEBEL; een teekening van den plattegrond, aanzichten, en doorsnede van de estrade te Soemberawan, 1 blad, schaal 1: 20.

De hiernevens overgelegde foto's zijn de navolgende:

662 a—e. De ruggestukken der drie andere raksasa-beelden te Panataran.
676—697, 681a, 684a 685a-b, 686a-b, 687a, 688a-b, 690a-b, 691a-b, 692 a-e, alle van Singasari, de laatste het derde of bovenste vertrek in den tempel vertoonende.

698. De werkstelling te Singasari gebruikt.

712—714, 712a. Het te Soembërwarak bij Panataran voorhandene.

715, 715a. Koperen bord, in het bezit van den Heer Kohlbrugge, te Sidoardjo.

724—726, 724a. Eenige details van Tjandi Kidal. De restanten van de estrade voor den tempel, etc.

737—739a. De kleine nissen aan den voorkant van den hoofdtempel van Singasari.

740. Opschrift gevonden bij de estrade naast den tempel te Singasari.

741 en 741a. Opschrift gevonden in den vijver van Napü, te Singasari, ten Noorden van den tempel, vermeldende het sterfjaar van Krëtanagara.

742. Het fragment van het beeld met het opschrift *Bhagawán Marici maharṣih*.

743. Beschreven steen uit Dinaja. Sanskrit. Dagteekenende uit Çaka 682 (*nayana-wasu-rasa*), wat voor geheel nieuwe raadsels stelt. Dit opschrift is nu het oudste gedateerde stuk in oud-Javaansch schrift van Java.

744, 744a-c. Tweede beschreven steen uit Dinaja.

745—750, 746a-b, 748a-b. Stukken nog te vinden op het groote grasveld bij den tempel van Singasari.

751—761, 753a-c, 757a, 759 a-b. Stukken gevonden om de Zuid van Singasari (Pagëntan).

762—767, 762a-b, 763a, Geornamenteerde en andere gedeelten van de toppen van den tempel van Singasari.

768. Gezicht op het terrein van Singasari, vóór het vertrek der commissie.

769, 769a. Reconstructie van de kleine nissen aan de voorzijde van den tempel te Singasari.

770-772, 772a. Gezichten op het terrein van Singasari, vóór het vertrek der commissie.

773, 773a. Kop van het beeld in de Zuidelijke buitenkapel van den tempel te Singasari.

774. Steen met opschrift, door den Heer MELVILLE gevonden op het erf van den Heer BERGER te Malang.

775—784. Het opgemeten bijtempeltje, de hoofdtempel, en een gezicht op het opengevalen inwendige van een ander bijtempeltje van Tjandi Loemboeng.

785. Hoofd van den torso van Tjandi Toempang, genoemd onder No. 6 van Bijlage II bij de beschrijving van deze ruïne.

*De voorzitter der Commissie in Ned.-Indië voor oudheidkundig
onderzoek op Java en Madoera,*

(w. g.) Dr. J. BRANDES.

Augustus 1904.

Driemaandelijksch Rapport

— over Juli, Augustus en September 1904 —

VAN DE

Commissie in Ned.-Indië voor Oudheidkundig onderzoek op Java en Madoera.

De Heer KNEBEL vervolgde zijn reis over Bandawasa, Sitoebanda en Besoeki, waarmede zijn tour over het uiterste Oosten van Java voltooid is. Half Juli kwam nu ook hij te Weltevreden, waar na den afloop der zittingen der examen-commissies, het in elkander zetten van een nieuwe studie begon, over de Wolkentoonneelen van Panataran, welke ter omschrijving van het beoogde doel voorloopig tot ondertitel kreeg: Inleiding tot de bestudeering van het ornament van Oost-Java en de wajang-figuren.

Van de nettekeningen voor Singasari kwamen gereed: de plattegrond, het vooraanzicht, het zij aanzicht, de lengtedoorsnede, en het detail-blad voor de toppen, dat de verklaring geeft van de reconstructie van alle vijf de toppen, en tegelijkertijd het ornament van deze tjandi laat zien, die men blijkbaar niet verder heeft kunnen afversieren dan den hoofdtop alleen; voorts werd er nog vervaardigd een vergelijkende situatie-schets van de oudheden op het terrein volgens den tegenwoordigen toestand en dien in 1822, toen de Heer J. BIK zijn aantekeningen maakte, vgl. Rapport 1e kwartaal 1904.

Ook aan de teekeningen van het bijtempeltje van Tjandi Loemboeng is begonnen. Het vooraanzicht, met alle ornament, werd voltooid, en ook reeds begonnen aan het detailblad, waarop de maten en het overige ornament zullen voorkomen, nl. de variaties daarin, die niet voorkomen op den voorkant.

Een reis tot onderzoek van verschillende bijzonderheden moest door ongesteldheid gestaakt worden, maar had, behalve andere resultaten, toch ook nog deze mooie uitkomst, dat het concept van de reconstructie van den troon in de kamer van den hoofdtempel van Tjandi Sewoe naar Weltevreden kon worden medegebracht. Een woord van hulde aan de Heeren GESSNER, die tijdens het voorzitterschap van den Heer R. RAAFF over de Archaeologische Vereeniging van Jogjakarta, de kamer van dezen tempel ontruimd en den voet ontbloot hebben, mag hier niet ontbreken. Evenals zij bij het blootleggen van het

uitwendige, er voor gezorgd hebben, dat de stukken en steenen, die nog aangetroffen worden tegen de buitenzijde van den tempel, steeds ook opgestapeld zijn geworden op een met het gedeelte van het gebouw van waar zij werden weggehaald, corresponderende plek op het terrein; evenals zij zooveel doenlijk bij het ontblooten van Tjandi Loemboeng, dat ook een complex is, en door hen ook gedeblyeerd werd, getracht hebben de stukken, die bij ieder der bijtempeltjes behoorden, ook te plaatsen op hetgeen van ieder dezer tempeltjes nog restte, is ook in de kamer van den hoofdtempel van Tjandi Séwoe het puin zoo gesorteerd geworden, dat in die kamer achtergebleven zijn de stukken van den troon, welke nu in de gelegenheid hebben gesteld dezen met goed gevolg te reconstrueeren. Welk belangrijk resultaat deze reconstructie nog verder met zich bracht, kan blijken uit de mededeeling over de tronen van Tj. Mendoet, Tj. Kalasan (Kali Bëning), en Tj. Séwoe, die hier als bijlage wordt bijgevoegd.

In de taak aan de Commissie voor het oudheidkundig onderzoek in Ned. Indië opgelegd, is niet begrepen een bestudeering van wat Bali (en Lombok) levert, evenmin als van hetgeen op Java mocht voorkomen uit jongeren tijd en toch verband houdt met het oudere. Zij heeft van den aanvang af gemeend tegenover de zaak zelf toch verplicht te zijn, zooveel als met de haar beschikbare gebrekkige gegevens binnen haar bereik lag, verklaring en toelichting te zoeken en te geven in en met hetgeen haar van Bali bekend was, men zie hiervoor bijv. de »Beschrijving der ruine in het gehucht Djago (der desa Toempang, distr. Malang, res. Pasoeroehan), samengesteld op de gegevens verstrekt door H. L. LEYDIE MELVILLE en J. KNEBEL, en gecontroleerd aan het bouwwerk zelf», en, straks niet minder, de monografie over de wolkenooneelen van Panataran. De Commissie heeft echter de beschikking noodig over bepaalde details, in een vorm, dat dadelijke vergelijking mogelijk is. Daarom kreeg de Heer MELVILLE, nu te Weltevreden zijnde, in opdracht om, onder gebruikmaking van enkele foto's van *poera's* (tjandi's) op Bali, nauwkeurige teekeningen te maken van een bale (pëndapa) van dat eiland, naar een model dat gevonden werd in de ethnographische verzameling van het Bataviaasch Genootschap. Het stel teekeningen is, op eenige kleinigheden na, gereed. Behalve over den vorm der pilaren (ot pilasters), zal het niet alleen over verschillende zaken van het ornament, maar ook over de houtconstructies en de verbindingen, van welke verondersteld mag worden, dat zij taliter qualiter nog beantwoorden aan hetgeen voormaals op Java voorkwam, een zeker inzicht kunnen geven, het eerste.

Voorts kan nog worden medegedeeld, dat men met het drukken der illustraties die gevoegd zullen worden bij de door het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen uit te geven rapporten der Commissie, zoo ver

gereed is gekomen, dat in het volgende kwartaal een aanvang zal kunnen worden gemaakt met het drukken dier rapporten zelf.

Bij dit rapport zijn gevoegd:

1°. De navolgende opstellen:

a. Beschrijving der oudheden in de afdeeling Bangil, Pasoeroehan, Prabalingga, Kraksaän en Loemadjang der residentie Pasoeroehan, door J. KNEBEL (27);—

b. Beschrijving der oudheden in de afdeeling Djëmbër, Banjoe-wangi, Bandawasa, Sitoebanda en Bësoeki der residentie Bësoeki, door J. KNEBEL (28);—

c. eene mededeeling getiteld: De troon van de hoofdkamer van den hoofdtempel van het Tjandi Sewoe-complex, vergeleken met de tronen in de Tjandi Mëndoet en de Tjandi Kali Bëning of Kalasan (29).

2°. Calques van elf (11) teekeningen behorende bij de mededeeling over den troon van Tjandi Sewoe;—

3°. Afdrukken van de hieronder genoemde foto's.

787—817, 787bis, 807^a. Detailfoto's van Tjandi Sewoe, bepaaldelijk van den hoofdtempel; de makara op foto 788 bevindt zich ten huize van den Heer ALRASCHI; en 807, 807^a, 808 en 809 geven gezichten op enkele der kleine bijtempeltjes. Cliché's van den Heer VAN ERP.

818—823. Detailfoto's van den hoofdtempel, van Prambanan. Cliché's van den Heer VAN ERP.

824 Gezicht op het Tjandi-Loemboeng complex, cliché van den Heer VAN ERP.

825—828. Detailfoto's van Tjandi Sädjiwan, cliché van den Heer VAN ERP.

829—848, 845 bis. Beelden of gedeelten van beelden in het Museum van het Bat. Gen.: 829 = no. 154^b, 830 = 208^a, 831 en 832 = 104, 833, 834 en 835 = 113^a, 836 en 837 = 258^b, 838 = 38, 839 = 125^a, 840 = 44, 841 = 32^a(4231); 842 = 17^a, 843 = 18, 844 = ongenummerd, 845 en 845 bis = 262^a, 846 en 847 = 262^a, 848 = 4667. Cliché's van den Heer TEILLERS.

849—852. De vier stukken gedreven goudwerk van Gëmoeroeh: 849 = 4565, 850 = 4566, 851 = 4567, 852 = 4568, vgl. Not. B. G. 1903, bl. 118, 1904 bl. 22, en Tijdschr. Ind. T. L. en Vk, XLVII. Cliché's van den Heer TEILLERS.

853. Het stuk gedreven goudwerk uit Madjasari, Bat. Gen. no. 4661 vgl. Not. B. G. 1904 bl. 49 en Tijdschr. ibidem. Cliché's van den Heer TEILLERS.

854—862, 861 bis, 862 bis. De andere gouden beelden van Gêmoeroeh, waarbij op 858, 859, 860, 862 en 862 bis ook voorkomt no. 499 van de verzameling van het Bat. Gen.; overigens beantwoorden deze foto's aan de volgende nummers aldaar: 854 = 4569, 855 = 4570, 856 en 857 = 4569 en 4570, 858, 859 en 860 (cf. 499) = 4571, 4572 en 4573, 861 en 861 bis = 4571, 862 en 862 bis = 499. Cliché's van den Heer TEILLERS.

863—870. Verschillende garûda-voorstellingen, in het Bat. Gen.; 863 = 22, 864 = 17, 865 = 209, 866 = 199^a, 867 = 299^f, 868 = 309^a, 869 = 209^a, 870 = 359. Cliché's van den Heer TEILLERS.

871. Buddhistisch monniksbeeld van Tanggoel angin, Bat. Gen. no. 4557, vgl. Not. B. G., 1903 bl. 18, 52, 69 en Tijdschr. Ind. T. L. en Vk., XLVII. Cliché's van den Heer TEILLERS.

872—875, 873 bis en 875 bis. Buddha's en Târâ's met eigenaardige mudrâ's, in het Bat. Gen.; 872 = 602, 873 en 873 bis = 602^{a2}, 874 = 556, 875 en 875 bis = 558. Cliché's van den Heer TEILLERS.

876. Wadjra, in het Bat. Gen. no. 839^m. Cliché van den Heer TEILLERS.

877 en 878. Twee foto's om de mudrâ van het monniksbeeld op 871 te verduidelijken. Cliché's van den Heer TEILLERS.

879—884. Verschillende nâga's, waaronder evenwel ook met olifant-slurpen, van jongere dagteekening en uit hout gesneden, alle in de Ethnografische verzameling van het Museum van het Bat. Gen.; 879 = 2572, 880 = 760, 881 = 2576^a, 882 = 2576^e, 883 = 2576^c, en 884 = 9692^{a-b}. Ter verduidelijking zij hier opgemerkt dat men in de latere kunst reeds op Bali, en vermoedelijk ook al te voren op Oost-Java, ook Garûdakoppen met olifant-slurpen aantreft. Deze zijn zonder twijfel de jongere vervangers van den olifantvisch- of makara-kop met zulk een slurp, en evenzoo is wel zeker dat die variaties van die naga- of slangkoppen met slurp geboren zijn uit de herinnering aan dat oude, zoo bekende en zoo veelvuldig gebruikte makara-motief. Cliché's van den Heer TEILLERS.

885. Makara-spuier uit Sidoardjo, Bat. Gen. no. 4558. Cliché van den Heer TEILLERS.

886. Een eigenaardig beeld, een versleten of nog niet afgewerkte nâga-koning (?); Bat. Gen. no. 4668. Cliché van den Heer TEILLERS.

887. Fragment van het onderste gedeelte van het dubbelpaard in het Bat. Gen., no. 377. Cliché van den Heer TEILLERS.

888—890. Twee koperen borden van Soerabaja, Bat. Gen. no. 10597 en 10598, Ethn. verz., en een derde in het bezit van den Heer A. D. HOOYER, te Weltevreden. Clichés van den Heer TEILLERS.

*De voorzitter van de Commissie in Ned.-Indië voor oudheidkundig
onderzoek op Java en Madoera,
(w. g.) Dr. J. BRANDES.*

November 1904.

BESCHRIJVING

DER

Hindoe-oudheden in de Afdeeling Bangil der Residentie Pasoeroean

(met 2 bijlagen en eigen inhoud).

District Bangil.

Desa Derma.

1. Mahayogi. Een steenen mannebeeld, met achterstuk zonder glorie. Tweearmig. De god is gedost met makota en hooge haartooi. Links en rechts hangen krullen uit de makota neer op den schouder. Knevel en puntbaard. Platte oepawita. De armen hingen eens neer langs het lichaam. Hoog 0.33 M. De beneden-helft van het beeld ontbreekt.

2. Rakshasa. Een tweearmig mannebeeld, staande op eene halfronde steenplaat, met achterstuk. Krullende haartooi, die op het achterhoofd is saamgebonden en verder is uitgezet als glorie. Halsband als eenig sieraad. Het kleedje is opgeschort tot boven de knie en om het middel bevestigd met een platten gordel. De linkerhand vat de slip van den gordel, terwijl de rechterhand steunde op eene knots, die van boven met de hand is weggebroken.

Het beeld is dwars over het middel in tweeën gebroken. Hoog 0.52.

District Bangil.

Desa Pasanggrahan.

In het midden der sawahs, die geheel onder water stonden en dus alleen over de galëngans te begaan waren, werden aangetroffen :

1. Lingga (?). Een diep in de sawah gezonken pilaartje, van boven flauw afgerond. Na opgraving bleek dat de flauwe afronding uagenoeg onmid-

dellijk overging in een achtkantigen vorm, tot over eene lengte van 0.48 M., en daarna overging in een vierkanten voet, die eene hoogte heeft van 0.95 M.

De geheele hoogte van het zuiltje bedraagt dus 1.43 M.

Geen symboliek teeken of inscriptie.

2. Lingga (?). Eene ontgraving op eene andere plek dier sawahs vertoonde een zuiltje, dat van boven flauw is atgerond, dadelijk overgaat in een achtkantigen vorm, over eene lengte van 0.27 M., en daarna vierkant gehouwen is over eene lengte van 0.71 M., zoodat de geheele hoogte van het zuiltje bedraagt 0.98 M. Geen symboliek teeken of inscriptie.

Hoofdplaats Bangil.

Chineesche Kamp.

1. Doerga. Als eigendom van den Chinees Pwa-kong-ho, werd aangetroffen een achtarmig vrouwebeeld, staande, met uitgebogen rechterheup, op een buffel, die ligt op eene steenplaat, met achterstuk en glorie. De godin is, voor zooverre dat kan worden nagegaan, gedost in groot ornaat. De voorhanden vatten rechts den staart van den buffel, links het haar van den asoera, die niet uit den mahisha, maar uit het achterstuk te voorschijn komt, en in de rechterhand een zwaard, in de linker een schild houdt.

Van de attributen in de achterhanden der godin is alleen nog te onderscheiden: links een boog, rechts een trisoela en een aksamala. Het beeld is zeer geschonden door kalk en korstmos. Hoog 0.90 M.

2. Doerga. Een zeer verweerd, achtarmig vrouwebeeld staande op een buffel, die, met den kop naar rechts, ligt op eene steenplaat, met achterstuk en glorie. De zeer primitieve voorstelling bevat geen asoera; laat rechter en linker voorhand ieder rustend op eene knots — welke beide knotsen staan op den rug van den buffel. De godin was oorspronkelijk gedost in groot ornaat, met makota en sterk naar achter hellenden haartooi. De ordonnancie der achterarmen wijkt geheel af van de gewone, zoodat ze niet in volgorde zijn op te geven als eerste, tweede of derde. Alleen is nog zichtbaar, dat in twee der linker achterhanden worden gehouden de staart van den buffel en een boog, en in de meest opstaande rechter-achterhand een tjakra.

3. Waloe. Een afgeplatte ronde steen, met 9 ingebeitelde bandjes op gelijke afstanden om de ronding. De boven-afplatting heeft in het midden een

ineengekrulden vruchtsteel; de beneden-afplatting heeft eene vierkante pen, waarmede de vrucht in een ander voorwerp werd ingezet. Waarschijnlijk de top eener tjandi, met de waloe als beitel-motief.

Hoog 0.28 M., middellijn 0.34 M.

4. Çiwa. Ten huize van den Luitenant der Chineezzen, TAN-SWIE-ING, werd door mij aangetroffen een vierarmig mannebeeld, waarvan de borst geprononceerd vrouwelijk is. Het beeldje staat op een dubbel lotuskussen, dat als zoodanig niet begrepen is, daar het in geen deele de ordonnancie van staande en neervallende lotus-bladeren vertoont. De godheid is gedost in groot ornaat met overdadigen smuk: makota, hooge haartooi, halssnoer, oorbellen, platte band tuschen de borsten (of over het midden van de borst) neervallende; een rijk-versierde oepawita, dalende van den linkerschouder tot boven de knieën en van daar weer klimmende naar de rechterheup; rijk-versierde buikband met slot, en een gordel, waarvan een snoer neervalt over rechter en linker scheenbeen; verder driefoudige pols- en armbanden, en enkelbanden met een sieraad op de wreef. De overdaad komt voornamelijk uit in de heupstrikken en de zware breed-geplooideslippen, die uit die strikken neervallen, en uit de opstaande linten, uit de makota oprijzende, gebeiteld op de glorie, en, eveneens uit die makota neervallende over en langs de schouders. De voorhanden van de godheid zijn voor het midden van het lichaam gebracht, de rechter en de linker; — de rechter omvat daarbij een voorwerp, dat niet herkenbaar is. De opstaande achterhanden houden rechts de aksamala, links de tjamara. Het geheel doet denken aan een modern maaksel van Malang. De Luitenant kocht het op de pasar te Bangil, waar het hem door een man te koop werd aangeboden.

Kota Bangil.

Kampoeng Mandalan.

Onder een mēntaos- en asēm-boomgroep zijn samengebracht: eene verzameling van kalisteenen, restanten van beelden (een hand, een hoofd), een stuk van een ornament (guirlande met neerhangende zaadsnoeren) en neuten, waarbij onverschillig in welke maand, of op welken dag, door de kampoeng-bewoners geofferd wordt, ter afwering van alle onheil. Eens in het jaar wordt een sēdēkah-desā gegeven, in den vorm van een offer-maaltijd, met bloemen en mēnjan — en wel op een donderdagavond.

District Bangil

Desa Madjaredja.

(vroeger een deel van de desa Mindi).

Paaltje. In het midden der sawahs, op een plek, die alleen over de galengans heen te bereiken was, werd opgegraven een paaltje, zonder ornament of inscriptie, van boven afgerond, doch, van de top af aan, dadelijk achtkantig. Kan niet beschouwd worden als een oudheidkundig stuk.

District Bangil.

Desa Gadjah-gambangan.

Paaltje. Als het voorgaande. Hoe men hier gedacht heeft aan eene Hindoe-oudheid is een raadsel. Alleen het vullen van staten, waar die door hooger gevraagd worden, kan er de reden van zijn.

District Bangil.

Sidawajah (badplaats).

1. Ganeça. Een zittend beeld, met de voetzolen tegen elkaâr, zonder lotuskussen, met achterstuk en glorie. Alleen is nog nategaan de vorm van een olifantskop, met makota en hooge haartooi, en de belijning van twee armen, neergaande langs het lichaam. Voor zooverre dat mogelijk was, werd het beeldwerk in het bad gereinigd, doch de bekalking van jaren her, die niet meer te verwijderen is, onttrekt alle verdere belijningen aan het oog van den beschouwer.

Hoog 0.53 M.

2. Ganeça. Een beeld, zittend op een dubbel lotuskussen, met achterstuk zonder glorie; — afgekapt bij de makota, zoodat die met de hooge haartooi gemist wordt. Overigens is de toestand van het beeldwerk dezelfde als bij No. 1 gemeld werd. Hoog 0.55 M.

3. Wishnoe. Een verweerd, vierarmig mannebeeld, staande op een dubbel lotuskussen, waarvan de bladeren zeer primitief op en neer gebeiteld zijn, met achterstuk. De boog, die van de schouders uitgaat en zich naar boven rondt, achter de makota, zoodat de hooge haartooi daarboven uitsteekt, kan de

glorie zijn, wanneer namelijk de plaat, die achter de hooge haartooi oprijst, en den vorm daarvan volgt, niet daarmee bedoeld wordt. Eene oepawita wordt niet aangetroffen. Het goden-ornaat, dat voor een groot deel verweerd is, laat genoeg raden, om daarin eene minder smaakvolle overdaad te bespeuren, wat het aantal en de zware afwerking der verschillende deelen betreft. Zoo worden aangetroffen zeer lange oorbellen, een halsband, arm-, pols- en enkelbanden; vijf dikke sjerpbanden onder elkander als een tablier over het kleedje, dat bovendien overdekt wordt door twee versierde hangers, uit de banden neerhangende over de scheenbeenen. Links en rechts vallen breed-geplooiden slippers neer. De voorarmen worden, bij de heupen omgebogen, en de handen gebracht voor het midden van het lichaam, de linker in de rechter en te zamen eenigszins gesloten naar boven, ter omvatting van een amṛta-fleschje (?), óf bloem.

De opgestoken achterhanden houden rechts een tjakra, links een tjamara.
Hoog 0.47 M.

4. Çiwa (?). Een vierarmig, verweerd en bekalkt mannebeeld, staande op een lotuskussen, dat door verwerking nagenoeg geglad is, met achterstuk en glorie, behoudens wat, in het vorig nummer, over die glorie gezegd is. Eveneens geene oepawita te bespeuren. Ook hier zijn de deelen van het groot ornaat overdadig aangebracht en grof uitgevoerd, — evenals dat bij het vorig nummer beschreven is. De voorarmen zijn met de handen voor het midden van het lichaam gebracht, de rechter in de linker, en, te zamen, een amṛta-fleschje (?) of bloem (?) omvattende. De opgestoken achterhanden houden rechts een gefigureerde trisoela, met langen, breedten middentand en korte, naar buiten gebogen zijtanden; links een tjamara.

Hoog 0.45 M.

5. Çiwa. Een vierarmig, verweerd en bekalkt mannebeeld, staande op een enkel lotuskussen, dat ligt op eene steenplaat, met achterstuk en glorie (behoudens wat reeds, onder Nos. 3 en 4, over de glorie werd opgemerkt).

Het beeldje is overigens geheel uitgevoerd als het voorgaande, doch de voorhanden houden hier duidelijker dan daar het amṛta-fleschje. De opgestoken achterhanden houden hier evenzeer links de tjamara en rechts de gefigureerde trisoela.

Hoog 0.45 M.

7, 8, 9, 10, 11, 12, 13. Brokstukken. Verder worden onder een gajam-boom aangetroffen 7 steenen voorwerpen, die voor verschillende koele,

worden vereerd met boreh, doepa, bloemen of een slamëtan, op ongezette tijden. Daarvan zijn 2 heele en 2 halve beelden, die zoo dik met boreh besmeerd zijn, dat nagenoeg geene belijning meer te ontdekken valt. Mij wordt bovendien beleefd verzocht de voorwerpen niet aan eene reiniging te onderwerpen. In een half-beeldje, tusschen de boomwortels, is evenwel, onder mos en boreh, nog duidelijk te ontdekken, dat de opgestoken achterhanden hielden rechts een aksamala, links een tjamara.

Verder wordt nog op den rand van de badkom aangetroffen :

N.B. 14. Doerga (?). Een zeer verweerd, vierarmig vrouwebeeld, staande op een buffel met den kop gericht naar de achterpooten (rechts), liggende op eene dikke steenplaat, met achterstuk en glorie. Uit het buffellichaam, of daarop, of daarachter komt geen asoera te voorschijn. Van het ornaat is niets anders te bespeuren dan de makota, hooge haartooi en een paar plooiën van het kleedje. De voorarmen zijn met de handen naar voren gebracht voor het midden van het lichaam; de naar boven geopende handen liggen plat op elkaar, de rechter op de linker. De opgestoken achterhanden houden rechts een aksamala, links een *veda*, waarvan de bladen met een band kruiselings omwonden zijn.

Hoog 0.83 M.

District Bangil.

Desa Djëblok.

1. Onbekend beeld. Een zeer verweerd en zeer beschadigd, twee-armig vrouwebeeld, waarbij zeer flauw te onderkennen is een goden-ornaat en oepawita (vrouwesnoer), zittend op eene steenplaat, met achterstuk en glorie (waarvan een enkel puntje zichtbaar).

Linker- en rechterhand waren eens nedergelegd op linker- en rechterknie, maar de wijze waarop is uit het beeldwerk niet meer op te maken.

Hoog 0.45 M.

2. Spuierbrok. Een beeldwerk, voorstellende de helft van een beeld in goden-ornaat met glorie, voor het midden houdende een watervat, dat door beide handen omvat wordt. Aan den voorkant is nog de helft zichtbaar van het ronde spuigat, dat het water uitliet, daarin van achter ingebracht.

Het beeldwerk is te zeer verweerd en geschonden, dan dat iets anders te ontdekken zou zijn dan de lange oorbellen en de belijning eener makota met hooge haartooi.

Hoog 0.28 M.

District Bangil.

Desa Kalikoenting.

Padoekoehan Kapoetëran.

Godin. In het midden der tēgalans van Kapoetëran, in de schaduw van een imbā- en kēndal-boom, staat een huisje, waarin op een vloertje van gebakken steen, is geplaatst een tweearmig, vrij gehouwen vrouwebeeldje, zonder hoofd en zonder voeten. Goden-ornaat. Oepawita van drie snoeren kralen, die over rug en schouders heenloopt en zich bij de borsten verdeelt als een zoogenaamd vrouwesnoer. De beide handen zijn naar boven geopend en de rechter in de linker, voor het midden van het lichaam gebracht en houden een bloem op het vlak van de bovenhand.

Hoog 0.29 M.

Men wist me van het beeldje, het volgende te verhalen :

Daar was eens een botjah-angon, die door een slang gebeten was. Allerlei doekoens werden geraadpleegd, allerlei kruiden werden toegepast als medicijn, doch de genezing bleef uit. Maar eens op een dag, toen de zieke uit eene langdurige bezwijming was bijgekomen, deelde hij aan de omstanders meê, dat hem een geest verschenen was in den droom, die hem gelastte onmiddellijk een afdak te laten bouwen over de godin zonder hoofd, die zegen bracht over de tēgalans van Kapoetëran. Die last werd uitgevoerd en de jongen genas. Toen werd hij geleid naar het gebouwtje, dat voor de godin gebouwd was, om er een dankoffer te brengen. En toen ontwaarde hij en allen, die met hem waren, dat de godin op hare beide handen een pas geboren kindje droeg, als een symbool van de genade, die ze bewezen had aan het jongetje, dat door een slang gebeten was.

Na het verhaal, ontwaarde de patih, mijn reisgezel, nu ook werkelijk het gelaat van een kind, nadat hij, te voren, met mij in het bedoeld voorwerp een lotusbloem ontdekt had.

District Bangil.**Desa Satah-kidoel.***Padoekoehan Loewoek.*

2. Twee pijlertjes. Als bij Gadjah-gambangan (p. 20). Daar reeds verscheidene van deze voorwerpen, in hun geheel werden gezien en beschreven. werd, ter besparing van tijd en geld, geene opgraving uitgevoerd.

District Bangil.**Desa Bandjaran-sari.***Vroeger Këtanèn.*

Onbekend beeld. Onder een sêroet-boom, in het midden der sawahs van Këtanèn, staat een zeer verweerd, bemost en met boreh besmeerd beeld, zittend op eene steenplaat, met een achterstuk, dat van achter is afgerond. Uit het versleten beeld is niets op te maken, dan dat het eenmaal linker- en rechterhand had neergelegd op linker- en rechterknie.

Geen enkel embleem of attribuut is meer zichtbaar.

Hoog 0.47 M.

District Bangil.**Desa Badong.**

1. Brahma. Een vierhoofdig, vierarmig, beschilderd mannebeeld, zittend op een dubbel lotuskussen met vierkant achterstuk, waarop het vierde of achterhoofd met de kin rust. De god is gedost in groot ornaat. De vereeniging der vier haartooien (of hoofddeksels) wordt afgedekt door een lotus-bloem. Het ornaat bestaat verder uit lange oorhangers, arm-en polsbanden, hals- en borstbanden en een sjerp, die met twee versierde banden heenloopt over de scheenbeenen en neervalt op het lotuskussen. De beenen zijn saamgevouwen, het rechter over het linker en de voetzolen naar boven. De handen zijn gebracht voor het midden van het lichaam; de linker naar boven geopend met een vrucht er in, de rechter zegenend daarboven gehouden. De opgestoken achterhanden houden rechts een aksamala, links een tjamara. Ook de achterslip van het kleedje is, tusschen de beenen, op het zaadbed der padmasana zichtbaar.

Hoog 0.48 M.

2. Brahma Gelijk aan No. 1, — doch in deze voorstelling liggen de handen geheel naar boven geopend, de rechter in de linker, terwijl op de rechter-handpalm een geopende lotus rust.

Hoog 0.49 M.

District Bangil.

Desa Pakidjangan.

(Vroeger behorende tot het district Wänärëdjä, dat, bij de reorganisatie werd ingetrokken).

Brahma. Op het Javaansche kerkhof, staat onder een bibis-boom, op een modern stijltje, een zeer verweerd, vierhoofdig en vierarmig beeldje, zittend, voor zooverre zichtbaar, op een dubbel lotuskussen, met vierkant achterstuk, op welks bovenzijde het achterhoofd met de kin rust. Uit het overgeblevene mag worden opgemaakt, dat de god eenmaal was gedost in groot ornaat; dat linker en rechter voorhand waren neergelegd op linker- en rechterknie, naar boven geopend, met eene geopende lotus-bloem er in. De opgestoken achterhanden zijn niet, zooals dat gebruikelijk is, gehouwen op het voorvlak van het achterstuk, maar op de zijden daarvan — wat doet veronderstellen, dat de beeldhouwer zijn werk te breed heeft opgezet, dan wel eene te smalle steen koos voor zijn Conceptie. In de rechter-achterhand is nog iets te bespeuren van een aksamala; de tjamara, die in de linker-achterhand zou kunnen gedacht worden, is geheel verdwenen.

Hoog 0.45 M.

Kontroleurs-woning Bangil.

Schel. Een schel, met eene gravure van blad-ornament op het lichaam. De handel bestaat uit een staanden Garoeda in menschelijke gedaante: — één lichaam met een vóór- en een achterhoofd, gedekt door één makota, die in 3 zich verkleinende verdiepingen opgaat, en uitloopt in een waaivormig-getanden top.

In de beide gezichten is de vogelsnavel nog te ontdekken.

De beide handen zijn gebracht voor het midden van het lichaam en houden een langwerpig-vierkant voorwerp, met de korte zijden naar voren.

Hoog 0.21 M.

Erf Kaboepatén.

Lakshmi. Op het erf van de Regentswoning trof ik aan een zeer verweerd, verminkt en bekalkt, vierarmig vrouwebeeld, waarvan de beenen, bij de knieën, met lotuskussen en rechterhand zijn weggevallen. Afzonderlijke hoofdglorie en vlamme glorie om het geheele lichaam. De godin is gedost in groot ornaat, met zoogenaamd vrouwesnoer.

De voorhanden zijn gebracht voor het midden van het lichaam; de linkerhand naar boven geopend en de rechter (zoo duidt, dunkt me, het restant aan) met de muis daarop rustend, met geopende naar links gerichte vingers. De opstaande achterhanden laten in ieder een bloem raden, en herinneren aldus aan de Lakshmi-voorstelling, zooals die ook later in den stadstuin van Madioen zal worden aangetroffen.

Hoog 0.55 M.

N.B. Hayagriwa. Alvorens het district Bangil te verlaten, is het, bij zooveel leelijks, dat op oudheidkundig gebied werd aangetroffen, eene welkome verrassing, kennis te mogen maken met een beeldwerk, dat dubbele waardeering verdient, en om zijn zeldzaamheid in Ned.-Indië, en om den toestand, waarin het verkeert.

Ik bedoel het Hindoesch brons, dat me ter beschrijving werd afgestaan door den voormaligen Regent van Bangil, RADÈN TOEMENGGOENG SOENDJATANING-RAT, die het als poesaka ontving van zijn schoonvader, wijlen RADÈN ADIPATI KRAMADJAJA ADINAGARA, voormalig Regent van Madjakartá. — Het stelt voor een mannebeeld met 3 hoofden, 8 armen en 4 beenen; staande wijdbeens — de twee linkerbeenen uitgestrekt en de voeten geplaatst op de hoofden van twee godenlijken, terwijl links en rechts daarvan nog een godenlijk ligt uitgestrekt; — de twee rechterbeenen, met gebogen knieën, en de voeten geplaatst op de lijken van twee godinnen, terwijl, links en rechts daarvan, nog een godinne-lijk ligt uitgestrekt.

Deze lijken liggen dus vier aan vier, met de voetzolen naar elkander toegekeerd (de 4 buitenliggenden twee aan twee met de voetzolen aan elkander sluitend) op een ovaal dubbel lotuskussen, dat weer is neergelegd op een daaraan vast gegoten, langwerpig-vierkant voetstuk, gevormd door drie inspringende en drie uitspringende bandjes.

Nu weder van bovenaf beginnend, moet worden aangeteekend:

Op de drie hoofden, die niet, als bij de trimoerti, rechthoekig met elkander vereenigd zijn, maar waarvan de zijhoofden zich sluiten aan het voorste

hoofd in eene flauwe wending naar rechts, staat een kop van een brieschend paard, en face als het voorste hoofd, met een diadeem en versierden halsband.

De drie hoofden dragen elk een diadeem, en hebben ieder een knobbel op het voorhoofd, terwijl het verder ornaat bestaat uit hangers aan de lang-gerekte oorrellen, halsband, borstsieraad, band onder de borst, dubbele arm-, enkele pols- en enkele enkelbanden, een buikband, een ajerp, die van achter drie strikken vertoont, die drie slippen laten neêrvallen op de lijken, en verder een korte broek en een kleedje, dat voor het midden driehoekig is opgenomen.

De rechter-voorhand is schuins naar boven gestrekt, en houdt een bloem (?) zonder steel, terwijl de rechter-achterarmen waaivormig gestrekt, van onder naar boven, omvatten: een pijl, een breed zwaard en een voorwerp, dat verloren ging.

De linker-voorhand, voor het midden van het lichaam gebracht, houdt den steel van een lotusknop, die de hoogte van den rechter-schouder bereikt, terwijl de linker-achterarmen, waaivormig gestrekt, van onder naar boven, houden: den handel van een spiegel (?) (ruitvormig voorwerp), knots (of scepter) en boog.

Zooals reeds boven, door den titel van god en godin, werd aangegeven, zijn de lijken gedost in groot ornaat.

Het beeldje werd opgegraven bij Mådjà-agoeng.

Het is me nog niet mogen gelukken, het fraaie voorwerp voor geld en goede woorden, voor één der musea, machtig te worden.

District Gěmpol.

Tjandi Këbon-tjandi.

*(wel eens genoteerd als: Tjandi Goenoeng-gangsir,
door de bevolking eenvoudig Tjandi genoemd).* -

Ook na herhaalde navraag, werd me de naam Dërmå niet genoemd — doch, wat er van zij, de desa Këbon-tjandi leverde mij den tempel, die, door Dr. VERBEEK, geboekt wordt onder No. 628 van zijn »Lijst».

Het lichaam van den tempel, of liever van het soubasement en de tempelkamer, die als vierzijdige piramide is opgezet en van gebakken steen vervaardigd is, meet aan elke zijde, van West naar Oost, 11,65 meter; springt dan aan weerszijden (van zuid naar noord en van noord naar zuid) 3.78 meter rechthoekig in; wordt dan weer voortgezet over eene lengte van 1.65 meter;

springt vervolgens aan weërszijden weêr rechthoekig in over eene lengte van 0.77 M. en wordt daarna nogmaals voortgezet over eene lengte van 5.65 meter, waar het front van de trap eene breedte heeft van 2.45 meter.

Een vierkant soubassement dus, van W. naar O., van 11.65 lengte, met een voorbouw van 1.65 M. en 5.65 M. of 7.30 M.

Die voorbouw werd bestegen langs een trap, die nagenoeg geheel verdwenen is; langs de glibberige, bemoste, uitstekende steenen werd ik door een wêdānā en een pētinggi opgeheschen en kwam aan op eene ruimte, die ik een stoep zou willen noemen.

Uit het midden van die stoep verrijst de tempeltrap, die vijf treden kan hebben gehad, — en, na den drempel over en twee treden te zijn neergestapt, kwam ik in een tempelkamer.

De ingang bevond ik 1.24 M. breed, tusschen muurwerk, dat eerst glad opgaat tot eene hoogte van 2.27 M., en daarna een valschen boog draagt van 10 paar vooruitspringende steenen, waarvan, volgens Hindoesch gebruik, de korbeelen niet werden weggekapt, ter hoogte van 2.13 M.

De tempelkamer meet 3.73 M. aan west- en oostzijde, bij 3.69 M. aan noord- en zuidzijde.

De wanden gaan eerst rechthoekig en glad op tot eene hoogte van 2.74 M. en gaan daarop aan de vier zijden zich vernauwend op met *telkens twee* vooruitspringende steenen. De duisternis liet niet toe, de afdekking er van te bespeuren,

In vóór- en achterwand (bij den vóórwand rechts en links van den ingang) zijn nissen aangebracht (voor de tempellampen?) metende 0.30 bij 0.29 M. met eene diepte van 0.15 M.

In het midden van de tempelkamer is een gemetselde vierkante put (mag ik die, op gezag van IJzerman, een bouwkoker noemen?), metende 2.12 M. bij 2.7 M. die onaangevuld bleef tot eene diepte van 2.10 M.

Na te hebben meegedeeld, dat de tempel geene omgangen heeft, dat van eenige vrije beweging geen sprake kan zijn, en dat de meting gecontroleerd werd door een desa-hoofd, die zoo voorkomend was, om de waringin-boom recht vóór den tempel te beklimmen, en aldus mijn bamboe controleerde, die, ter hoogte-meting, langzaam hooger en hooger geschoven werd, totdat zijn oog de punt op gelijke hoogte met den tempeltop oordeelde, — dan is het hoegenaamd geen deugd te erkennen, dat door den beschrijver geen absoluut gezag aan die hoogte-meting wordt toegekend.

Doch ik vond de hoogte van het maaiveld tot stoep (of bordes) 4.71 M.: van bordes tot ingang 1.17 M.; van drempel tot top 8.64 M.

Van deze tjandi afkomstig worden allerwege aangetroffen: stukken beeldwerk, ornament, bas-reliefs van gebakken klei, godinnen-kopjes, een naga met tjoepoe-manik, een stuk van een beeldje, dat een gevleugelde wāhana kan hebben bestegen (één vleugel nog zichtbaar), een stukje van een zittend leeuwje, een yoni, waarvan de tuit op eenigen afstand werd aangetroffen, en een olifant.

Uit de lotuspotten-lijst werd eveneens een stuk aangetroffen en daarin het stengelwerk met triçoela-motief ontdekt.

Voor zooverre nu reeds, bij het groot verval en de belangrijke mos-bekleding en bij het gemis van een behoorlijken steiger, is optemaken, was het bouwwerk omwonden met een lijst van lotus-potten, een lijst van casementen en een lijst van beeldwerk, waarvan hier en daar een vrouwebeeldje zichtbaar is, en bezit Këbon-tjandi een monument, dat eene bouwkunstige opname zeker waard is. — (Zie verder de Bijlage hierachter).

Onderdistrict Kapoeloengan.

Desa Soetji.

1. Beschreven steen. In de algemeene loods voor slamëtans in die desa, staat eene beschadigde beschreven steen, van boven eenmaal accoladevormig, en daar iets breeder dan aan den voet, die van voren en van achter 0.03 M. vooruitspringt, en, na ontgraving, 0.67 M. hoog blijkt. De steen is aan de voor- en achterzijde beschreven — doch het schrift is aan ééne zijde nagenoeg geheel, aan de andere zijde, voor een groot deel verloren gegaan.

De wëdānā van Gëmpol verhaalt me, dat, nu ongeveer 6 jaar geleden, een heer van Batavia daarvan een afdruk maakte, doch verklaarde, dat het niet meer te ontcijferen was.

2. Spuier. Een zeer geschonden steenen makara, met geopende bovenkaak, die links en rechts zes tanden te zien geeft en een langen, gladden slag tand, waarvan de punt rust op het glad-gebeiteld oor. Op de onderlip, die van onder geornamenteerd is, ligt een doorboord vat, waarop een menschebeeldje staat, dat niet meer te determineeren is. Van de wangen gaat links en rechts een snuit naar boven, glad, met ééne winding, terwijl de uiteinden of krullen zich vereenigen. Van het hoofd van het menschebeeldje uit, loopt een kamvormig ornament over de snuit-vereeniging naar achter, tot aan het vierkant bovenvlak van de goot (die zich alleen verraaft door het vierkant gat), dat nog met de makara vereenigd is.

Hoog 0.39 M.

3. Spuier. Een zeer verweerde en geschonden makara, nagenoeg gelijk aan No. 1, doch, naar de restanten te oordeelen, veel rijker aan ornament tusschen den dubbelen snuit. De ooren zijn verdwenen. Op het watervat in de kaak zit een beeldje, dat niet meer te determineeren is. Hoog 0.42. Aan de makara sluit een gootstuk van 0.20 M.

Onderdistrict Kawēdanan.

Desa Kējapanan.

Op den viersprong van Djapanan ligt een stuk van een steenen kist (of waterbak?). Hoeveel aan lengte verloren ging is niet meer te bepalen.

Het aanwezige meet in lengte 1.10 M. en 0.90 M., hoogte 0.35 M.— de korte zijde meet 0.60 M.— de diepte 0.24 M.— de dikte der wanden \pm 0.12 M.

Onderdistrict Gěmpol.

Desa Raös.

In het midden der sawahs staat een steenen loods met pannen gedekt, en daarin bevindt zich een steenen

1. Rākshasa, tot aan de billen in den vloer gemetseld, zeer verweerd en overdekt met boreh, die, zooals straks blijken zal, eene bede om rijkdom bedoelt.

Opzet en uitvoering, hoewel minder fraai, herinneren aan de rakshasa's van Singasari.

Voor zooverre is nategaan, was hij gekroond met een diadeem; het haar daarboven was opgemaakt in acht halve bollen, en de boreh, van jaren her, doet veronderstellen, dat het achterhaar onder den diadeem als krulpruik neerviel op den rug. Verder waren te veronderstellen een borstsieraad en gordel. Zeker is, dat de oepawita een slang is, waarvan de kop op den linkerschouder geplaatst was, en dat de polsbanden eveneens slangen waren.

Vóór den buik is eene estrade gemetseld, waarop de Chineezen het »*pak-pwe*» uitvoeren.

Een Chinees heeft een handels-transactie voor, en gaat nu den Rakshasa raadplegen over de al of niet wenschelijkheid van de uitvoering. Niets beter in dat geval dan »*pak-pwe*», Javaansch »*lèh-rěp*».

Hij neemt daarvoor twee duiten, legt ze kop op kop (of liever wapen op wapen), slaat ze (banting) beiden tegen het verhoogde vloertje en gaat dan na, wat bij de muntstukken in rust boven kwam.

Twee wapens nu beteekent *oentoeng bësar*, een wapen en een maleische inscriptie is *salah* (bij dit spel het omgekeerde van *slamët*), dit voorspelt ongeluk in het bedrijf. Bij het raadplegen van den Tai-pè-kong te Pasoeroean, werden twee gelijken opgevat als »*marah*», twee ongelijken als »*di trima*».

Hoog 2.03 M., breedte van hand tot hand 1,88 M.

2. Rakshasa. Gelijk aan en even verweerd als No. 1. maar de hoogte is 2.09 M., de strekking der handen 2 M.

3. Beschreven steen. Diep in de desa onder een dakje op vier stijlen ligt een steenblok, lang 1.60 M. breed, 0.44 M. dik.

Op het midden springt de steen eenigszins rechthoekig, naar voren, en vertoont daar, binnen een glad, smal relief-bandje, de volgende inscriptie in haut-relief:

ṁ ṁ ṁ ṁ

In de beneden-hoeken, binnen het bandje, is een roset, op het midden boven in het bandje, een bloemstuk (?) gebeiteld.

4. Kist (?). De bodem van een steenen kist (of waterbak ?), lang 1.59 M.; van de opstaande zijde bleef gespaard 0.27 M.

5. Drempel. Een steenen drempel, lang 1.57 M., waarin, aan elk der uiteinden, een langwerpig vierkant gat voor het inbrengen der deurstijlen, — terwijl, vóór (of achter) ieder dier vierkanten, een rond gat is, waarin de pennen van een deur kunnen hebben gedraaid. Hierbij wordt geofferd.

De desa-legende zegt, dat hier vroeger een kraton geweest is, en brengt deze deelen in verband met de pas beschreven *rākshasa*'s.

6. Lingga. Een zuiltje, van onder vierkant, tot een hoogte van 0.72 M. — daarna achthoekig over eene hoogte of lengte van 0.43 M. — daarna flauw afgerond. Geene inscriptie, ornament of symbool.

Hoogte 1.18 M.

Onderdistrict Gẽmpol.

Watoekosèk.

Singha. Een zeer geschonden singha (nog over van manen tot buik). opzittend met de voorpooten opgeheven, zoodat de klauwen achter de ooren geplaatst zijn. Gedost in groot ornaat; de manen, op het voorhoofd omgeven door een diadeem met kralen-ornament, vallen in krullen en tressen neer. De pooten hadden eens armbanden en polsbanden met kralen-ornament. Hoe verweerd ook, zijn toch de restanten aanwezig van een rijk-versierden halsband en van een borstband met kralen-ornament. Het gezicht is geheel onkenbaar.

Hoogte 0.54 M.

2. Mannebeeld. Een zwaar geschonden en zeer verweerd, tweearmig mannebeeld, met verbrijzeld hoofd, zittend op een weggeglad lotuskussen, dat ligt op eene steenplaat, met achterstuk, dat van boven is afgebroken, zonder glorie.

Van het ornaat is alleen nog zichtbaar een glad gesleten halssieraad, armbanden met plaat, en gladde drievoudige polsbanden.

Over de gevouwen beenen valt eene breede slip van het kleedje neer op het lotuskussen.

In de vóór het midden van het lichaam gebrachte handen, de rechter in de linker, wordt een bloem (?) gehouden.

3. Rakshasa. Een zeer verweerd mannebeeld, hurkende op eene steenplaat, met het lichaam uitdagend naar voren gebracht en het hoofd gewend naar links, met flauw geopenden mond. De haren zijn ruw naar boven gekamd, op het achterhoofd samengebonden en verder wild naar achteren waaierend. Een tjawat vertoont een slip tusschen de beenen.

Als eenig sieraad, zijn nog zichtbaar een paar versierde polsbanden. De linkerhand wordt plat tegen het midden van het lichaam gedrukt, terwijl de rechterhand is neergelegd op de rechterknie.

Hoog 0.60 M.

4. Ganeça. Een zeer geschonden en zeer verweerd, tweearmig beeld, zittend, met de voetzolen tegen elkander, op eene steenplaat, met achterstuk, zonder makota en glorie en met grof opgekamd haar. Een koord als oepawita. De rechterhand houdt het tandbrok, de linkerhand de batasa, waarin niet het uiteinde van de snuit rust, omdat dit weggebroken is.

Het geheel verraaft weinig kunstzin en gebrek aan vaardigheid.

Hoog 0.80 M.

Onderdistrict Gempol.

Desa Nglawang.

Hier vond ik een beschreven steen, lang $1\frac{1}{2}$ voet, breed 2 voet, dik 1 voet. Van de inscriptie bood ik een afdruk aan aan den Voorzitter van de Oudheidkundige Commissie.

Onderdistrict Goenoeng Gangsir.

Desa Grogolan.

Een langwerpige steen (gilang) ± 0.46 M. — met eene inscriptie van 4 letterteekens, die geflankeerd worden door twee O-vormige figuren (rozetten) — waarvan door mij een afdruk werd toegezonden aan den Voorzitter der Oudheidkundige Commissie.

Onderdistrict Goenoeng Gangsir.

Desa Toedan.

1. **Çiwa op Yoni (Ardhanârî?).** Een zeer verminkt, doch overigens fraai bewerkt, vierarmig beeld, zittend op een dubbel lotuskussen, met achterstuk en glorie. De vijf brokken samengevoegd, geven een oorspronkelijk prachtig gebeitelden god, in groot ornaat: rijk-versierde kroon met rijk-versierde hoge haartooi, die met een open padma is afgedekt, en, van voren, boven het midden van de kroon, is belegd met eene halve maan met opstaande horens, waarin een doodskop; een kralensnoer als halsband; een driehoekvormig borstsieraad, rijk-versierde oorhangers, onder-borstband van kralen, armbanden met driehoekig sieraad, dubbele polsbanden van kralen en een slang in haut-relief als oepawita, waarin kop en staart op den linkerschouder zijn samengestrengeld.

De vóórhanden zijn voor het midden van het lichaam gebracht: de linkerhand naar boven geopend en daarin de gesloten rechterhand met opstaanden duim.

De beenen zijn zoo verweerd, dat daarvan niets meer te bespeuren is dan de horizontale rimpels van het kleedje en twee over de scheenen neerhangende sjerpslippen.

De opstaande achterhanden houden rechts een aksamala en links een tjamara.

De gladde glorie vertoont alleen nog links en rechts een opstaand haarlint, en daaronder een haarkrul, die neervalt uit de makota.

Het is geen optisch bedrog, wanneer de borst *rechts mannelijk, links vrouwelijk* gezien wordt.

Het beeld staat met eene vierkante pen in een yoni, die geheel glad is en die rechts een tuit heeft, die ook geheel glad is.

Hoogte van het beeld 0.75 M.; afmeting yoni: hoog 0.63 M., bovenvlak 0.69 M. bij 0.67 M., tuit lang 0.29 M.

2 en 3. Brokstukken. Niet ver daarvandaan ligt nog het onderstuk van een beeld, te zeer verminkt om te determineren, gezeten op een dubbel lotuskussen, dat ligt op eene steenplaat, en

Een **Naga**, waarvan alleen over zijn: de snoet met twee oogen en de opstaande horizontaal-gestreepte hals en borst met een dubbel kralensnoer over het midden daarvan.

Afmetingen: beeld 0.32 M.; naga 0.38 M.

Onderdistrict Kapoeloengan.

Desa Toja-arang.

1. Kala-kop. Onder een bibis-boom trof ik aan: een eenigszins grof, maar overigens fraai bewerkte kalakop, waarvan de manen zijn opgezet met stompe, eenigszins naar binnen gebogen punten, van onder spaarzaam geornamenteerd. De ruimte tusschen de horens gevuld met een haarkrul en verder opgekamde manen, die langs die horens neervloeien tot op de ooren. De oorschelpen zijn gebeiteld op het achterstuk, en face en zijn onafgewerkt.

De uitpuilende oogen zijn overwelfd door versierde wenkbrauwen, met een ornament op den neuswortel. De bek is gesperd met twee ronde, opgaande mondhoeken en is boven bezet met 4 tanden, geflankeerd door 2 neergaande slag-tanden; en beneden eveneens door 4 tanden, geflankeerd door 2 opgaande slag-tanden. De mondhoeken zijn gegarneerd met ornament.

Ook de kin droeg een klein ornament.

Naast de wangen zijn de polsen nog zichtbaar van de klauwen, die onvoltooid bleven.

Die polsen dragen versierde banden.

N.B. In de wangen zijn groote vierkante gaten aangebracht, ter diepte van 0.10 M., waarvan het aanwezen niet begrepen wordt.

2. Spuier. Een verweerd steenblokje, dat van boven iets smaller is dan beneden. Aan de voorzijde hangen van boven af (waar de gebruikelijke rozet gemist wordt), drie zaadsnoeren neer; rechts en links van die snoeren is de steen bebeiteld met bloemornament tot aan het gladde achtervlak, dat een corresponderend gat met dat aan de voorzijde vertoont.

Een spuier dus, waarin het makara-motief geheel gemist wordt.

Hoog 0.31 M.

3. Spuier. Gelijk aan No. 2, doch het ornament is anders. Ook rest aan de achterzijde nog een deel van de vierkante goot.

Hoog 0.36 M.

4. Spuier. Een spuier, zeer verweerd en beschadigd, waarin het makara-motief geheel wordt teruggevonden.

Het dubbel snuit-profiel windt zich tot een bol en face, waaronder een band, die de beide kaken verbindt. Daaruit vallen neer drie zaadsnoeren, die, als het ware, een trijoela met de punten op het spuigat plaatsen.

Het spuiyat is glad en cenmaal omljnd, doch is aan de zijden en daaronder, op de onderlip van de makara, die geen tanden vertoont, voorzien van ornament.

Rond oog en verornamenteerd oor.

Ook loopt er ornament van de bol-winding over den snuit naar de achtergoot.

Hoog 0.31 M. Lengte met goot 0.72 M.

5. Spuier. Hetzelfde makara-motief als No. 4, maar het ornament is anders. Het spuiyat ligt op een onderrij tanden. Het is misschien de verwering, die aan het beeldwerk den schijn geeft van niet afgewerkt te zijn.

Hoog 0.37 M.

6. Rëtjåpådå. Een voetstuk met vrouwelijke vierkante sponning in het bovenvlak. De opstaande zijden zonder eenig ornament. Alleen in het midden van ieder der zijden zijn drie gladde casementen gehouwen tusschen de eveneens gladde hoekpijlers, terwijl de casement-band besloten is tusschen een boven-en beneden-ojief.

Bovenvlak 0.60 M. op 0.62 M. Hoog 0.61 M.

7. Yoni. Een yoni waarin een tuit 0.23 M. vooruitspringt. Het lichaam bestaat uit vier gladde opstaande zijden, van boven en beneden besloten tusschen twee vooruitspringende gladde banden.

Hoog 0.34 M. Bovenvlak 0.40 M. vierkant.

Op het midden van No. 7 staat :

8. Lingga. Het ronde gedeelte van een voormalige lingga, die, aan den onderrand, de sporen vertoont van een achthoekigen overgang. Geen symboliek teeken.

Hoog 0.23 M.

Desa R̥etjapāḍa.

N.B. Op een plek, waar warme bronnen worden geëxploiteerd als een badplaats en waar het steenen badhuis met pannen gedekt, door ambtenaren en suikerfabrikanten wordt onderhouden, bevindt zich ook een offerplaats, die bij de bevolking zeer in aanzien is, en waar, onder een mangga-, kētapang- en lamèr-boom, werden aangetroffen :

1. Onbekend beeld. Een beschadigd, zeer verweerd, dik met boreh besmeerd, tweearmig mannebeeld, zittend op eene dikke steenplaat, met ovaal achterstuk, zonder glorie. Het hoofd bestaat uit een menschengelaat met langen, vooruitstekenden neus, korte horens en lange, naar buiten stekende, hoog op het achterstuk gebeitelde runder-ooren.

Geen oepawita, maar een halsband.

En opmerkelijk is het, dat, tusschen kin en halsband, iets bespeurd wordt als een runder-kwab.

Onder de borst een band, met borstband.

De armen dragen banden met sieraad, en de verminkte handen zijn voor het midden van het lichaam gebracht.

De voeten zijn Ganeṣa-hoeven, die met de zolen zijn samengebracht.

Eene combinatie dus van mensch, nandi en Ganeṣa.

De bevolking wil het beeld voor geen geld afstaan.

Hoogte van het beeld 0.57 M., van de steenplaat 0.21 M.

2. Vrouwebeeld. Een zeer verweerd en verminkt, tweearmig vrouwebeeld, zittend op eene steenplaat, met achterstuk en glorie. Groot ornaat, doch zeer verweerd. Doch, niet al te hypothetisch, kan worden medegedeeld, dat de handen naar boven geopend op de knieën lagen en dat in ieder daarvan een geopende lotus was nedergelegd.

Hoog 0.68 M.

3. Lingga (?). Een zuiltje, dat voor twee-derden rond, voor één derde vierkant is. Geen symbool of inscriptie.

Hoog 0.27 M.

4. Brokstuk. Een zeer verweerd, menschelijk onderlichaam, waarvan de gekruiste beenen nog behouden zijn, en bovendien de onder-deelen van de armen, die op de dijnen liggen, met de naar boven geöpende handen op de knieën.

Hoog 0.25 M.

5. Bakje. Een ovaal waterbakje, overal glad.

Afmeting 0.55 M. op 0.38 M.

6, 7 en 8. Drie waterbakken. Drie waterbakken ruitvormig, op één der zijden na, die regelmatig gehouwen werd.

De afmetingen zijn voor alle drie nagenoeg dezelfde: 1 M. op 0.68 M. en de diepte: 0.33 M., 0.35 M. en 0.36 M.

Onderdistrict Kapoeloengan.

Desa Wanasonja.

Pad. Bèluhan.

Hoog in het gebergte vindt men, zooals de bevolking zegt, **Soembërgambar**, een badplaats, zijnde een bassin van 6.40 M. lengte en 4.40 M. breedte, waarvan de west- en zuidzijde nog muren vertoonen van Madjapaitsche baksteen, die thans geheel met klimop en gondang-loof zijn overdekt; de oostzijde wordt gevormd door de wortels van een rëmplas- en këtoja-boom, terwijl de noordzijde gevormd wordt door den bergweg.

In den muur ten westen, die nog 5.10 M. hoog is, zijn twee nissen aangebracht, ter diepte van 1 M. en ter hoogte van \pm 3 M., die in de bovenronning zijn gesmukt met ornament van gebakken klei.

N.B. 1. Onbekend beeld (Godin). In de zuidelijke nis staat een (helaas!) bekalkt, verweerd en beschadigd, vierarmig vrouwebeeld, staande op eene steenplaat, met achterstuk, en eene glorie, die gevormd is als een wiel met vier spaken, alles rijkelijk versierd, en omgeven door een vlammenrand. De godin is gedost in groot ornaat, dat, hoe verweerd thans, getuigt van den hoogen kunstzin en technische vaardigheid van den beeldhouwer.

Oepawita. De beide voorhanden zijn, met de polsen, weggevallen. De beide opstaande achterhanden houden: links (men lette wel!) een voorwerp, dat, als twee droppels water, gelijkt op een wijnflesch, waarvan de kurk voor de

helft er uit getrokken is, terwijl zich daarop een vlamvormig ornament bevindt, en rechts, een bloemstuk, dat niet te determineeren is.

Beide emblemen hebben, op nagenoeg gelijke hoogte, een gat, ter diepte van $\pm 0,5$ M.

Het achterstuk is overladen met bloemwerk, dat op 't eerste gezicht deed denken aan opgelegde klei, maar dat, na het verwijderen van de kalklaag, wel degelijk beeldwerk in andesiet bleek te zijn.

Hoog 1.90 M.

2. Çri. Een eind weegs beneden de badplaats, onder een bibis-boom, staat een zeer verweerd, beschadigd, prachtig gehouwen, vierarmig vrouwebeeld, thans in den grond gezonken ter diepte van 0.26 M. (dus de godin van de geledigde nis van de badplaats, daar ze 1.64 M. boven de aarde uitsteekt) met achterstuk en glorie, die niet à jour bewerkt, doch als No. 1 van een vlammenrand voorzien is.

Het ornaat is gelijk aan dat van No. 1, met rijk versierde oepawita.

De achterhanden evenwel hebben dat bizondere, dat ze niet naar boven gehouden worden, maar naar beneden gericht zijn. De emblemen, daarin gehouden, zijn niet meer te herkennen, maar zijn, evenals bij het vorig beeld, met een groot gat doorboord, waarschijnlijk ter verankering in den muur, waartegen ze moesten geplaatst worden, want bij dit beeld, dat nu geheel vrij staat, zijn de gaten ook van achteren zichtbaar.

De voorhanden omvatten de borsten, waarvan de tepels doorboord zijn.

Het achterstuk is met een rijken bloemenrand omgeven.

Hoogte (zie boven) 1.90 M.

Overigens kan worden overgenomen, wat door Dr. Verbeek gerapporteerd wordt onder No. 625 van zijn Lijst.

Behalve het beschrevene, werd nog, na een moeielijken tocht, in een waloeh- en këtela-aanplant, aangetroffen, dat geheel met onkruid, klimop en een netwerk van waloeh- ranken overdekt was, en dat, na gedeeltelijke schoonmaak, bleek te zijn:

Poort, een zeer vervallen poort, hoog 4.50 M. van drempel tot top, van baksteen, en den vorm vertoonende van eene vierzijdige piramide. De doorgang, die 2 meter lang is, vertoont glad opgaande muren, 0.2 M dik. De ingang zelf is breed 0.85 M.

Verder zijn, een paal in den omtrek, de desawegen, de oevers der bergstroompjes, de aanplantingen op de tégala's en op de erven, allerwege

bezaaid met Madjapait-steenen, terwijl de inlandsche graven, bijna zonder uitzondering, met die steenen zijn afgezet. De onderstelling is niet al te gewaagd, dat hier overal bouwwerken van gebakken steen hebben bestaan, die, onder de slagen van linggis en patjol der latere ontginners zijn ten onder gegaan.

Onderdistrict Kēpoeloengan.

Desa Kēpoeloengan.

Ganeça. Op het Javaansche kerkhof van Kēpoeloengan staat, tusschen de graven, een tweearmige Ganeça, geheel vrij gehouwen, zittende op eene steenplaat.

Het beeldwerk is geheel geglad en overigens zeer geschonden: makota en hooge haartooi zijn verdwenen; ook de linkerhand met de batasa.

N.B. Eigenaardig, wordt de gesloten rechterhand als vuist tegen het lichaam gedrukt, en bevat geen tandbrok.

Ook waren de voetzolen niet bij elkander gebracht.

Hoog 0.86 M.

District Pandaan.

Desa Tawang-sari.

(vroeger Gēlang.)

1. Waarzeggingstafel. Op het Javaansche kerkhof van Tawang-sari vond ik een vierkant steenblok (bovenvlak 0.80 M. bij 0.85 M. en 0.28 M. dik).

Op het bovenvlak, dat met een dubbellijn omlijst is, is een dambord gegraveerd, dat verdeeld is in 11 horizontale en 11 vertikale, dus 121 vakken — doch waarin de 11 zesde vakken van boven de dubbele hoogte hebben van de vijf vakken daarboven en daaronder.

In het 1e vakje boven staat een bloem en daarop volgt naar rechts een tjakra, dan weer een bloem, dan weer een tjakra en zoo tot het 11e horizontale vakje.

Evenzoo van boven naar beneden: bloem, tjakra, bloem, tjakra en zoo voort tot het elfde vertikale vakje.

In dezelfde orde nu zijn alle vakjes gevuld, behalve de 11 midden-vakjes van dubbele hoogte, die geen bloem of tjakra hebben.

2. Spuier-brok. Een zeer verweerde en verminkte spuijer, waarvan het beeldhouwwerk zoo weinig zichtbaar is, dat het doorlopend gat van spuivat tot goot niet overbodig is, om er een spuijer in te kunnen herkennen.

De versleten gravure op de rechter- en linkerzijde geeft, in stede van de snuit-winding van een gadjah-mina, een vleugel te zien; om de rond-afgebroken top wordt een halsband aangetroffen, en tegen het spuivat een vogelklaus, zoodat hier, bij uitzondering, een spuijer wordt aangetroffen, waarvan de flanken overdekt waren met de vleugels van een vogel, het voorgedeelte een vogelborst was, en waarin de spuivol gevat werd tusschen twee krullen.

3. Hoofd. Een hoogst verminkt en versleten menschehoofd, van voorhoofd tot mond, waarin ik na lang turen, bespeurde: een gedeelte van een makota, die achter de ooren heenloopt; het bovengedeelte van een oorsieraad, en, naast den rechter-neusvleugel, het boven-gedeelte van een slagfand.

Het oorspronkelijk geheel kan, naar bescheiden meening, een radja-danawa hebben voorgesteld.

Hoog 0.19 M.

Overigens worden hier nog aangetroffen:

een andesiet-blok en een ontelbaar aantal Madjapait-steenen, die de graven afperken.

(Voormalige) **Desa Kanjoeran**

(nu ingedeeld bij D. Tawang-sari).

Op een heuveltje, onder banten- en kapal-boomen, trof ik aan:

1. Yoni. Een yoni met glad bovenvlak, gevat in een flauw verhoogden rand, en zeer beschadigd. Het lichaam is behouwen met gladde banden, die een half rond insluiten, terwijl op het midden aan de vier zijden een casement wordt gevormd tusschen gladde rechthoekige pijlers.

Aan den voorkant springt een tuit 0.35 M. vooruit, gedragen door een naga en face, door verweering geheel geglad.

In het midden van het bovenvlak eene vierkante, vrouwelijke sponning, van 0.21 M. vierkant en 0.20 M. diep.

Bovenvlak 0.67 M. vierkant.

2. Ganeça. Een geheel verweerd en bemost beeldje, waarvan het hoofd en het ornaat verdwenen is. Vroeger vierarmig, want links en rechts van

de vóórrarmen boven zijn de breuken zichtbaar, waar eens de rechterarmen geplaatst waren. De voorhanden, rechts met iets als een tand, links met een batasa er in, liggen op rechter- en linker knie van olifants-pooten, die met de voetzolen tegen elkander komen en enkelbanden dragen.

De god droeg eens een oepawita en zat op een dubbele padmasana.

Hoog 0.27 M.

3. Mahayogi (brokstuk). Een zeer geschonden en zeer verweerd manne-lichaam; tweearmig. Het bovengedeelte is bij de borst, het beneden-gedeelte bij de wreeven weggevallen. Restanten van goden-ornaat zijn nog zichtbaar. De nederhangende armen dragen, in de rechterhand een aksamala, in de linker een neerhangende gëndi. Naast den rechterarm, in hoog-relief op het achterstuk, is de stok van een trijoela gebeiteld.

Hoog 0.33 M.

4. Drempel. Een in twee stukken gebroken drempel, die aan de voorzijde een verhoogden rand had, die grootendeels is weggevallen. Tegen dien rand is, links en rechts, een rond gat geboord, waarin eens de pennen draaiden van eene tempeldeur.

Lang 0.90 M., breed 0.44 M.

5. Lingga. Een zuiltje, dat voor een derde rond, voor een derde achtkantig, voor een derde vierkant is. Op het ronde gedeelte is, als ik het zoo noemen mag, het hoefijzer-symbool gegraveerd, met den overgang van ronden tot achthoekigen vorm als basis.

Hoog 0.46 M.

Desa Petoeng-woeloeng.

(vroeger behoorende tot D. Kloentjoeng).

Op het kerkhof, in het midden der sawahs, die thans onder water staan en dus eene balanceerende wandeling over de sawahs vereischen, worden aangetroffen :

1. Zuiltje. Een zeer verweerd, met mos bekleed zuiltje met vierkanten voet, waarop met een overgang van twee halfronde bandjes, een rond lichaam; daarna, weder met een overgang van twee halfronde bandjes, een vierzijdig kapiteel.

Dat kapiteel bestaat uit opgaande tanden, die telkens over twee zijden heenloopen.

De bocht, waarmede op elke zijde tand en tand vereenigd wordt, wordt aangevuld met een ovaal lichaam.

Binnen de tanden ligt een rond, afgeplat kussen.

Gereinigd, werd geen ornament of inscriptie aangetroffen.

Hoog 0.70 M.

2. Zuiltje. Geheel als No. 1, maar het lichaam tusschen de halfronde boven- en beneden-bandjes is hier vierkant.

Hoog 0.64 M.

3. Yoni. Een yoni, waarvan de opzet geheel bestaat uit (van boven af aan) inspringende gladde banden, overgaande in een glad lichaam, aan de hoeken afgezet door een rechthoekige, gladde pijler-belijning, en weder rustende op evenveel uitspringende gladde banden als er aan den bovenkant insprongen.

In het midden van het bovenvlak eene vierkante, vrouwelijke sponning van 0.20 M. op 0.30 M., het bovenvlak zelf meet 0.65 M. vierkant; hoogte 0.50 M.

Tjandi Djawi.

(*Desa Tjandirëdjâ, vroeger D. Djawi*).

Aan den rijweg naar Prigèn vertoont de desa Tjandirëdjâ een muurtje van andesiet- en baksteen, weinige voeten hoog.

Daardoor binnengaande, en, over eene lengte van 4.8 M., van oost naar west voortschrijdende, komt men aan een heuveltje, dat slechts 1.6 M. hoog is.

In de helling daarvan is een trap van zerken aangebracht van 16 treden, waarmee men komt op een terras.

Daarop voortschrijdende over eene lengte van 5.9 M. van oost naar west, komt men aan een kerkpleintje, dat, 0.33 M. boven het heuvel-plateau, met andesiet-blokken is afgezet en de volgende afmetingen heeft: oostzijde 12.25 M., zuidzijde 14.4 M., noordzijde 17.8 M., westzijde 19.1 M.

Ongeveer in het midden daarvan staat een tempelruïne, die op dit oogenblik aan de westzijde 8.81 M., aan de noord- en zuidzijde 8.13 M. meet. De oostzijde wordt gevormd door een inspringing aan beide zijden van 1.93 M., en, na eene voortzetting naar het oosten van 2.37 M., door eene tweede inspringing van 0.35 M., daarna weër eene voortzetting naar het oosten van 0.60 M., gevolgd door eene inspringing van 0.40 M. en daarna eene voortzetting naar het oosten van 2.30 M., zoodat de eigenlijke trap eene breedte had van 2.70 M., aan den oostelijken rand van het kerkplein.

Het soubasement werd bevonden eene hoogte te hebben van 2.35 M. Gaat men nu langs de trappen naar boven, dan komt men eerst op een stoep, waaruit een tweede trap geleidde naar de tempelkamer.

Het vlak, waarop die kamer stond, mat 7 op 7.60 M.

Het opstaand muurwerk is omgeven door een lijst van bas-reliefs, die zeer verweerd waren en dik in het mos zaten.

Behalve deze tempelruïne troffen we nog het ondervolgende aan:

1. Makara. Op het tempel-terras, een makara te erg geschonden om er veel van te zeggen, doch het beeldhouwwerk was fraai; de onderlip had een prachtig ornament, en in den bek van het zeemonster zat een leeuwte met opgericht bovenlijf en de vóórpooten naar boven gericht, terwijl de manen op het midden mijtervormig verdeeld zijn.

Hoog 0.55 M.

2. Makara. Een makara, als kegel opgezet, waarbij de muil wordt aangegeven door 2 rijen verornamenteerde kiezen. In de tusschenruimte staat een opgericht singha-lichaam, met de pooten recht naar omhoog, gedost met borstsieraad en oorbellen in ooren van keurigen ornamentvorm, en de bovenmanen gescheiden in mijter-vorm.

In de scheiding een fraai ornament (triçola), waarop iets neervalt als een dikke kwast, uit een bloem die naar boven geopend is; boven die bloem twee rozetten en face, boven elkaar, en daar boven, waar men de balvormige vóórwinding van den olifant-snuit zou verwachten, een overdaad van ornament om den top van den kegel en daarvan naar achter neerdalende en zich uitspreidende tot op den gladden steen, waarmee het beeldwerk in het bouwwerk gepast werd.

Links en rechts een *rond* oog, doch zoo verornamenteerd, dat het nauwelijks oog is, en daaruit opgaande een snuit-motief, dat even rijk of even overdadig in ornament is gehuld als het overige.

Alles is verweerd en door korstmossen aangetast.

Hoog 0.90 M.

3. Klauw. Een steen, van boven en onder glad, waarin van voren een klauw van drie vingers in hoog relief is gebeiteld, kloek van teekening en zeker van uitvoering.

De middenvinger is weggefallen.

Hoog 0.23 M.

4. Banaspati. De midden-steen van een kala-kop, die eenmaal over drie steenen was heen gebeiteld, en waarvan behouden bleef de niet fraaie teekening van wenkbrauwen tot neusvleugels. Ook dit stuk is zeer beschadigd. De ver-uitpuilende oogen, met een dubbel-cirkel op de bollen belijnd, worden overwelfd door waaivormige, spaarzaam belijnde wenkbrauwen. De neuswortel heeft twee ringen boven elkander, en op den bovenring staat een driehoekig ornament, waarin een samengesteld triçoela-motief in het oog springt. Naast de neusvleugels staan de rond-opgetrokken mondhoeken, waarin naar buiten gebogen slagstanden opstaan.

Hoog 0.78 M.

5. Banaspati. Een kala-kop van kolossalen opzet en sobere teekening. Het beeldhouwwerk kan gebeiteld zijn door denzelfden kunstenaar als die van No. 4. Doch hier is de geheele bek behouden met een onderlip met geweldig opgetrokken mondhoeken, waarin twee slagstanden opstaan, terwijl uit de bovenlip vier tanden, beantwoordende aan de vier ondertanden, te voorschijn komen, geflankeerd door twee divergeerend-ombuigende, neergaande slag-tanden.

De rondingen van de mondhoeken zijn gezoomd met een eenvoudig ornament, dat ook boven de oogleden voorkomt.

Over den neuswortel weêr twee ringen, en op den bovenring een driehoekig ornament, waarin het triçoela-motief schuilt.

Hoog 0.80 M.

6. Banaspati. Eene dikke steenplaat, gekapt in den vorm van een »goenoengan», waarvan de rand met een smal bandje is afgezet.

Daarin is, in hoog relief, gebeiteld een kala-kop, waarin het gedeelte van neusvleugel tot onderkin gemist wordt (de kop was oorspronkelijk over twee steenen gebeiteld).

Van den ring boven den neuswortel gaat een ornament uit, dat, jammer genoeg, in het midden beschadigd is.

N.B. Alles triçoela: de top n.l. een triçoela, die op haar midden-tand weer een triçoela draagt, en uit wier basis een omgekeerde triçoela neervalt.

De mondhoeken moeten hier opgetrokken zijn geweest in één lijn met de oogen, terwijl in de meeste gevallen die hoeken zich ronden onder de oogen.

Aan den achterkant is nog een gedeelte van de sponning gespaard, waarmee het beeldwerk in het bouwwerk werd ingezet.

Hoog 0.79 M.

7 Restanten van makara's. Links en rechts van den trap, boven, waarmee men op het terras komt, staan twee makara's, die, na al het beschrevene, en ook door den verweerden toestand, waarin zij verkeerden, geene beschrijving vragen.

8. Ornament. Bij den opgang van de trap, die naar het eerste terras leidt, staat een andesiet-blok, waarop een ornament, dat een versierd trijoelamotief bevat.

9. Kala-broekstuk. De helft van een verweerden en bekalkten kala-kop (waarschijnlijk eene nis-afdekking), die, in de ornamenten boven den neuswortel, eene nederhangende trijoela vertoont.

Het geheel is omgeven door een \pm 1 meter hoog muurtje van los-opgestapelde andesiet-blokken en moderne baksteen.

10. Ruïne. Op een halven paal afstands van dezen tempel, trof ik aan een steenhoop, die, aan de voorzijde, een baksteen bouwwerk vertoonde, over eene breedte van 3.70 M., een hoogte van 1.6 M., en eene diepte van 5.85 M.

Op die vóór- of oostzijde is aan de zuidkant nog zichtbaar een deel van een bas-relief, waarin een kaaiman voorkomt; aan de noordzijde eveneens een onherkenbaar bas-relief, en, in het midden daarvan op een rechthoekigen voorsprong, een haut-relief, voorstellende een menschebeeld met opgeheven handen, links en rechts aangevuld met ornament.

Een halven paal verder, kwam ik aan een pleintje, waar ook een badplaats is van den overleden Regent van Bangil, en daar vond ik:

11. Rakshasa. Een geheel verweerde en beschadigde danawa, met een knots in de linkerhand, met het bovineinde steunende tegen den linkerschouder. Het eigenaardige van dit overigens leelijk beeldje is, dat er op het midden van den rug een kris zichtbaar is van Solo'sch model, rechtop gestoken in den breedten gordel.

12. Rakshasa. Een nagenoeg onkenbare rakshasa of danawa met eene korte knots in de rechterhand, waarvan de top rust tegen den linkerschouder. Verder alles verminkt en verweerd.

13. Onbekend beeld (N.B.). Een oorspronkelijk keurig gebeiteld, doch thans zeer verweerd en geschonden, tweearmig mannebeeld, gezeten, met het rechterbeen voor het midden van het lichaam, terwijl het linkerbeen, met

de knie naar buiten gekeerd, nederhangt met den voet geplaatst op een lotus, waarvan de stengel oprijst uit een bloemstuk, dat ligt op eene steenplaat.

Gedost in groot ornaat met makota, hooge haartooi, achter de ooren soempings van voorname teekening en vaardige skulptuur, terwijl de haarkrulletjes, eveneens keurig gebeiteld, daaruit neerkrinkelen.

Van de oepawita is nog iets te ontdekken, eveneens van het halssieraad, van de oorknoppen en van den borstband en de keurige, bekraalde slippen met hangers van de sjerp. De god is gezeten op een gezwollen kussen, dat is neergelegd op een lage dampar van eenvoudige constructie, (waarop een kleedje van keurig patroon en even keurig omzoomd), die weer geplaatst is op eene steenplaat, met achterstuk, dat zeer verminkt, en eene glorie, die nagenoeg verdwenen is.

Emblemen of attributen niet meer aanwezig, evenals de beneden-armen en handen, zoodat voor het aangeven van eene identiteit weinig grond bestaat.

14. Onbekend beeld. Een zeer verweerd, zeer beschadigd en bemost, vierarmig mannebeeld, zittend op eene steenplaat, met achterstuk en glorie, die nagenoeg geheel verdwenen is. Door makota, hooge haartooi en oorknoppen wordt verder goden-ornaat verondersteld.

Van de voorhanden is de rechter, naar boven geopend, voor het midden van het lichaam gebracht, en is daarin iets (?) geplaatst, dat door de linkerhand omvat wordt.

Hoog 0.70 M.

15. Rësi (?). Een mannehoofd met knevel en puntbaard; het haar op- en naar achter gekamd, met een versierden band op het achterhoofd samen gebonden. Rechts op het achterstuk zijn nog tien stralen zichtbaar van een præbâ, die ook, doch eenigszins flauwer, aan den linkerkant wordt weergevonden.

Hoog 0.15 M. (Zie verder Bijlage B. hierachter).

Onderdistrict Prigèn.

Desa Lëdoek.

Hoog in het gebergte, op het erf van hadji Mohamad Sarib Oedin, is een badplaatsje, en op ieder der beide hoeken van de trap, die naar de badkom leidt, staat een beeld, dat de volgende beschrijving eischt:

1. Ganeça. Een bemoste vrij goed bewaarde, vierarmige Ganeça, zittend met samengevoegde voetzolen, op een dubbel lotus-kussen, met achterstuk en glorie.

De god is gedost in groot ornaat.

De voorhanden houden *rechts* (in stede van links) de batasa, en *links* den afgebroken tand. De opgestoken achterhanden houden rechts de aksamala en links een strijdbijl.

Hoog 0.40 M.

2. Mahayogi. Een vrij goed bewaard, eenigszins geschonden en verweerd, tweearmig mannebeeld, staande op een zeer verweerd lotuskussen, met achterstuk en glorie. De god is in groot ornaat. De linkerarm hangt langs het lichaam en houdt een gëndi; de rechterhand rust op de heup (naar voren) en houdt een aksamala.

Ook ontbreekt niet de slange-oepawita, waarvan de kop op den linker-schouder rust.

Hoog 0.40 M.

Verder klimmende en dalende, langs door den regen uitgespoelde wegen, bereik ik de »Villa Wilhelmina" van Mr. RAMAER, nog sorteerende onder het gebied van de desa Lëdoek, en tref daar, in een bloemperk aan:

1. Vrouwebeeld. Een zeer geschonden en verweerd, vierarmig vrouwebeeld, waarvan de beenen met voetplaat en lotuskussen zijn weggevallen, met achterstuk en glorie. De godheid is gedost in groot ornaat, en draagt het zoogenaamd vrouwesnoer. De voorhanden zijn naar boven geopend, voor het midden van het lichaam samengelegd, de rechter op de linker, en daarop het restant van een bloem. De opgestoken achterhanden houden links een aksamala (?) terwijl de hand rechts is weggeslagen.

Hoog 0.32 M.

2. Onbekend beeld. Een verweerd en geschonden mannebeeld, geheel vrij-gebeiteld, zonder steenplaat, achterstuk of glorie, zittend in sila-houding. Zooals de verweerde toestand van het beeldje op dit oogenblik aangeeft, is het geheel naakt; draagt het, plat over het hoofd, naar achter gekamd haar, dat in een vlecht op den schouder neervalt. Het bijzondere van dit beeldje is, dat het een slang draagt om het middel, waarvan de staart neerhangt op de linkerknie. In dien slange-gordel is van achteren rechts een kris gestoken, waarvan de warongka en djëdjëran boven uitsteekt, met het uiteinde den oksel

rakende. De rechter- en linkerarm hangen neer tot den elleboog, buigen zich naar voren om, en plaatsen de handen met de palmen op de knieën, evenals de boemi-sarpa-moedra bij de Akshobhya-beelden.

Hoog 0.41 M.

Daarna wordt de reis langs den glibberigen (het had dien nacht geregend) en geaccidenteerden weg voortgezet tot aan de *desa Dajoe*, van waar, uitgerust en van paarden verwisseld, de zware tocht naar *Indrakila* wordt aanvaard.

Alvorens daar aan te komen, wordt aan de zijde van den weg aangetroffen :

Santria-manggoeng, zijnde een graf, geheel in puin, eenmaal opgezet uit andesiet-blokken, met casementen en kroonlijst. De voet werd 2.55 M. bij 0.70 M. bevonden. De puin-massa werd onberedeneerd herstampeld en op het midden van de korte zijden (dus aan het hoofden- en voeteneind) een opstaand lang steenblokje met kort dwarsblokje geplaatst als maësans.

Gedurende ons bezoek werd door den djoeroekoentji van *Indrakila*, die ons te gemoet was gedaald, doepa gebrand.

Indrakila.

(Top Goenoeng-Ringgit).

Een eindweegs verder voortgereden en een 500 voet beneden den top van Goenoeng Ringgit afgestapt, stegen we op naar den top, waar een plateautje werd bereikt, omzet met tjamara-boomen, die zich ook reeds lager hadden vertoond, en glagah, en met andesiet-blokken afgezet.

We bereiken de sporen van een weggevallen poort, breed 0.35 M., waarbij aan de rechterzijde, op een nitbouw, nog werd aangetroffen een geheel verweerde dwarapala met knots, van knie tot steenplaat weggevallen.

Gaan we nu lineā rectā, van noord naar zuid, vooruit, dan komen we weer aan een terras, en treffen aan de noordzijde daarvan, weer een trapje aan, breed 0.65 M., bewaakt door twee dwarapala's, een met een knots in de rechter-, de andere met een knots in de linkerhand.

Nadat we vijftien treden zijn opgegaan, komen we aan den rand van het volgende terras, waar we, weer van noord tot zuid, een gangetje doorgaan van 2.9 M. lengte en 1 M. breedte.

Uit dat gangetje, lineā recta van noord naar zuid, voortgeschreden, komt men weer aan een trap, breed 0.7 M., aan den voet links en rechts bewaakt door een dwarapala.

Gaat men nu 15 treden op, dan komt men weér op een terras, en vindt men, weer 6 meter van noord naar zuid voortschrijdende, eene voormalige tempelkamer, waarin men toegang verkreeg langs een trap, die 0.75 M. breed was, en waarvan de treden niet meer te tellen zijn, aangezien alles ingestort en overstort is.

Op den top van den steenhoop, die eens tempelkamer was, trof ik nog een beeldje aan met knevel en puntbaard.

Alles omgeven met tjamara en ook in het midden van het tempelkamerpuin een tjamara die, als de andere, niet weinig heeft bijgedragen tot de vernieling van een belangrijk Hindoe-monument, waarvan nagenoeg geen steen op den anderen bleef.

Overigens allerwege struikgewas en glagah.

Achter het voormalig tempelgebouw vond ik 23 potten van gebakken klei, geheel in de aarde ingegraven; ten oosten nog 7 potten en ook sporen daarvan op de benedenterrassen.

Op het kerkplein wordt nog geofferd voor verschillende koeels, en er worden ook slamëtans gegeven op ongezette tijden. Vandaar het loodsje, dat er is opgericht en met andesiet-blokjes is afgezet.

Eéns in de 3 jaar wordt er een slamëtan-desa gegeven, in de desa Dajoe, waaronder Indrakila sorteert, en bij die gelegenheid wordt de modin opgezonden naar de ruïne, om er te offeren, en er zegen aftebidden voor de desa Dajoe.

Dat offer bestaat uit boreh, bloemen en mënjan. Op de plaats van de tempelkamer wordt een offer gebracht als *hadjat* (toezegging van een offer, op voorwaarde, dat dit of dat geschieden zal).

District Poerwāredjā.

Pertapan Rahtaoe.

Den volgende dag wordt de tocht ondernomen naar *Rahtaoe*, de kluizenarij van *Abiāsā*, behoorende tot het gebied van de padoekoehan *Tampoewānā* (desa Tambak watoe).

Na een afmattenden tocht wacht ons eene nieuwe teleurstelling.

Op ongeveer 3000 voet klimmens langs den voet van den Ardjoenā, vind ik, in het midden der koffie-tuinen, een heuveltje uitgespaard, dat door bamboe-petoeng-stoelen omgeven is.

Op het heuveltje staan, onder een kēbēk-boom, drie beeldjes, hoog 0.78 M.,

0.74 M. en 0.30 M., waarvan twee door verwerking en verminking niet meer te determineeren zijn, terwijl één zich door zijne attributen doet kennen als:

Çiwa. Een vierarmig mannebeeld, zwaar verminkt en verweerd, staande oorspronkelijk op een lotuskussen, met achterstuk en glorie. De god was eenmaal gedost in groot ornaat, afteleiden uit de overblijfselen van een armband, polsband en enkelband, sjerpslippen en versierde, hoog-opgezette haardos.

De voorhanden waren eenmaal gebracht voor het midden van het lichaam; de opstaande achterhanden hielden links een tjamara, rechts een aksamala. Verder worden bij de beelden aangetroffen vele gebakken potscherven en stukken van borden, waarop offers gelegd zijn.

De djoeroekoentji deelt me meê, dat ééns in het jaar, op een ongezet tijdstip, een slamëtan-tojå wordt aangericht, bestaande uit nasi toempang, bloemen, borèh en mënjan.

De bronnen hier leveren n.l. het water aan de kradjan-desa Tambakwatoe: langs den weg, dien men rijdt naar de pètapan, ziet men de bamboe talang, die het water daarheen leidt over een afstand van twee en een halve paal.

Ook trof ik nog aan een paar deelen van een tempellijst, met gladde inspringende banden.

Tempel-ruïne van andesiet op het Oosten

Vijftig meter van het boven beschrevene, in de koffie-tuinen opklimmende, komen we aan een vlak emplacement, waar we de overblijfselen aantreffen van een trap, waarvan nog 26 gedeeltelijke treden over zijn.

Daarmee komen we op een plateau, dat, in de as gemeten, geeft 13.50 M. van oost naar west, waarna we komen aan een tweede trap, waarvan nog tien treden herkenbaar zijn. Hierlangs opgeklommen, komen we op een tweede plateau, dat in de as gemeten van oost naar west, 6.40 M. geeft, en daarna treffen we eene helling aan van ± 2 M., waarin nog enkele sporen van een trap worden aangetroffen. Langs die helling komen we op een derde terras, dat, in de as gemeten van oost naar west, 6.40 M. geeft. Daarna komen we aan de helling van een trap, waarvan de treden geheel verdwenen zijn.

Deze helling brengt ons op een vierde terras (pëlataran) dat, in de as gemeten van oost naar west, 2.85 M. geeft, en daarna wéér een trap, waarvan de treden zijn weggevallen, die ons brengt op het kerkplein, waarop, op een afstand van 1.75 M. van de voorzijde, eene tempelkamer stond, thans van voren geheel open en van zijmuur tot zijmuur breed 1.78 M., diep 2.55 M., en

waarvan het muurwerk nog een stapelbouw van andesiet-blokken vertoont van 0.90 M. hoogte.

In de kamer werd aangetroffen een *antjak tjok bakal*, en achter die kamer onder een andesiet-blok 7 stuks blad koper, beschreven met oud-Javaansch, die door mij werden opgezonden naar den Voorzitter der Oudheidkundige Commissie in N. I.

Het bleek dat de voormelde trappen waren gebouwd in de as van de tempelkamer.

Het bouwwerk wordt thans overschaduwd door kőningar-boomen, en staat met den rug nagenoeg tegen een heuvel.

Beschreven op de genoemde plaatsen,

Mei 1904.

Het lid der Oudhk. Comm. in N. I.

J. KNEBEL.

Tjandi Dërma

bij Goenoeng-Gangsir (*zie boven p. 27*).

De rapporten van de Commissie in Ned.-Indië voor oudheidkundig onderzoek op Java en Madoera over 1903, werden in het licht gegeven een jaar na de reis van 1904. Wat die rapporten belangrijks bevatten over Tj. Goenoeng-Gangsir (zie p. 38 en 39 dier Rapporten) kan nu eerst, als bijlage, aan het verslag van de oudheidkundige reis worden toegevoegd.

Men leest daar n.l. het volgende:

»Daar stond een Tjandi, geheel van rooden baksteen, uit den tijd van Mpoe Sindok (850 Çaka), of nog ouder, misschien wel het oudste monument van heel Oost-Java, één der gebouwen waarnaar gezocht moest worden, één der stukken, die het prototype voor den lateren stijl van Oost-Java moesten zijn, een tjandi van rooden baksteen, geheel en al in zuiveren Midden-Javaanschen stijl. Het volle besef van de belangrijkheid van deze vondst, of beter ontdekking, want de tjandi zelf was al lang bekend, kon niet anders dan overweldigend zijn. Ginds op Midden-Java is alles wat van baksteen was, voor zoover wij thans reeds weten, tegen den grond geslagen, en zijn er slechts fundeeringen van deze soort gebouwen te vinden. Hier staat een tempel, nog gaaf genoeg, al is hij zeer vervallen, om ons te doen weten, wat de techniek bij het bouwen met baksteen, ook op Midden-Java, in dien ouden tijd is geweest, zooals reeds dadelijk daaruit blijkt, dat men hier zien kan, dat alle grootere ornament-stukken uit één stuk terracotta zijn, die met een tand aan het onderende in het metselwerk zijn vastgezet. Het profil-beloop, de geheele opzet, het ornament, is alles volbloed Midden-Javaansch, met dien verstande, dat de nissen niet boogvormig, maar recht zijn afgedekt, als aan Tj. Prambanan, en dat men op en onder gestrekte banden er dien fraaien petaalvormigen sier ziet toegepast, die ook bij Tj. Pringapoes zoo schilderachtig werkt. Men vindt hier het ruitornament, de guirlande-banden, de heilige boomen met vogeltjes, de dikbuikige bloempotten, de devoten, alles als op Midden-Java. In de afdekking der nissen vertoonen zich kleine tempelgebouwtjes, als van Tj. Kalasan daar ginder bekend zijn. Zelfs het gewelf van de kamer, die van onderen een voet met een voetlijst, en van boven, waar het valsch gewelf beginnen gaat, een bandje heeft, vertoont een eigenaardigheid, die op Midden-

Java o.a. aan dienzelfden tempel te vinden is. Het verjongt zich met sprongen. Het onderste gedeelte er van geeft rijën te zien van twee lagen steenen, waarmede het opklimt, dan op eens een rij van wel vier lagen steenen, en dan daarna weer de daarop volgenden in twee lagen. Op een hoog vierkant soubasement verrijst een kleiner, en daarboven staat de tempel, die flauwe voorsprongen heett, en eens een portaal had, dat uitliep op een door haar hooge klimming ver vooruitspringende stoep. Blijkens de stukken en brokken, die nog bij den tempel liggen, was het een Çiwaïtisch heiligdom. Er resten slechts fragmenten, maar deze spreken voldoende. Het ornament aan den tempel wijst, als daarin niet bepaaldelijk voorkomen b.v. Boeddha-figuren, als anderszins, in zulk een richting niets uit, men vergelijke slechts het boven reeds opgemerkte. Gelukkig dat deze stukken nog voorhanden zijn. Daardoor geeft hij er een nieuw voorbeeld van, dat het Indische ornament qua talis aan alle secten gemeen is. Maar behalve dat, doet deze tjandi aan de voor het oudheidkundig onderzoek ingestelde commissie nog iets anders weten, zij zij haar een les alles met eigen oogen te zien, want waar zulke zaken als de hier gelukkig uitgevondene, verborgen konden blijven, daar is zeker zeer veel, ook verder nog, tot op heden, niet op de juiste waarde geschat geworden.

De eigenlijke naam van de tjandi van Goenoeng-Gangsir is Tjandi Dërma, naar de desa Dërma, die er vlak bij ligt, en die natuurlijk aan haar, aan de tjandi, haar naam, Dërma = Dharma, vrij rechtsgebied, weer ontleend heeft."

Tjandi Poetri-Djawi

(zie boven pag. 42).

De rapporten van de Commissie in N. I. voor oudheidkundig onderzoek op Java en Madoera over 1903 (gepubliceerd in 1905, pag. 35-38) geven het volgende over Tj. Poetri-Djawi:

»Tj. Poetri-Djawi is, zooals bekend was — er is ter plaatse meer te vinden dan elders vermeld werd — een gebouw in den Oost-Javaanschen stijl. Het behoort vermoedelijk tot de jongere constructies, en dateert wel ongeveer uitdenzelfden tijd als Tj. Tegawangi en Tj. Soerawana. Het vertoont in zijn profielijn, met één der gebouwen te Tegawangi en met dat op de hier het laatst genoemde plaats, deze eigenaardigheid, dat het niet aangaat bij hen te blijven spreken van een samengesteld of dubbelprofiel, al moet ook het hunne tot die categorie worden gerekend. De beide middelste gedeelten van dat dubbelprofiel springen boven en beneden weer even ver terug als zij uitsprongen, waardoor de wortel van de beide uiterste gedeelten (het laagste en het hoogste) bij hen ligt in het vlak van den teerling, zoodat hier dus zou moeten worden gesproken van een enkelvoudig profiel, met uitspringende banden op den teerling. Die banden hebben intusschen zulk eene eigenaardige en zware gedaante gekregen, dat men ze kwalijk kan vergelijken met de Midden-Javaansche tegenhangers. Zij zijn geheel in Oost-Javaansche trant gegeven, en dragen zelfs zwaar ornament. Door dezen zoo geheel anderen vorm wordt de Oost-Javaansche totaal-indruk niet gedeerd. Veel ligt hier, gelukkig evenals bij Tj. Soerawana, nog onder den grond. Een enkel stuk, een voetstuk, met een nâga (slang) als tuitdrager, dat zeer goed gespaard is gebleven, werd tijdens het verblijf ter plaatse losgewerkt en voor het gebouw opgesteld. Het ornament is vrij fors, al vertoont het hier en daar vreemde lijnen. Het voorhanden zijn van twee soorten van makara's kon hier met zekerheid worden geconstateerd. Zij hebben zeer eigenaardige vormen, in welke vooral opvalt, dat de eigenlijke slurf tot een betrekkelijk kleinen spiraal is ingekrompen, maar daarachter weer nog veel ornament gevonden wordt, ongeveer zooveel dat het met die slurf te zamen een volumen van een slurf van behoorlijke proporties vormt. Ook is die slurf sterk naar achteren opgealagen. Dat ornament vertoont de typische berglijnen van Oost-Java. De

leeuwekoppen doen, als zij vrijstaand zijn, in de verte denken aan die van Midden-Java, hoog oplopend en met maanwerk in rococo-lijn. Dichter bijgekomen, heeft het bovengedeelte echter meer van een bisschopsmijter, en het vlak vullende ornament is weer geheel Oost-Javaansch. De grootere overeenkomst hier met hetgeen Midden-Java geeft is dus slechts schijnbaar, en hetgeen het gebouw in zijn geheel te aanschouwen geeft, belet om hier te denken aan hoogere oudheid. De reliefs die hier als aan Tj. Toempang en de bovenreeks van Panataran aan één stuk doorloopen, zijn lief, en wat men tegenover de anderen huiselijk zou kunnen noemen. Hier vindt men zeker geen poerwa-verhaal. Veeleer schijnt het een illustratie te zijn van een pleiziertocht naar een lustoord, of verschillende lustverblijven, zooals men die in de Pandji-verhalen zoo bekoorlijk beschreven kan aantreffen. Het groote koningsornaat en raksasa's ziet men hier niet, geen gedrochtelijke figuren noch verwoede kampen.

Aan de voorzijde links van de stoep ziet men twee tafreelen met dames in tuinen gezeten. Op den linker-zijkant vindt men achtereenvolgens tooneelen, die een mooi landschap laten zien, met een bergrivier, waarover een brug geslagen is; een optrekkende stoet met olifanten en paarden; een groep personen waarbij de panakawan en de inja niet worden gemist; en dan weer een andere die optrekt naar of in het gebergte. De achterkant levert blijkbaar het vervolg van deze tooneelen. Men ziet allerlei personen op verschillende wijzen allerlei eten aandragen, als kwamen zij dit ten geschenke aanbieden, of als ware het de medegebrachte leeftocht. Vervolgens ziet men de hoofdpersonen gezeten in een tuin, terwijl voor hen op een eerbiedigen afstand vermoedelijk de hoofden en oudsten uit de omgeving zijn gezeten. Dan volgen er een paar tafreelen, die verschillende badpartijen laten zien, voornamelijk van de dames, die zich onder en bij het koele water der watervalletjes en pantjoerans verfrisschen en opsieren.

Op den rechterkant van het terras vindt men eerst mooie verblijven met tjandi's er bij, daarna een groot tempelterrein met een omlopende gracht en wal, vervolgens een vijver waarin een eiland met een bezocht paviljoen, alsdan nogmaals een soortgelijk tooneel, waarna eindelijk volgen twee tafreelen, waarvan het eerste den terugtocht huiswaarts zou kunnen voorstellen en het tweede de thuiskomst. En zoo dit juist is, dan leveren de twee tooneelen, die nog op den rechterkant van de voorzijde staan, een paar huiselijke scènes, in huis, na den terugkeer. Men moet hier zeer voorzichtig zijn, en voorshands deze mededeeling nog niet nemen voor de juiste interpretatie dezer reliefs. Doch zooals zij hier gegeven is, kan men er zich toch eenigszins een idee uit vormen wat de deelen van deze reliefs zoowat voorstellen, en in welke volgorde zij elkander opvolgen.

Het restant muur, met een hooge poort er in, van rooden baksteen, dat o. a. door Dr. VERBEEK ook genoemd wordt, is mede in den stijl van Oost-Java. De stukken met het valsche profiel mist men hier niet. De poort, waarvan de doorgang langs een hoog opgaande trap bereikt moest worden, om dan weer aan de achterzijde langs een zelfde trap af te dalen, schijnt zeer symmetrisch opgezet te zijn. Ter weerszijde, naast de poort, had de muur, zoowel binnen als buiten, geornamenteerde gedeelten, en op een zekeren afstand daar van daan had de muur aan de binnenzijde een recht opgaanden beer, behoorlijk in verband aangebracht, die dienen moest om den muur meerdere stevigheid te geven, maar tevens ook om een massief torengewoel te dragen, dat opgetrokken moet geweest zijn geheel in de gedaante van een tjandi. Zulke torentjes moeten ook, en vooral, op de hoeken van den, het terrein in zijn geheel nog omgevenden muur gestaan hebben, zooals behalve de reliefs, ook nog restanten van zulke torentjes ons leeren, zie bijv. beneden, waar over de Djaboeng gesproken wordt.

Een hoogst belangrijk stuk bouwwerk, in de onmiddellijke nabijheid van deze twee anderen te vinden, schijnt door niemand opgemerkt te zijn. Buiten die poort, en evenzeer in dezelfde richting achter de tjandi gelegen, vindt men nog een estrade, van rooden baksteen, maar netjes opgezet, en versierd met een dragenden reus tegen een vooruitspringend gedeelte, en met vierkante relieftableaux tegen de terugspringenden. Voor een groot gedeelte zit het nog in den grond en is het door bamboe-doeri overwoekerd. Maar zooveel is er toch nog te zien, dat geconstateerd kan worden, dat men links een tafreeltje vindt met den stier, die de krokodil heeft gered en in het water draagt, en rechts een ander waarop vijf menschefiguren voorkomen, één met een ingevouwen hoofd-doek en een ander kennelijk een onzer bekende wajang-panakawans. Het merkwaardige van dit bouwwerk is, dat het over een riviértje heen gebouwd is, met twee naast elkander liggende tunnels, die, voor zoover zij nog staan, nog zeer goed gespaard zijn en nog steeds op dezelfde wijze, als eeuwen te voren, het water van hetzelfde riviértje doorlaten. Het zou kunnen zijn, dat hier een brug bedoeld is geweest. Dit laat zich evenwel niet goed aannemen, omdat men die dan van ter zijde zou hebben moeten beklimmen. Daarom moet verondersteld worden, dat het een estrade is geweest, die, met een dubbele doorlaat, over het riviértje was heengelegd, om daarbovenop een pëndapa te plaatsen, van waaruit men het gezicht op een badplaats had, zij 't dat deze boven- dan wel benedenstrooms lag. Dit laatste zal later wellicht nog wel uit te maken zijn. De gewelven van de beide tunnels loopen naar boven trapsgewijze toe. Zoowel aan den ingang als aan den uitgang waren er indertijd als deksteen (of bovendrempels, strekken) hardsteen zerken geplaatst, die, afgestort, nu, daar

het water de boel blijkbaar niet verzet heeft, door de plaats waar zij liggen, ons nog vertellen hoe lang die tunnels waren. Dat zal \pm 5 Meter zijn geweest, terwijl er nu nog ongeveer 2.50 Meter, het middelste gedeelte er van, staat. Hoog waren die tunnels 1 M. De grootste breedte er van bedroeg 57 cM."

I N H O U D.

	Blz.
Desa Dërma. Mahayogi, rakshasa.	17
Desa Pasanggrahan. 2 lingga's (?)	17
Chineesche kamp. 2 Doerga's, waloe, Çiwa	18
Kampoeng Mandalan. Kalisteenen, restanten van beelden	19
Desa Madjarëdja. Paaltje	20
Desa Gadjah gambangan. Paaltje.	20
Desa Sidawajah. 2 Ganeça's, Wishnoe, 2 Çiwa's, brokstukken, Doerga (met veda).	20
Desa Djëblok. Onbekend beeld, spuiër	22
Padoekoehan Kapoetëran. Godin	23
Padoekoehan Loewoek. 2 pijlertjes	24
Desa Bandjaran-sari. Onbekend beeld.	24
• Desa Badong. 2 Brahma's.	24
Desa Pakidjangan. Brahma	25
Kota Bangil. Schel, Lakshmi, Hayagriwa.	25
Këbon-tjandi. Tempel (Gng. Gangsir, Dërmå)	27
Desa Soetji. Beschreven steen, 2 spuiers	29
Desa Këdjapanan. Steenen kist òf waterbak.	30
Desa Raös. 2 Rakshasa's, beschreven steen, kist, drempel, lingga.	30
Desa Watoekosèk. Singha, mannebeeld, rakshasa, Ganeça	32
Desa Nglawang. Beschreven steen	33
Desa Grogolan. Gilang met inscriptie	33
Desa Toedan. Çiwa op yoni, brokstukken, een naga	33
Desa Toja-arëng. Kala-kop, 4 spuiers, rëtjåpîdå, yoni, lingga	34
Desa Rëtja-pada. Badplaats, onbekend beeld, vrouwebeeld, lingga, brok- stuk, bakje, 3 waterbakken	36
Padoekoehan Bëlahan. Badplaats, godin, Çri, poort, Madjapahit steenen.	37
Desa Këpoeloengan. Ganeça	39
Desa Tawang-sari. Waarzeg-tafel, spuiër, hooft, Madjapahit-steenen.	39

	Blz.
Desa Kanjoeran. Yoni, Ganeça, Mahayogi, drempel, lingga	40
Desa Pëtoeng-woeloeng. 2 zuiltjes, yoni	41
Desa Djawi. Tempel, 2 makara's, klauw, 3 banaspati's, restanten van makara's Tjandi ornament, Kala ruïne, 2 rakshasa's 2 onbekende beelden, rësi.	42
Desa Lëdoek. Badplaatsje met Ganeça en Mahayogi.	46
Villa Wilhelmina. Vrouwebeeld, onbekend beeld	47
Santria manggoeng. Graf	48
Desa Dajoe (Gng. Ringgit). Indrakilā	48
Përtapan Rahtaoe. Çiwa, tempel-ruïne.	49
<i>Bijlage A.</i> Tjandi Dërma	52
<i>Bijlage B.</i> Tjandi Poetri Djawi	54

BESCHRIJVING

DER

Hindoe-Oudheden in de afdeeling Pasoeroean

VAN DE

Residentie Pasoeroean.

Residents-erf.

Hier werden door mij aangetroffen :

1. **Ganeça.** Een dik bekalkt, bemost, verweerd en eenigszins beschadigd, vierarmig beeld, zittend met aaneengesloten voetzolen, op een dubbel lotuskussen, met achterstuk en glorie. Het groot ornaat is in de kalk schuil gegaan. Als oepawita de slang, die kop en staart samenwindt op den linker-schouder. De voorhanden, waarvan de linker rust op de linker knie, houdt de batasa; de rechter, rustende op de rechter knie, is te dik bekalkt, om er het tandbrok in te bespeuren. De opstaande achterarmen houden in de rechterhand een aksamala, in de linker een bijl.

Hoog 0.85 M.

2. **Mahayogi.** Een vroeger beteerd, thans dik bekalkt, verweerd en eenigszins beschadigd, tweearmig mannebeeld, staande, met den buik naar voren, op een vierkante steenplaat, met achterstuk en glorie. Goden-ornaat en oepawita (volgens den ronden vorm over het linker-borstvlak, de slangen-oepawita). De god draagt knevel en puntbaard. De armen hangen recht neêr langs het lichaam. De rechterhand houdt een triçoela, waarvan de stok rust op de steenplaat, en de vork boven den schouder aanvangt; de linkerhand houdt een gëndi van gebuikten vorm met langen hals. De groote afmeting der voeten verraadt een grove skulptuur. De linker-zijde van het achterstuk was eens, in hoog relief, bewerkt met lotus-bloemen.

Hoog 0.81 M.

3. Naga. Een dik bekalkte opstaande naga (kop met borststuk), staande met de borst op een voetstuk (lotuskussen?), dat accolade-vormig vooruit springt, vormende alzoo een altaartje vóór de naga, ter plaatsing van een bloempotje. De schedel droeg eens de tjoepoe-manik (thans: een kalk-knop); verder versierd met een halsband, die met eene lange bocht op de borst neerhangt, en oorhangers. Zijden en rug waren eens geschubd, hals en borst horizontaal belijnd. De bek-hoeken zijn grijnzend, welvend opgetrokken.

Beeld met voetstuk, hoog 0.65 M.

4. Ganeça. Een dik bekalkte en beschadigde, vierarmige Ganeça, zittend met saamgevoegde voetzolen op eene vierkante steenplaat, met achterstuk (van boven accoladevormig) en glorie. De god was eens gedost in groot ornaat, doch de sieraden zijn grootendeels onzichtbaar geworden.

N. B. De voorhanden rusten niet, als gewoonlijk, op de knieën, maar zijn een eindweegs daarboven opgeheven.

Het uiteinde van den snuit reikte in een batasa, die gehouden werd door de linkervoorhand; het tandbrok is te zeer met de kalk van jaren overdekt, dan dat het in de rechtervoorhand nog zichtbaar zou zijn. Emblemen of attributen van de opgeheven achterhand zijn weggeslagen, of in kalk en teer ondergegaan.

Hoog 0.60 M.

5. Manne- of vrouwebeeld (?). Een beschadigd, dik bekalkt, vroeger beteed, vierarmig manne- óf vrouwebeeldje (de beschadiging laat geene positieve bepaling toe), staande op een dik beteed, dubbel lotuskussen, met achterstuk en glorie. De god of godin was eens gedost in groot ornaat. De voorhanden zijn gebracht vóór het midden van het lichaam; de rechter, rustende op de naar boven geopende linker, hield een bloemstuk. De opstaande achterarmen hielden in de rechterhand een rechtop staanden bloemknop, in de linker een voorwerp, dat door verweering en kalk niet meer bekenbaar is.

Hoog 0.47 M.

6. Mahayogi. Een vroeger beteed, thans dik bekalkt, verweerd en beschadigd, tweearmig mannebeeld, staande op een lotuskussen, met achterstuk en glorie. De god was eens gedost in groot ornaat (oepawita niet meer te bespeuren), en droeg knevel en puntbaard. De beide armen hangen neer langs het lichaam. De rechterhand hield een neerhangende aksamala (?), de linker een groote, neerhangende gëndi. Op de rechterzijde van het achterstuk is, in

hoog relief, een triçoela gebeiteld, waarvan de stok rust op het lotuskussen.
Hoog 0.53 M.

7. Nandi. Een zeer geschonden en verweerde, beteerde en bekalkte nandi, liggende op een ovaal dubbel lotuskussen met steenplaat. De rechter-voorpoot is dubbel gevouwen; de linker staat, met opgetrokken knie, met den hoof op de steenplaat. Op den rug een poenoek. Tusschen poenoek en nek loopt een dubbele halsband, die aan beide zijden neerloopt, en voor het midden van de borst een klok draagt. Hals en borst worden door een kwab vereenigd. De staart liep neer, boog rechtsom, en plaatste zijn pluim op de rechterflank.
Lang 0.60 M. Hoogte van den kop 0.44 M.

8. Nandi. Een verweerde, zeer beschadigde en bekalkte nandi, liggende op eene steenplaat. De rechter voor- en achterpoot sluiten hoof aan hoof; boven die vereeniging was eens een ornament gebeiteld. De linker-voorpoot is omgebogen voor het midden van de borst, die door een kwab met den hals vereenigd wordt. Geen ornaat of versiering. De staart loopt met eene bocht op, langs de rechterzijde, over den rug, en valt met een pluim neer over den linker-schouder.

Hoog 0.50 M., lang 0.69 M.

9. Nandi. Een eenmaal fraaie, doch nu verweerde en bekalkte nandi, liggende op een voetstuk, dat eens op de vier opstaande zijden bewerkt was met casementen en bloemwerk (thans beteed). Een kwab van onderlip tot borst. De rechter-voorpoot voor het lichaam gebracht, met den hoof naast de opstaande kwab. De ooren plat tegen het hoofd. Als sieraden zijn nog te bespeuren een voorhoofdband en een neusband. De poenoek is geheel bebeiteld met bloem-ornament, dat op de voorzijde heel duidelijk het triçoela-motief vertoont. De staart krult zich dadelijk over de linkerbil, en de staartpluim lag met eene tweede krul neer op den rug.

Hoogte poenoek 0.49 M. Lang 0.98 M. Hoogte van het voetstuk 0.15 M.

10. Rasaksa. Een zeer verweerd en bekalkt, tweearmig mannebeeld, staande op eene steenplaat met achterstuk. Het haar was glad opgekamd naar achter en links en rechts uitgespreid in lokken. Was eens versierd met halsband, arm- en polsbanden, Het rechterbeen is eenigszins opgetrokken, met naar buiten gebogen knie; het linkerbeen plaatst de voetzool plat op de steenplaat. De rechterhand (door verweering en kalk onkenbaar) was opgeheven

naar de kin, terwijl de linkerhand rustte op een knots, staande tusschen de beenen en loopende achter den opgetrokken rechterhiel, op de steenplaat.

Hoog 0.50 M.

11. Doerga. Een vroeger beteed, later bekalkt, verweerd en verminkt, achtarmig vrouwebeeld, staande op een buffel, die, met den kop naar rechts, ligt op eene geschonden steenplaat, met achterstuk en glorie. De godin was eenmaal gedost in groot ornaat. De attributen of emblemen, door den beeldhouwer geplaatst in de 6 achterhanden, zijn niet meer te herkennen. Maar de voorhanden (het is nog duidelijk te zien) vatten rechts den staart van den buffel, links het haar van den asoera, die en face zat op den kop van den buffel.

Hoog 0.61 M.

Stadstuin.

Thans volgen de beelden, die vroeger bij het landhuis van Gading stonden, als eigendom van den heer Vos, die ze van Singäsari kreeg, en welke later, bij verkoop van het landhuis, overgingen op den Chinees HAN-HO-LAN, die ze afstond aan den stadstuin.

1. Mannebeeld (?). Een slecht geproportioneerd en ruw gebeiteld, thans zeer verweerd en zeer geschonden, tweearmig mannebeeld, staande op eene voetplaat, met achterstuk. Wat er nog van het beeld te zien is, verraaft een haartooi, die naar achter werd opgekamd, en als een bol op het achterhoofd werd saamgebonden. Halssieraad, borstband, arm-, pols- en enkelbanden. Een ruw gebeiteld opgeschort kleedje over de beenen, die, naar proportie, geweldig groote voeten vertoonen. De handen zijn, naar boven geopend, voor het midden van het lichaam in elkander gelegd, de rechter op de linker, en daarop ligt een bolvormig voorwerp, op een rond, van boven afgeplat, ander voorwerp.

Verder is niets te ontdekken.

Hoog 0.50 M.

2. Vrouwebeeld (?). Een vierarmig vrouwebeeld, staande op eene voetplaat, met achterstuk en glorie. De godin is gedost in groot ornaat, met eene stralende glorie om het geheele lichaam, maar de scherpe of liever de harde skulptuur, en de vierkante vorm van makota en hooge haartooi, doen denken aan Malangsche namaaksel, dat vroeger op bestelling werd aangemaakt, en vaak ook op de pasars gevent werd. De voorhanden zijn, geopend, plat tegen het midden gebracht; de rechter met de palm op den rug van de linker en met een

klein voorwerp tusschen de opstaande, convergeerende duimen. De achterarmen staan op en omvatten in de linkerhand een tjamara, die niet van Hindoeschen oorsprong is, terwijl het rechter-embleem in de naar voren gesloten rechterhand met het achterstuk is weggevallen.

Hoog 0.44 M.

3. Tempelwachter. Een zeer verweerd en geschonden, vroeger beschilderd, tweearmig mannebeeld, staande, in ingezakte houding, op eene steenplaat, met achterstuk. Een haardos, die, glad opgekamd, op het achterhoofd was opgebonden, en zich uit den haarband glorie-vormig om het hoofd uitspreidde. Nog te ontdekken zijn: halsband, arm-, pols- en enkelbanden. De linkerhand werd voor het midden van het lichaam gehouden; de rechterhand omvat eene knots, die naast de beenen op het voetstuk rust.

Hoog 0.51 M.

4. God (?). Een beschadigd en verweerd, later bekalkt en bijgewerkt, oorspronkelijk vierarmig beeld; maar de rechter-achterarm is geheel, de linker-achterarm gedeeltelijk in de ruwe restauratie verloren gegaan. In de bekalking is nog te lezen, dat de god was gedost in groot ornaat, een slange-oepawita droeg, de voorhanden, naar boven geopend, op de knieën gelegd had, en dat op ieder der handpalmen een rozet was nedergelegd. Ook is nog uit de nakalking op te maken, dat de god op een dubbel lotuskussen zat, met achterstuk, en dat het hoofd omgloried was.

Hoog 0.55 M.

5. Ganeça. Een verweerde, zeer beschadigde, bekalkte en door een metselaars-knecht gerestaureerde, vierarmige Ganeça, met samengevoegde voetzolen, zittend op een dubbel lotuskussen, met achterstuk en glorie. De god was gedost in groot ornaat, met slange-oepawita, waarbij kop en staart op den linker schouder zijn samengekronkeld. De linker voorhand houdt de batasa, waarin het uiteinde van den gerestaureerden snuit rust; de rechter voorhand is weggevallen.

N.B. De geschonden achterarmen houden in de rechter hand een bijl, in de linker een aksamala.

Hoog 0.55 M.

6. Tempelwachter. Een oorspronkelijk leelijk gehouwen, vroeger beschilderd, thans zeer verweerd en bekalkt, tweearmig mannebeeld, staande op eene steenplaat, met achterstuk. Het haar was eens glad naar achter gekamd;

op het achterhoofd met een haarband samengebonden en daar tot eene glorie-vormige massa uitgebreid. Arm-, pols- en enkelbanden. De linkerarm hangt met de hand recht neer langs het lichaam; de rechterarm houdt, met gebogen elleboog, de hand op eene knots, die op de steenplaat rust.

Hoog 0.50 M.

7. Vrouwebeeld (?). Een zeer verweerd, geschonden, bekalkt, twee-armig vrouwe (?) beeld, zittend op eene dikke steenplaat, met achterstuk en glorie.

De godin was eens gedost in groot ornaat, doch dit is thans nagenoeg onzichtbaar, evenals de oepawita. De handen lagen, naar boven geopend, op de knieën, en hielden in ieder daarvan een rozet.

Hoog 0.35 M.

8. Mahayogi. Een zeer verweerd, geschonden en bekalkt, tweearmig mannebeeld, staande op eene steenplaat, met achterstuk en nagenoeg verdwenen glorie. De god was eens gedost in groot ornaat, met lintvormige oepawita; droeg knevel en puntbaard. De armen hangen neer langs het lichaam en houden in de rechterhand een aksamala, in de linker een gëndi.

Hoog 0.64 M.

9. Ganeça. Een zeer verweerde, zeer geschonden, vroeger bekalkte, vierarmige Ganeça, zittend met de voetzolen, gapend bijeengebracht, op eene steenplaat, met achterstuk en glorie(?). De god was eens gedost in groot ornaat, met eene slang als oepawita, waarvan kop en staart zijn samengewonden op den linkerschouder.

De linker voorhand houdt de batasa, waarin het uiteinde van den snuit rust. De geschonden rechter voorhand kan een tandbrok omvat hebben. *De opstaande achterarmen houden in de linkerhand een tjamara, in de rechter een aksamala.*

Hoog 0.45 M.

10. Banaspati. Een zwaar geschonden, verweerde, beteerde en bekalkte kala-kop, met rond opgetrokken mondhoeken, en een onderkaak. Alleen uit de bovenlippen vallen slagstanden neer. Op de wangen staan bladvormige, puntige, binnenwaarts uitlopende ooren. De manen zijn mijter-vormig opgezet.

Ornament niet meer te onderscheiden, maar boven den neuswortel-ring stond eens een ornament en ook de mijtervormige scheiding der voormanen was eens geörnamenteerd.

Grootste hoogte 0.45 M.

11. Mannebeeld (?). Een geschonden, bekalkt en zeer verweerd, tweearmig mannebeeld, zittend op een dubbel lotuskussen, dat ligt op eene dunne steenplaat, met achterstuk (glorie niet zichtbaar). Groot ornaat, doch oepawita wordt niet opgemerkt. De handen lagen, naar boven geopend, op de beide knieën en hadden op ieder der palmen een rozet. Boven elk der schouders verhief zich een langwerpige bloemknop, waarvan de stengel over den schouder onder den oksel doorloopt.

Hoog 0.54 M.

12. Doerga. Eene verweerde, beschadigde en bekalkte Doerga-voorstelling, met een slordige ordonnancie der 8 armen, en waarin de mahishasoera-legende door den beeldhouwer niet gekend werd.

De godin, vroeger gedost in groot ornaat, staat, met uitgebogen rechter heup, op een buffel, die, den kop en face buigend, de linker wang op de steenplaat drukt, zoodat de snoet den gevouwen rechter voorpoot raakt. *Geen asoera*, maar in de plaats daarvan eene recht opgaande knots, waarop de linker voorhand van de godin rust. De rechter voorhand houdt den staart van den buffel. De rechter achterhanden houden, van boven naar beneden, sangka, zwaard (?) en pijl, met de punt rustende op de steenplaat; de linker achterhanden houden, van boven naar beneden: een tjakra, *een voorwerp, dat boven en beneden den greep een pijl vertoont (wadja?)* en een kort breed zwaard, met het vlijm naar beneden.

13. Mahayogi. Een zeer verweerd en geschonden, vroeger beteed, thans bekalkt, tweearmig mannebeeld, staande (thans) met vooruit gebrachten buik op eene zeer geschonden steenplaat, met achterstuk en glorie (?). De god was eens gedost in groot ornaat, met oepawita (?); droeg knevel en puntbaard, en hield in de opgetrokken handen, rechts een buitengewoon groote aksamala, links een gëndi.

Hoog 0.67 M.

14. Doerga (haut-relief ?). Een zeer geschonden, afgeschuurde, bekalkte, 8-armige Doerga-voorstelling in haut-relief (?), staande op een buffel, die, met den kop en face, naar links nederligt op eene dunne steenplaat, met achterstuk en glorie (?). Duidelijk zichtbaar is: dat de godin, met de linker voorhand de haren grijpt van den asoera, die ongewapend gezeten is en face op den kop van den buffel, en, met de rechter, den buffel-staart houdt.

De 6 emblemën van de achterhanden zijn niet meer te onderscheiden.

Hoog 0.38 M.

15. Ganeça. Een zeer geschonden, verweerde en bekalkte, vierarmige Ganeça, zittend, met geheel samengevoegde voetzolen, (thans) op eene afgeschuurde, dikke steenplaat, met achterstuk en glorie. De buikige god was eens gedost in groot ornaat, met oepawita; houdt in de linkerhand de batasa, waarin het uiteinde van den snuit rust en in de rechter het tandbrok. De opgestoken achter-armen hielden in de rechterhand een aksamala, in de linker een bijl.

Hoog 0.47 M.

16. Ganeça. Een geheel verweerde, vierarmige Ganeça, zittend met geheel samengevoegde voetzolen, op een nagenoeg weggeschuurd lotuskussen, met achterstuk en glorie. De god was eens gedost in groot ornaat, met gewone oepawita (geen slang). De voorhanden rustten op de knieën, en hielden links een batasa, waarin het uiteinde van den snuit rustte, terwijl de rechter, naar binnen geopend, tegen den buik gedrukt wordt.

N.B. De rechter opgestoken achterhand hield een bijl, de linker een aksamala.

Hoog 0.60 M.

17. Mahayogi. Een geschonden en verweerd, tweearmig mannebeeld, staande op eene (gedeeltelijk weggebroken) steenplaat, met achterstuk en glorie. De god was eens gedost in groot ornaat, met een breed lint als oepawita. Het rijk gebeiteld ornaat ruimde eene groote plaats in aan de sjerpbanden, die met vele plooien het achterstuk vullen met relief. De rechterhand houdt den stok van de triçoela, waarvan de vork verrijst boven den rechterschouder. De linkerhand houdt een gëndi.

Hoog 0.94 M.

18. Rådja-danåwå. Het eenmaal fraaie beeldwerk, dat nu volgt, bestaat alleen van kruin tot en met buik; en stelt voor een vrij gehouwen, tweearmig mannebeeld, gedost met makota, en links en rechts eene vleugelvormige *kadja-oeling*. Deze laatsten worden op het achterhoofd vereenigd door een spang, die in het midden een driehoekig ornament heeft. Het haar is over den schedel in gladde lokken naar achter gekamd en valt in gestileerde krullen neer over de schouders, tot aan de eveneens gestileerde plooien van het kleedje. Om den hals eene gladde band, waarvan een fraai geornamenteerde plaat de borst bedekt. Drievoudige arm- en polsbanden, met plaat. De gordel heeft van voren eene rijk-geornamenteerde buikplaat. De vorst heeft uitpuilende oogen en een grijn-

zenden mond met slag tanden. De handen worden, naar binnen geopend, tegen de borst gedrukt, onder de steenplaat, *de linkerhand op de rechter*.

Hoog 0.60 M.

19. Rådja danåwå. Een eenigszins geschonden en verweerd mannebeeld (aanvullende het ontbrekende aan No. 17), staande, vrij gebeiteld, op een vierkant steenblok, gedost met makota, en, links en rechts, een vleugelvormige *kadja-oeling*, die op het achterhoofd wordt vereenigd door een spang, die in het midden een driehoekig ornament heeft. Het haar is over den schedel, in gladde lokken, naar achter gekamd, en valt, onder de spang, in krullen neêr over de schouders. Om den hals eene gladde band, waaraan een fraai geornamenteerde, driehoekige borstplaat. Tweevoudige arm-, borst- en enkelbanden met fraai-versierde platen. Een breede, thans gladde gordel sluit zich met een rijk versierde plaat op den buik. De vóór-kleeding schijnt te bestaan uit een boven- en onderkleed. Het onderkleed valt in schuine plooien neer op de wreven, terwijl het bovenkleed met uit den gordel divergeerende plooien, het onderkleed zichtbaar laat. Minder fraai is de plooien-skulptuur, die, evenals in een tijdvak van de Grieksche beeldhouwkunst, lijdend is aan overlading. De handen worden, geopend, voor het midden van de borst gebracht, *de linker op de rechter*.

Hoog 0.60 M.

20. Tempelwachter. Een nagenoeg glad geschuurd, vrij gehouwen tweearmig mannebeeld, knielende met het linkerbeen op de steenplaat, terwijl de rechterknie is opgeheven. De haardos is evenals het gelaat weggeschuurd. Oorknoppen en slangen als arm-, pols- en enkelbanden. Een kort kleedje of *tjawët*, opgehouden door een dubbelen buikband, waaruit, van voren en van achteren, eene breede slip neerhangt. In de handen, die op de rechterknie worden samengebracht, wordt eene knots gehouden, die op den rechterschouder rust.

Hoog 0.70 M.

21. Mahayogi. Een kolossaal en eens fraai gebeiteld, thans verweerd, tweearmig mannebeeld, staande, met gezwollen buik, op eene steenplaat, met achterstuk, dat rechts geheel, links gedeeltelijk is weggevalen. De god draagt knevel en puntbaard en is gedost in groot ornaat, sober en fraai. De haartooi wordt met een geopenden lotus afgedekt. Over den linkerschouder loopt een steel, die uit den oksel voortkomt, en aan het einde een *tjamara* vertoont, die, met het achterstuk, gedeeltelijk is weggeslagen. De linkerarm hangt neer langs het lichaam en houdt in de hand *een fraai-gebeitelde gendi met tuit*, die

rust op een geopenen lotus, waarvan een viervoudige steel oprijst uit een kokervormig voorwerp, dat staat op het voetstuk. De rechterhand is voor het midden van het lichaam gebracht, en houdt een aksamala, die over den buik heenvalt. Op het voetstuk rechts staat nog een vierkant voorwerp (staf-houder), waaruit een stuk van een stok opgaat, — de onderstelling is dus niet te gewaagd, dat een triçoela in volle lengte met het achterstuk is weggefallen.

N.B. Nog ware te wijzen op het driehoekig, fraai ornament, vóór in den hoogen haardos, dat weêr het triçoela-motief verornamenteerd weergeeft.

Hoog 1.65 M.

22. Tempelwachter. Een verweerd, beschadigd, tweearmig mannebeeld, aanvullende wat aan No. 20 ontbreekt, doch daarmede geen paar vormende. De haardos gaat in krullen op van het voorhoofd, vloeit golvend naar achter en valt in dikke krulvlechten neer over de schouders tot aan den gordel. Het gelaat is grijnzend, met uitpuilende oogen en slagstanden. Gedost met slangenringen om armen, polsen en enkels, en oorknoppen. Evenals in No. 20 neerknielende op de linkerknie. Als eenige kleeding, een tjawët, om het lichaam bevestigd met een dubbelen buikband, waaruit var achteren eene lange slip, en van voren, tusschen de beenen, eene korte slip neerhangt. In de handen, die op de rechter opstaande knie worden samengebracht, wordt eene knots gehouden, die op den rechterschouder rust.

Hoog 0.75 M.

23. Rådjà-danåwå. Een beeldwerk gelijk aan Nos. 18 en 19, even fraai gebeiteld, wat het geornamenteerde plaatwerk betreft, doch in het plooiwerk over en tusschen de beenen nog meer gechargeerd dan reeds bij die nummers werd aangetoond. De gestileerde plooiën van het kleedje vallen hier neer in een schelpvormig, opstaand ornament.

Hoog 1.25 M.

24. Danåwå (?). Een geheel verweerd en verminkt, tweearmig mannebeeld, overgebleven van kruin tot buik en nagenoeg onkenbaar. Doch de uitpuilende oogen, de grijnzende mond met slagstanden en het over het hoofd heen gekamde haar, met kruin-teekening, in gestileerde vlechten stroomende over de schouders, verraden een danawa of rasaksa. De linkerhand wordt, naar binnen geopend, tegen den buik gedrukt. De rechterhand, daarboven onder de borst, omvat een kokervormig voorwerp, met opening.

Hoog 0.48 M.

25. Râdjâ-danâwâ. Een mannebeeld gelijk aan Nos. 18, 19 en 23. Het gelaat is hier weggeslagen. Het plooierwerk is even leelijk gestileerd als vroeger beschreven werd. Doch nog meer gestileerd is hier het chevelure van het achterhoofd, dat in twee palmetten, boven elkaar gestapeld, gehouwen werd. Ook van achter valt hier het kleedje met eene menigte golvende, vertikale plooien neer uit den gordel.

Hoog 0.95 M.

26. Ganeça. Een zwaar geschonden en zeer verweerde, vierarmige Ganeça, waaruit nog te herkennen valt, dat hij eens zat op een dubbel lotuskussen; in groot ornaat gedost was; slangekop en staart van de oepawita samengewonden had op den rechter schouder. De linker opstaande hand hield de bijl, de rechter de aksamala; de linker voorhand hield de batasa, de rechter het tandbrok.

Hoog 0.57 M.

27 en 28. Deze nummers worden genoemd, ten teeken dat ze gezien zijn, maar het **menschebeeldje** is onherkenbaar, en de **nandi** is te onbeduidend en te verweerd voor verdere beschrijving.

Chineesche kamp.

a.

In het bezit van den Chinees TAN-KONG-SING, in leven Luitenant, werden door mij aangetroffen :

1. Ganeça. Een zeer verweerde, beschadigde en bekalkte vierarmige Ganeça, zittend met geheel samengevoegde voetzolen, op een dubbel lotuskussen, met achterstuk en glorie. De god was eens gedost in groot ornaat, met eene slang, die kop en staart samenwindt, op den rechterschouder, als oepawita. De voorhanden, waarvan de rechter verdwenen is, lagen op de knieën, de linker houdt alsnog een batasa. De opgestoken achterhanden houden: rechts de aksamala, links de bijl.

Hoog 0.44 M.

2. Çiwa. Een zeer beschadigd, verweerd en van ouds bekalkt (thans) tweearmig mannebeeld, staande op eene steenplaat, met achterstuk. De beide handen waren voor het midden van het lichaam gebracht; de linker, naar boven geopend, de rechter steunende, die naar boven gewend, een voorwerp (bloem?) hield, dat niet meer te herkennen is.

N.B. Niet op het voorvlak, maar op de dichte-vlakken van het achterstuk, stond links beneden een gëndi, rechts, in hare volle lengte, de triçoela. De god *kan* (de verwerping laat geene positieve uitspraak toe) knevel en puntbaard hebben gedragen, en van het goden-ornaat zijn alleen de sporen van eene oepawita en een paar slippers overgebleven. De geribde belijning, van den schouder opgaande langs het hoofd, aan linker en rechter zijde, kan eene stralende glorie hebben bedoeld.

Hoog 0.49 M.

3. Mannebeeld (?). Een verweerd, bekalkt en beschadigd mannebeeld, zittend op een enkel lotuskussen, dat ligt op eene steenplaat, met achterstuk en *dubbele glorie*. De god was eens gedost in groot ornaat, met breede, lintvormige oepawita. De handen waren, naar boven geöpend, nedergelegd op de knieën, en hielden in elk daarvan een rozet.

Hoog 0.48 M.

4. God en Godin. Een zeer verweerde, zeer beschadigde en bekalkte god en godin, te zamen staande op één dubbel lotuskussen, met één achterstuk en twee glories. De godin staat links van den god. De beide godheden waren eens gedost in groot ornaat, met oepawita. De linkerarm van de godin, eenigszins opgetrokken, houdt de hand om een bloemsteel, die uit het lotus-kussen verrijst, en van elleboog tot schouder, een lotus-knop draagt; de rechter arm en hand hangen recht langs het lichaam neêr. Daar naast en daarmede evenwijdig, hangt de linkerarm van den god, die de rechterhand brengt vóór het midden van het lichaam, en daarin een bloem hield. Van het ornament, embleem of attribuut, dat gebeiteld was op het achterstuk, in de ruimte tusschen de beide godheden, is de belijning geheel verloren gegaan.

Hoog 0.45 M.

b.

In het bezit van den Chinees KWEE-LIANG-PING, werden door mij aangetroffen.

1. Soerya. Een zeer beschadigd, verweerd en gecementeerd, tweearmig beeld, vrij gebeiteld, zittend op een wagen, getrokken door 7 paarden, die, weggeslagen, alleen op te maken zijn uit de verdiepingen tusschen de beenen.

Links en rechts een wiel met vier spaken. De god, van wiens ornaat geen enkel stuk meer te bespeuren is, zit (en dit is iets zonderlings) *met het*

linkerbeen vóór het lichaam, terwijl het rechterbeen van den zonnewagen afhangt, met de voetzool op de steenplaat, waarop ook wagen en paarden staan. De linkerhand is, naar beneden gericht, voor het midden van het lichaam gebracht, terwijl de rechterarm is opgeheven en de hand houdt tegen de rechterwang. Op den gecementeerden schedel werd, door Chineesche handen, een zon gegraveerd, met een opgaand spitsje als middenpunt.

Hoog 0.49 M.

2. Ćiwa. Een verminkt, verweerd en bekalkt, vierarmig mannebeeld, zittend (met ruw gerestaureerde beenen) op een steenblok, met achterstuk en glorie. De god was eens gedost in groot ornaat, met een breed lint, als *oepawita*, hangende van den rechterschouder naar den linkerheup. Verder is alleen, doch duidelijk, te zien, dat de opgestoken handen hielden: rechts een aksamala, links een tjamara.

Hoog 0.49 M.

3. Brahma. Een zeer verweerd, vroeger beschilderd, vierhoofdig en vierarmig mannebeeld, zittend op een dubbel lotuskussen, met vierkant achterstuk (zonder glorie). Door de plaatsing der 4 hoofden zou de glorie trouwens niet aantebrengeu zijn. Van die hoofden rust het achterhoofd met de kin op de bovenzijde van het achterstuk. De god was eens gedost in groot ornaat, met oepawita. De voorhanden zijn gebracht voor het midden van het lichaam, de rechter in de naar boven geopende linker. De opstaande achterhanden zijn met de emblemén weggefallen.

4. Brahma. Een zeer verweerd, geschonden, dik bekalkt, vierhoofdig en vierarmig mannebeeld, zittend (thans) op eene steenplaat, met vierkant achterstuk (zonder glorie). Ondanks de vernieling, door natuur en menschehand aangebracht, is nog te constateeren: dat de godheid eenmaal was gedost in groot ornaat met koordvormige oepawita; dat de voorhanden, naar boven geopend, lagen op de knieën, en dat in elk daarvan een rozet gehouden werd. De opgestoken achterhanden laten nog iets bespeuren, rechts van een aksamala, links van een tjamara.

Hoog 0.54 M.

5. God (?). Een geheel verweerd, met cement bepleisterd en geschonden, tweearmig mannebeeld, zittend op eene steenplaat (?). De bolle belijning over het voorhoofd, het bovengedeelte van den haardos, de moet van een driehoekig halssieraad en van eene glorie verraden het voormalig groot ornaat,

terwijl ook de cementeering nog laat doorschemeren, dat de handen (naar boven geopend met een rozet er in?) eens lagen op de knieën.

Hoog 0.42 M.

6. God (?). Een geheel geschonden, verweerd, bijgekalkt, tweearmig mannebeeld, vroeger zittend op een lotuskussen, met achterstuk en glorie. Er is niets meer te bespeuren van een ornaat, maar er valt nog te raden, dat de handen, naar boven geopend, met een rozet er in, lagen op de knieën.

Hoog 0.40 M.

7. Godin (?). Een beeldwerk, dat ik om zijn achtkantig hoofddeksel, al te scherpe skulptuur, den ongeschonden staat en het ongewone buiksieraad, houd voor Malangsche namaak. Het stelt voor een vierarmig vrouwebeeld, gezeten op eene steenplaat, met achterstuk en glorie. Op die glorie zijn haarlinten gelijnd, op eene wijze, die van de oude Hindoe-teekening verschilt. De godin is gedost in groot ornaat, met vrouwesnoer. Ook het borstsieraad is niet in staat, de onbegrepen navolging te vermommen. De voorarmen zijn met de handen voor het midden van het lichaam gebracht, de linker naar boven geopend, de rechter daarin met den rug en face en den duim opgestoken. De opgestoken achterarmen houden in de rechterhand eene slang, in de linker een lotusknop.

Hoog 0.46 M.

8. Onbekend beeld. Een beeldwerk, dat om dezelfde reden als bij No. 7 werd aangegeven, en bovendien door het cementen restauratie-werk, voor onecht gehouden wordt. Het stelt voor een beschilderd, vierarmig mannebeeld, zittend op een dubbel lotuskussen. Groot ornaat, met oepawita. De voorhanden waren oorspronkelijk voor het midden van het lichaam gebracht, doch de oude handen zijn door nieuwe in kalk vervangen. De opgestoken achterhanden, die, evenals de beenen, van cement zijn vervaardigd, houden, links en rechts, een grooten bloemknop.

Hoog 0.48 M.

9. Godin (?). Een verweerd, geschonden en beschilderd, vierarmig vrouwebeeld, staande op een lotus-kussen, met achterstuk en glorie. Groot ornaat, met eene lange naar rechts neerhangende oepawita. De voorhanden zijn voor het midden van het lichaam gebracht; de linker naar boven geopend; de rechter daarin, met den rug en face, en den duim opgestoken (zie No. 7).

De opgestoken achterarmen houden, in de rechterhand, een aksamala, in de linker een tjamara.

Hoog 0.47 M.

10. Mannebeeld. Een verweerd, beschadigd, beschilderd, verguld en met cement bijgewerkt mannebeeld, zittend op een lotuskussen, zonder oepawita of glorie. Gedost in groot ornaat. De voorhanden liggen, de rechter naar boven geopend, de linker met de palm naar beneden, op de knieën. Over beide handen gaat een stengel, die eens langs de ellebogen naar het achterstuk voortliep, — een knop vertoonende boven linker- en rechterschouder.

Hoog 0.45 M.

11. Voormalige Mahayogi. Een voormalige Mahayogi, kenbaar uit glorie, punthaard, buik en voorhanden, die met de palmen op den buik gedrukt worden.

Thans: een beschilderd beeld, met de restanten van een goden-ornaat, dragende een modernen knevel met sikje, die met verf zijn aangebracht. Op het achterstuk eene fantasie van wolken en stralen, in portlandsch cement uitgevoerd.

Behalve bovenstaande beelden, werden op het achtererf nog stukken van beelden gevonden, die door middel van kalk en cement, van hoofden, armen en beenen zijn voorzien.

c.

In het bezit van KWEE-LIANG-SING werden door mij aangetroffen:

1. Ganeça. Een verweerde, beschadigde, beschilderde, vierarmige Ganeça, zittend met samengevoegde voetsoelen, op een lotus-kussen, dat ligt op eene steenplaat, met achterstuk en glorie. Groot ornaat. Vóór in het midden van den haartooi, een halve maan met opstaande horens, en daarboven een doodskop. De naar boven geopende voorhanden, rustende op de knieën, houden links de batasa, waarin het uiteinde van den snuit rust, rechts het tandbrok.

De opgestoken achterhanden houden rechts de aksamala, links de bijl.

Hoog 0.62 M.

2. God (?). Een verweerd, beschilderd en verzilverd tweearmig mannebeeld, zittend op een dubbel lotuskussen, met achterstuk en dubbele glorie (een

kleine op een groote). Groot ornaat, met een breed lint als oepawita. Lang-gerekte oorrellen. De handen liggen voor het midden van het lichaam in den schoot, de rechter in de linker; op de laatste ligt een bolvormig voorwerp.

Hoog 0.55 M.

3. Nandi. Een zeer verweerde en verminkte nandi, liggend op eene steenplaat, met den rechter voorpoot omgebogen voor het midden van het lichaam, met den hoof tegen de halskwab. De poenok is half weggeschuurd. De staart buigt zich om over de linkerbil, en heeft een pluim op het midden van den rug. Geen ornaat of ornament.

Hoog 0.56 M.

4. Nandi. Een hoogst verweerde en verminkte nandi, liggend op eene steenplaat, met den linker voorpoot omgebogen, voor het midden van het lichaam; met den hoof tegen de halskwab. Poenok half weggeschuurd. De staart buigt zich om over de rechterbil en heeft eene bovenmatig zware pluim op het midden van den rug. Aan de rechterzijde van de halskwab hangt een klok. Geen verder ornaat of ornament.

Hoog 0.53 M.

5. Doerga. Een hoogst verweerde en beschadigde 6-armige Doerga-voorstelling. De godin was eens gedost in groot ornaat, met vrouwesnoer. Ze staat, met niet-uitgebogen heup, op een buffel, die, met den kop naar links, ligt op eene steenplaat, met achterstuk en glorie. De voorhanden houden rechts den staart van den buffel, links het haar van den asoera, die, ongewapend, en face, silå zit op den nek van den buffel.

In de rechter achterhanden worden gehouden, een tjakra boven en een pijl beneden. Het embleem van de hoogst opgeheven linker achterhand is onkenbaar en de lager gebeitelde is met het embleem geheel verdwenen.

Hoog 0.68 M.

6. Ganeça. Een hoogst verweerde en beschadigde, vroeger bekalkte, vierarmige Ganeça, zittende, met samengevoegde voetzolen, op een dubbel lotuskussen, met achterstuk en glorie. Groot ornaat, met slange-oepawita, waarvan kop en staart eens rustten op den linkerschouder. De voorhanden hielden eens, links een batasa, rechts een tandbrok. De opgestoken achterhanden hielden eens, links (blijkens de restanten van 4 kralen) de aksamala, rechts de bijl.

Hoog 0.55 M.

In het bezit van KWEE-LIANG-SIE werden door mij aangetroffen:

1. Makara. Eene eenigszins beschadigde, verweerde, doch nog zeer fraaie makara. De naar voren geopende muil van het zeemonster heeft aan elke zijde 5 kiezen en een neergaanden, opgekrulden slagrand. Op de gladde onderlip ligt de spuikoker en daar boven verheft zich, tot aan de dubbele trompwinning, een fraai ornament, dat vervolgd wordt, over winding en tromprug tot aan de rechthoekige goot, door een keurig geornamenteerden kam. Links en rechts een blad-ornament op de wangen en daarnaast een *rond* oog, door een wenkbrauw overboogd, en daarboven overwelfd door een ornament. De ooren zijn weggeschuurd.

Hoog 0.44 M.

2. Makara. Dit beeldhouwwerk verschilt van het vorig No. daarin, dat op den spuikoker niet dadelijk het ornament rust, maar daarop een vrouwebeeldje plaats neemt, met een naast den koker neerhangend rechterbeen.

Het kam-ornament is weggeschuurd. *Rond* oog met een driehoekig ornament op het boven-ooglid. Bovendien is de dubbele snuit-winding omkraald.

Hoog 0.36 M.

In het bezit van den Chinees HAN-HO-TONG werden door mij aangetroffen: 21 rĕtjapada's en yoni's, die vroeger door den oud- Luitenant KWEE-LIONG-TIANG werden opgekocht, (en gezegd worden van Singāsari afkomstig te zijn) toen laatstgenoemde opium-pachter was te Malang, en die na inkoop vierkant werden uitgekapt tot den vroeger opstaanden rand, en nu worden gebezigd als potten voor dwerg-waringins.

1. Yoni. Een yoni, gebeiteld aan vier zijden in boven- en onder-ojief met in- en uitspringende banden; in het midden van het lichaam, op de vier zijden, een glad casement, aan de hoeken geflankeerd door een glad, rechthoekig pijlertje.

Uit het midden van één der zijden liep eene gladde tuit, die later is weggekapt. Nergens eenig ornament.

Hoog 0.59 M. Bovenvlak 0.57 M. vierkant.

2. Rĕtjåpåðå. Een voetstuk voor een godebeeld, gebeiteld aan de vier zijden in boven- en onderojief met in- en uitspringende banden. Zonder casement, alles glad, zonder eenig ornament.

Hoog 0.40 M. Bovenvlak 0.44 M. vierkant.

3. Yoni. Een yoni, waarvan het lichaam aan de vier zijden gebeiteld is in een boven- en benedenojief en daartusschen gladde in- en uitspringende banden, zonder hoekpijlers en midden-casement. Boven, uit het midden van een der zijden, springt een tuit rechthoekig vooruit, van voren afgerond, en gedragen door een naga en-face, met twee neergaande horens en gekroond met de tjoepoe-manik. Tusschen tjoepoe-manik en ondervlak van de tuit was vroeger een lotus. Uit den bek van den naga stroomden vroeger eenige zaadsnoeren neêr.

Hoog 0.38 M. Bovenvlak 0.52 M. vierkant.

4. Yoni. Geheel gelijk aan No. 3, waarmee het in afmeting verschilt. In dit exemplaar ligt de tuit, die van voren rechthoekig bekapt is, zonder tusschenkomst van een lotus, rechtstreeks op de tjoepoe-manik.

Hoog 0.45 M. Bovenvlak 0.51 M. vierkant.

5. Yoni. Geheel gelijk aan No. 4, waarmee het in afmeting verschilt. In dit exemplaar is de naga bijzonder fraai bekapt. Uit den bek en-face vloeien drie zaadsnoeren, uitlopende in twee rozetten, neêr op de geschubde borst.

N.B. De middenband loopt op de vier zijden over het casement heen.

Hoog 0.64 M. Bovenvlak 0.66 M. vierkant.

6. Rětjåpåðä. Geheel gelijk aan No. 2, waarmee het in afmeting verschilt.

Hoog 0.66 M. Bovenvlak 0.66 M. vierkant.

7. Yoni. Geheel gelijk aan No. 5, waarmee het in afmeting verschilt, doch de zaadsnoeren, die hier neerstroomen uit den bek van den naga, komen neer in een driehoekig ornament.

Hoog 0.48 M. Bovenvlak 0.55 M. op 0.56 M.

8. Yoni. Gelijk aan No. 3, waarmee het in afmeting verschilt. In het midden van de opstaande zijden zijn hier casementen gekapt tusschen twee hoekpijlers.

Hoog 0.54 M. Bovenvlak 0.57 M. vierkant.

9. Yoni. Een groote yoni, geheel bekapt in gladde in- en uitspringende banden, met een casement, geflankeerd door twee pijlers, in het midden van de vier opstaande zijden. Aan de voorzijde van de tuit is de steen bekapt als een schapen-schaamdeel (zooals de Javaan zegt), in het midden waarvan de water-geul neergaat.

Hoog 0.62 M. Bovenvlak 0.77 M. op 0.78 M.

10. Yoni. Gelijk aan No. 5, waarmee het in afmeting verschilt.

De naga laat hier 4 zaadsnoeren nederstroomen op een lotus, die weer rust op een anderen lotus, beiden en-face. Ook heeft hier de naga halsband en borstsieraad.

Hoog 0.65 M. Bovenvlak 0.67 M. vierkant.

11. Rětjápádā. Een rětjápádā, geheel opgezet in in- en uitspringende gladde banden, doch in het midden van elk der opstaande zijden is een band aangebracht van drie dubbel-verdiepte casementen.

Hoog 0.50 M. Bovenvlak 0.51 M. vierkant.

12. Yoni. Gelijk aan de vorige naga-yoni's, waarmee deze in afmeting verschilt. Het lichaam bestaat geheel uit in- en uitspringende gladde banden. Horens, halsband en borstband van den naga-tuitdrager bleken, na afschilfering, geheel becementeerd te zijn.

Hoog 0.48 M. Bovenvlak 0.46 M. vierkant.

13. Rětjápádā. Een rětjápádā, geheel gehouwen in in- en uitspringende gladde banden, tusschen een boven- en onder-ojief.

In het midden van de opstaande zijden is een dubbel-verdiept casement aangebracht.

Hoog 0.45 M. Bovenvlak 0.47 M. vierkant.

14. Rětjápádā. Een rětjápádā, die op elk der 4 opstaande zijden, tusschen het boven en beneden-ojief, twee ver vooruitspringende banden heeft. Alles glad.

Hoog 0.59 M. Bovenvlak 0.59 M. vierkant.

15. Vroegere Yoni. Een rětjápádā, die in het midden van een der boven-zijden, onder de cement een tuit verraadte en dus oorspronkelijk yoni was.

Op het midden van elk der vier opstaande zijden, is een tweemaal verdiept casement. Overigens gladde banden.

Hoog 0.53 M. Bovenvlak 0.48 M. op 0.49 M.

16. Rětjápádā. Een rětjápádā, geheel gelijk aan No. 15, waarmee ze in afmeting verschilt.

Hoog 0.58 M. Bovenvlak 0.58 M. vierkant.

17 Yoni. Een yoni, waarvan de tuit is weggekapt. Tusschen het boven- en onder-ojief van elk der opstaande vlakken, zijn drie vooruitspringende

banden gekapt. De tuit werd niet geheel gedragen door een naga, aangezien de vooruitspringende banden aan de tuit-zijde geheel doorloopen.

Hoog 0.53 M. Bovenvlak 0.55 M. bij 0.56 M.

18. Yoni. Een yoni, waarvan de tuit is weggekapt. Deze rustte niet op een naga, daar de gladde banden en het casement ook op die zijde voorkomen. Het lichaam heeft aan elke zijde een boven- en beneden-ojief en, daartusschen, uitspringende gladde banden, die een tweemaal-verdiept casement insluiten, geflankeerd door twee gladde rechthoekige hoekpijlers.

Hoog 0.56 M. Bovenvlak 0.61 M. op 0.62 M.

19. Yoni. Een yoni, gelijk aan No. 18, waarmede ze in afmeting verschilt, doch de ojieven zijn minder staande, en de afstand van de boven en beneden vooruitspringende gladde banden, die de ojieven opvolgen, is grooter, zoodat ook de hoekpijlers, die de midden-casementen flankeren, hooger zijn.

Hoog 0.53 M. Bovenvlak 0.56 M. op 0.57 M.

20 en 21 Yoni. Yoni's, waarvan de tuiten gedeeltelijk zijn afgebroken, geheel gelijk aan No. 19, waarmeê ze in afmeting verschillen. Beiden hoog 0.54 M.

Bovenvlakken 0.55 M. op 0.56 M. en 0.53 M. op 0.55 M.

Voor al deze beelden moet worden aangeteekend, dat ze zijn geplaatst op een modern voetstuk van metselsteen en cement, waarin de Hindoe-belijning gevolgd is, doch het rechthoedig casement werd vervangen door een ruit en relief.

f.

Links en rechts van het graf van HAN-HO-LAN werden de volgende beeldwerken aangetroffen:

1. Makara. Een verweerd en hier en daar verminkt prachtig beeldwerk. Alles is geornamenteerd, of verornamenteerd. De tandrijen van den gapenden muil van het zeemonster zijn, voor een deel, ornament geworden, terwijl de achter-kiezen nog realistisch gebeiteld zijn. Daartusschen en op de onderlip, die voorheen ook verornamenteerd was, zit een opzittende leeuw, de manen opgekamd tot 2 horens en de twee voorpooten opgeheven. Tusschen de horens van den leeuw vallen neer drie zaadanoeren, die voortkomen uit neer-

hangende bloembladen, die weer bevestigd zijn aan een opgaand, doch thans door verweering onkenbaar ornament. Dat ornament is, in zijn lengte, tusschen twee kralen-snoeren, die aan het onderinde een blad-ornament vertoonen, waarvan de blad-punten links en rechts omkrullen naar de manen-horens van den leeuw. In linker- en rechterwang komt een *rond* oog (?) voor, doch verornamenteerd en overbrauwd door een fraai blad-ornament. Boven elk der wangen verrijst een olifants-snuit, die zich naar voren krult, geornamenteerd is, en door bladornament wordt overdekt. De knop of bol, waarin de dubbele snuit-profielen gewoonlijk samenloopen, is hier vervangen door een aanvullings-ornament (verweerd en geschonden), dat naar achter loopt tot aan de glad bekapte achterzijde van het beeldwerk.

Hoog 0.58 M.

2. Makara. Een beeldwerk, bij verschil van blad-ornament en de ordonnancie, geheel gelijk aan No 1.

Hoog 0.58 M.

3. Nandi. Een nandi, die dik in de kalk zit, en waarvan de ruwe belijning nog verraadt, dat hij een nandi is, die de pooten links en rechts aaneensloot, hoof tegen hoof, en *dus geen poot heenboog voor het midden van het lichaam.*

Lang 0.51 M.

4. Godin (?). Een in tweeën gebroken en verweerd, vierarmig vrouwebeeldje, staande op een afgeschuurd lotuskussen, met (verminkt) achterstuk en glorie. De godin was eens gedost in groot ornaat, met vrouwesnoer als oepawita. Het gelaat is geheel weggeschuurd. De voorhanden zijn gebracht voor het midden van het lichaam, de linker komvormig naar boven geopend, de rechter daarin, met de binnenzijde tegen het lichaam, en den duim wijzende naar boven. De opgestoken achterarmen houden in de rechterhand een tjamara; in de linker een langwerpigen afgespitsten bloemknop.

Hoog 0.53 M.

5 en 6 Rakshasa. Twee zeer verweerde, beschadigde en bekalkte rakshasa's, zittend(?) op eene steenplaat, doch te zamen geen paar vormende, daar ze (het eenige wat in het beeldwerk nog duidelijk zichtbaar is) beiden de knots vatten in de linkerhand en die laten rusten tegen den linkerschouder.

Hoog 0.42 M. en 0.48 M.

N.B. Nandi in menselijke gedaante. Een zeer verweerde, beschadigde en bekalkte nandi, met mensche-lichaam en runder-kop, zittend op een lotuskussen (?), met achterstuk, en (naar de bovenzijde van het achterstuk te oordeelen) glorie. De handen waren gebracht voor het midden van het lichaam, de rechter in de linker, met een bolvormig voorwerp er in. Van het ornaat is niets meer te ontdekken.

Hoog 0.46 M. .

8. Çiwa. Een zeer verweerd en beschadigd, tweearmig mannebeeld, zittend op een dubbel lotuskussen, dat ligt op een vierkant steenblok, met achterstuk en glorie. De god was eens gedost in groot ornaat, doch dit is nagenoeg verdwenen. De linkerhand ligt, komvormig naar boven geopend, op de linker knie, en houdt daarin een rond voorwerp. De rechterhand omvat een staf, die op het lotuskussen rust, en waarvan de trijoela (?) ter hoogte van den schouder weggeschuurd is.

Hoog 0.54 M.

9. Mannebeeld. Een beschadigd, zeer verweerd, en bekalkt, tweearmig mannebeeld, zittend (naar den vorm en niet naar de verdwenen gravure te oordeelen) op een lotus-kussen, met achterstuk. Het gelaat ziet opwaarts. Eenige weinige sporen van groot ornaat (makota, hooge haartooi, borstsieraad en polsbanden) zijn nog aanwezig doch van oepawita of glorie wordt niets bespeurd.

Hoog 0.47 M.

9.

Kampong Tradjeng (Chin. kamp.)

In het bezit van den Chinees TIO-TIANG-ING werd door mij aangetroffen :

Mannebeeld. Een zeer verweerd en zeer beschadigd beeldwerk, voorstellende een man, zittend op eene steenplaat, met achterstuk; het gelaat opgeheven. De haartooi is niet meer te onderscheiden, doch de oorknoppen en een enkel-band zijn nog zichtbaar. De linkerhand is verborgen achter een vierkant schild, dat vóór de linkerborst gehouden wordt; de rechterhand houdt een pijl voor de rechterborst, met de punt naar beneden. Dit beeld werd, tengevolge van een herhaalden droom, toen de eigenaar nog baas-suikerkoker was op de fabriek Djapanan, weggehaald van Raös,

en wordt nog elken dag door den Chinees voorzien van thee en doepa tjina: hij is overtuigd, dat hij allen zegen op aarde van dat beeld te wachten heeft.
Hoog 0.27 M.

h.

In het huis van den Chinees KWEE-SWIE-AN werd door mij aangetroffen:

1. Çiwa. Een topzwaar opgezet beeldwerk, voorstellend een vierarmig mannebeeld, staande (thans) op eene vierkante, gecementeerde steenplaat, met achterstuk en accolade-vormige glorie achter het hoofd, en een stralende glorie om het geheele lichaam. De god is overladen met ornaat, waarvan elk deel weer versierd is. De hooge haartooi is in zes casementen opgebouwd; in *elk* casement, behalve de twee, die tegen de glorie gebeiteld zijn, en waarvan dat dus niet zichtbaar is, staat een ornament, waarin het *triçoela-motief* te voorschijn treedt: het geheel afgedekt met een lotusknop. Zware geornamenteerde *katja-oeling*, oepawita, zware oorsieraden, die tot de onder-borst neerdalen, al te zware armbanden, de schouder overvloed met gladde haarlokken, tot aan de bovenzijde van de armbanden, polsbanden, een kleedje, dat te veel gedoft en geplooid is, om smaakvol te zijn. Het gelaat is gerestaureerd. De voorhanden, die zeer beschadigd zijn, worden vóór het midden van het lichaam gehouden als tot een *sembah*, maar tusschen de zich samenvoegende opstaande vingers werd een voorwerp gehouden, dat niet meer te determineeren is. De opstaande achterhanden houden rechts een *aksamala*, links een *tjamarā*.

Hoog 0.56 M.

2. Brahma. Een verweerde gecementeerde, beschilderde, vierarmige Brahma, staande op een dubbel lotuskussen, met een achterstuk, dat vierkant bekapt is. Op de bovenzijde daarvan rust de kin van het achterhoofd van de godheid. Groot ornaat. Bijzonder smakeloos is het halssnoer aangebracht, en wel als een touw om de vier halsen, met een ornament op den vóórhals. Ook de heup-strikken en de daaruit neervallende sjerpplooien zijn leelijk geteekend. De voorhanden zijn, naar boven geopend, voor het midden van het lichaam gebracht, de rechter in de linker, en daarin ligt een kegelvormige bloemknop, opgaande uit drie bloembladeren. De opstaande achterhanden (zeer beschadigd) hielden links een *aksamala*, rechts een *tjamarā*.

Hoog 0.51 M.

3. Doerga. Een leelijk gebeiteld, thans verweerd, beschadigd en gecementeed 8-armig vrouwebeeld, staande met uitgebogen rechterheup op

een buffel, die, met den kop naar links, ligt op eene steenplaat, met achterstuk en glorie. Door den beeldhouwer werd eerst later ingezien wellicht, dat de beschikbare steen geene genoegzame ruimte aanbood voor zijne conceptie, want de drie rechter- en drie linker achter-armen zijn gebeiteld over de dikten van het achterstuk heen. De emblemen of attributen, door die zes handen gehouden, zijn verdwenen, op een pijl na, rechts, en een zwaard na, links. Op den kop van den buffel staat thans een cement-boetseering van een Chineeschen of Javaanschen metselaar, die de oorspronkelijke asoera-belijning niet begrepen en daardoor gemaskeerd heeft. Genoeg, dat de linker voorhand, hoe bekalkt ook, genoegzame connectie verraaft tusschen hand en asoera, dat het grijpen van de haarlokken des laatsten door de godin daaruit nog voldoende is af te leiden. De rechter voorhand (dit is nog het duidelijkst van alles zichtbaar) grijpt den buffel-staart, die evenveel opgaanden als neergaanden staart te zien geeft, en dus, bij uitlegging, eene zonderlinge afmeting vertoonen zou. Het ornaat (want dit heeft bestaan) zit overigens geheel onder de kalk; alleen zou nog afte leiden zijn, dat de godin een vrouwesnoer als oepawita droeg.

Hoog 0.49 M.

4. Godin (?). Een zeer geschonden, met cement gerestaureerd en bekalkt, vierarmig vrouwebeeld, staande op een gerestaureerd steenblok, met achterstuk en glorie. De godin is alsnog gedost in groot ornaat, al geeft ook het kleedje primitief pleisterwerk te zien. De linker voorhand is, naar boven geopend, vóór het midden van het lichaam gebracht, doch is thans ledig. De rechter voorhand hangt met den arm recht neer langs het lichaam, en hield daarin eenmaal een voorwerp, dat uit het gedeelte, dat nog aanwezig is, niet meer te bepalen is. De opgeheven rechterhanden, die thans omgeven zijn door geornamenteerde blad-belijning, moeten ieder een bloemknop gehouden hebben, die in den oorspronkelijken steen nog te ontdekken valt.

Hoog 0.49 M.

5. Godin (?). Een zeer verweerd, bijgepleisterd, tweearmig vrouwebeeld, staande op eene steenplaat, met accolade-vormig achterstuk en glorie, die opduikt uit een wolken-massa, gebeiteld op het achterstuk. Groot ornaat en daarbij een kralen-snoer als oepawita, die van den linkerschouder neervalt, met een bocht tot over de knieën heenloopt, en verder weer opklimt naar de rechterheup. De rechterhand wordt voor het midden van het lichaam gebracht en houdt daarin een bloem. De ledige linkerhand hangt met den arm recht neer

langs de linkerzijde. Geene emblemten of attributen zijn in de wolken, waarin de glorie gehuld is, te ontdekken.

Hoog 0.48 M.

6. Mannebeeld (Çiwa ?). Een zeer verweerd en bekalkt, twee-armig mannebeeld, zittend op eene dikke steenplaat, met achterstuk en glorie. De god is gedost in groot ornaat, doch van de oepawita is niets te bespeuren. De beide handen zijn voor het midden van het lichaam gebracht, als tot een sembah, en tusschen de vingers wordt een voorwerp gehouden, dat niet meer te bepalen is.

Hoog 0.48 M.

i.

Op het graf van HAN-KHONG-TJING werden door mij aangetroffen :

1. Rakshasa. Een zeer verweerde en beschadigde dwarapala, in zeer vreemde houding. Het rechterbeen staat, met opgeheven knie, met de voetzool op de steenplaat, terwijl het linkerbeen vóór het lichaam gevouwen wordt, zoodat de voetzool den rechterenkel raakt. De rechterhand, rustende op de opstaande knie, omvat eene knots, die tegen den rechterschouder rust. De linkerhand, die zeer geschonden is, rust op de linkerknie. Het hoofdhaar, grootendeels weggeschuurd (het is het volgende beeld, dat ons hieromtrent inlicht) is, achter de djamang, in krullen-lokken lang naar achter gekamd, en valt, in een vierkant-gerijde krullen-pruik, neêr op den schouder. Het ornaat bestaat uit een djamang, met linker en rechter katja-oeling. Oorknoppen. Als halsband een slang, die op het midden van den hals, kop en staart samenwindt. Slangen als armbanden en dubbele, gladde pols- en enkelbanden. Het kleedje is, als tjawët, om het lijf en onder het lijf door geplooid, en hangt, met eene breede slip, neer over de schaamdeelen en over de billen.

Hoog 0.68 M.

2. Rakshasa. Een zeer verweerde en beschadigde dwarapala, in opzet en ornaat gelijk aan No. 1. Alleen staat hier het hoofd meer loodrecht tusschen de schouders en wordt de rechterarm over de borst heengebracht naar de linkerzijde, en houdt daar eene knots, die op den linkerschouder rust.

Hoog 0.68 M.

3. Ganeça. Een oorspronkelijk prachtig gehouwen, thans beschadigde, verweerde en door korstmos hier en daar vernielde, vierarmige Ganeça, zittend op een lotus-kussen, met verhoogd zaadbed, met achterstuk en glorie met

vlammen-rand. Gedost in groot ornaat. De djamang, die voor het olifantshoofd te groot is, en ongewoon ver daarover uitsteekt, heeft van voren in het midden een doodskop, tusschen de opstaande horens van eene halve maan.

N.B. De hooge haartooi, die hier (wat zoo zeldzaam is) werkelijk opgezette haarvlechten en geen hoed vertoont, heeft in het midden een opgaand ornament (zeer verweerd), en de geheele haarkegel wordt met een lotus afgedekt. Hebben we terloops opgemerkt, dat het een meesterhand moet geweest zijn, die zulke soepele oorlappen beitelde, dan hebben we als ornaat te constateeren: een fraai halssieraad, een (bijna weggeschuurde) borstband, rijke armbanden, gladde met kralen opgelegde pols- en enkelbanden. De oepawita is eene slang, die kop en staart samenwindt op den linkerschouder, en alleen op den buik een deuk vertoont, waar de snuit, die nu is weggeslagen, van neus tot batasa overheen ging. De linkerhand, rustend op de linker knie, houdt een natuurlijk gebeiteld, komvormig bakje, waarin nu nog het uiteinde van den weggeslagen snuit ligt. De rechterhand, rustend op de rechter knie, houdt een opstaand tandbrok. De rechter achterhand hield eene aksamala, die nu, op een paar kralen na, verdwenen is. De linker achterhand houdt eene versierde bijl aan een kronkelenden steel. Over de scheenbeenen en het zaadbed vloeiden eens keurig in plooiën gebeitelde sjerpbanden, die neervallen over de voorzijde van de padmasana.

Hoog 0.85 M.

Kebon-agoeng,

aldus gedoopt door wijlen den Pangeran van Pasoeroean, thans eigendom van DJOA-TJIP-NIO, weduwe van wijlen den Luitenant TAN-KONG-SING, sorteerende onder

Onderdistrict Poh-djèntrek,

Desa Bloesoeh.

Hier werden door mij aangetroffen:

1. **Rakshasa.** Een geheel ongeschonden dwarapala, knielende op de linker knie; met de rechter knie opgeheven en de voetsool op de steenplaat. Het haar is, van het voorhoofd af aan, glad naar achter gekamd; wordt op het achterhoofd samengebonden, en valt in gestileerde krullen neer op de schouders. Gladde, ronde arm-, pols- en enkelbanden (slang). Het kleedje is als tjawët opgebonden; laat eene slip neder tusschen de beenen, en twee slippen op de beenen. De beide handen worden samengebracht op de rechterborst, om den

greep eener knots, die op den rechterschouder rust. Uitpuilende oogen en grijnzende mond, met twee op- en twee neergaande slagstanden.

Hoog 0.70 M.

2. Rakshasa. Een geheel ongeschonden dwarapala, knielende op de rechterknie; met de linkerknie opgeheven, en de voetzool op de steenplaat. Het haar als bij No. 1, en evenzoo uitgedost. De beide handen worden samengebracht op de linkerborst, om den greep eener knots, die rust op den linkerschouder. Uitpuilende oogen en grijnzende mond, met twee op- en twee neergaande slagstanden.

Hoog 0.70 M.

Deze beide beelden vormen een paar. Het ongeschonden beeldwerk doet gelooven, dat het naar een oud model, in jonger periode, gehouwen is.

3. Godin (?). Een verweerd en afgeschuurd beeldwerk, waarvan de voeten met het voetstuk zijn weggevallen, voorstellende een tweearmig vrouwebeeld, staande, met achterstuk en glorie, die alleen nog aan den linkerkant eenigszins zichtbaar is. Oorpronkelijk hooge haardos en diadeem, die thans tulband-vormig zijn weggeschuurd. Oorsieraden, gladde (?) halsband, armbanden, die eene zeldzaam-groote versierde plaat vertoonen; breede, gladde (?) polsbanden en eene groote, versierde buikplaat. In de beide handen wordt een bloemknop te midden van bloembladen gehouden op de vooruit gebrachte linker buikvlakte. Uit den gordel gaan, links en rechts, op het achterstuk gebeiteld, lange sjerpbanden op, die de gespleten uiteinden opheffen tot boven de ooren. Overigens was de voorvlakte van het achterstuk, dat aan beide zijden zeer breed is, bebeiteld met blad-ornament, dat gedeeltelijk verweerd, gedeeltelijk weggeschuurd is.

Hoog 0.65 M.

Desa Gondang-garing.

Pad. Sebanèn.

In dit gehucht vond ik een bron, die met metselsteen is gevormd tot eene langwerpig-vierkante badkuip.

1 en 2. Makara. In het voormuurtje van die kuip zijn twee gadjah mina ingepast, die het bron-water heenlaten uit eene vierkante goot, en het verder, door een rond spuigat, neerlaten op een vloer van Madjapahit-steenen. De zeemonstertjes hadden op de dubbele snuit-winding, die door een bloemknop

was afgedekt, van voren een bloem-ornament, dat in den geopenden muil neerdaalde tot op het spuiwat. Dat spuiwat rustte op eene dikke horizontaal-belijnde onderlip. De belijning der snuiten en de *ronde* oogen zijn nog zeer duidelijk zichtbaar. Overigens levert het beeldwerk niets bijzonders op.

Vroeger werden deze makara's bij kaoelans bezocht, doch het vertrouwen in hun tooverkracht is zeer afgenomen, alleen op Vrijdag komen er enkele bezoekers, doch er wordt geen mēnjan gebrand.

District Winongan.

Banjoe-biroe.

Op deze badplaats werden door mij aangetroffen:

1. **Ganeça.** Een geschonden en dik bekalkte, vierarmige Ganeça, zittend op een lotus-kussen, met achterstuk en glorie. De god was gedost in groot ornaat, met eene slang als oepawita. De halve maan met doodskop is in de dikke kalklaag niet meer te ontdekken. De vóórhanden houden links de batasa, rechts het tandbrok, terwijl dan ook de rechter slag tand is afgeknot. De opgestoken achterhanden houden links eene bijl, rechts een aksamala. Verder valt niets meer te herkennen.

Hoog 0.85 M.

2. **Çiwa.** Een dik bekalkt, vierarmig mannebeeld, staande op eene steenplaat(?), met achterstuk en glorie. De god was eens gedost in groot ornaat met oepawita. Wat er verder uit de bulterige kalklaag van jaren her te ontdekken valt, is het volgende: dat de voorhanden eens waren gebracht voor het midden van het lichaam, de rechter in de linker, met een bloem er in; dat de opgestoken achterhanden rechts een aksamala, links een tjamara hielden; dat er, uit de groote strikken op linker- en rechterheup sjerpbanden neervielen op de steenplaat.

Hoog 0.68 M.

3. **Rådja-danåwå.** Een dikbekalkt, tweearmig mannebeeld, staande, met naar rechts overhellend lichaam, op eene steenplaat, met achterstuk en glorie.

Ondanks het groot ornaat (djamang, hooge haartooi, arm,-pols- en enkelbanden, borst en buikplaat) is het kleedje tot boven de knieën opgeschort, en wordt als een tjawët tusschen de beenen doorgehaald. De rechterhand rust op eene knots, die op de steenplaat staat, naast den rechtervoet. De linkerhand omvat den greep van een kort zwaard, dat gedrukt wordt tegen de naar buiten wijkende linkerheup.

Hoog 0.66 M.

4. Onbekend beeld. Een beeldwerk, van hoofd tot middel, dat waarschijnlijk op een niet daarbij behorende steenplaat geplaatst, bijgepleisterd, bekalkt, en tot een schijnbaar geheel werd samengevoegd. Het onderstuk heeft iets van samengevouwen beenen, doch de voorzijde is glad, rechthoekig. Het bovenstuk geeft te zien een tweearmig mannebeeld, in groot ornaat, zonder glorie of oepawita, en de armen tot de ellebogen, zonder beneden-armen of handen. zich aansluitende aan wat in het beneden-gedeelte de knieën zouden moeten aangeven. Kunnen de aanduidingen van verweering en bekalking worden vertrouwd, dan werd op het achterstuk geen enkel ornament, embleem of attribuut aangebracht.

Hoog 0.61 M.

5. Mahayogi. Een dik bekalkt (alle pogingen, om de kalklaag er af te bikken faalden), tweearmig mannebeeld, staande op eene steenplaat, met achterstuk en glorie. De god is gedost in groot ornaat, met een aksamala-vormig snoer als halsband en met oepawita, en draagt knevel en puntbaard. Naar voren gebrachte buik. Bij nederhangenden arm, wordt in de rechterhand gehouden de staf eener triçoela, waarvan de breede tanden boven den rechterschouder uitsteken; in de linker eene gëndi, met de tuit en face.

Hoog 0.91 M.

6. Ganeça. Een zeer geschonden, zeer verweerde, dik bekalkte, voorheen vierarmige Ganeça, zittend met samengevoegde voetzolen op een dubbel lotuskussen (thans niets dan een steenblok), zonder achterstuk, met glorie. Een vrij-gebeiteld beeld dus. Vroeger gedost in groot ornaat, met ronde oepawita, die doet denken aan een slange-lichaam, doch kop en staart zijn niet meer te ontdekken. De linkerhand houdt de batasa, maar het einde van den snuit is er uit verdwenen. Rechter voorarm en hand en de achterarmen zijn verdwenen.

Hoog 0.80 M.

7. Stuk van een Kala-beeld. Het midden-gedeelte van een kala-

kop, die vroeger over drie steenen was heengebeiteld. De dikke kalklaag vergunt alleen nog te zien een paar uitpuilende oogballen, een eenmaal krachtigen, ietwat romeinsch-bekapten neus met ring over den neuswortel, en de bovenzijde van de grijnzend-opgetrokken mondhoeken met de nedervallende slagstanden er in. Aan de achterzijde vertoont zich het tweemaal-verlengde steenblok, waarmee de kala-kop, boven tempel-deur of nis, in het bouwwerk werd ingepast.

Hoog 0.47 M.

8. Kala-kop. Een kala-kop, zeer verweerd en dik bekalkt, waarvan de manen als twee horens zijn opgezet, boven de gezwollen boven-oogleden en uitpuilende oogen. De neus is, in tegenstelling van de voorgaande afbeelding, polynesisch; de bek is smal, en beantwoordt meer aan eene lachende dan aan eene grijnzende belijning. Uit de bovenlip vallen twee slagstanden neer op de beneden-lip. Op de opgeperste wangen staan de ooren als twee bladvormige, puntig-uitlopende horens. Alle ornament is in de verharde kalklaag ondergegaan. Aan de achterzijde, onder, is verbonden de insluit-steen, waarmee de kala-kop in het bouwwerk werd vastgezet.

Hoog 0.63 M.

9. Ganeça. Een zeer beschadigde, dik bekalkte, breed en gebuikt opgezette, vierarmige Ganeça, zittend, met samengevoegde voetzolen, op een dubbel lotuskussen, met achterstuk. Er rest een gedeelte van het ornaat en de oepawita. De voorhanden, rustende op de knieën, houden nog het tandbrok rechts, de batasa links. De achter-armen, op vreemde wijze recht op uit de schouders oprijzend, toonen een paar handen, die eene dik-bekalkte restauratie verraden, zonder attributen.

Hoog 0.83 M.

10. Kala-kop. Een eenmaal prachtig gebeeldhouwde kala-kop, die door zijne kolossaal uitgevoerde skulptuur, wel is waar piet heeft kunnen voorkomen, dat de ornament-gravure door kalk werd opgevuld, doch zijne prachtige hoofdbelijningen wist te handhaven tegen de dwaze opvatting van een generaliseerend voorschrift voor het witten en teren van muren in eene Nederlandsch-Indische hoofdplaats. De manen van dezen leeuwepkop (banaspati, kala-kop) zijn opgezet tot twee horens, overstroomd met krul-ornament. Tusschen de manen-horens staat een doodskop op eene halve maan. Twee gewelfde lijsten met waaierbelijning vormen de wenkbrauwen boven de kassen van twee uitpuilende oogballen, die met eene spiraal overlijnd zijn. De krachtige, breede neus met zijn snuivende vleugels heeft aan den wortel een gezwollen ring, waaruit een drie-

hoekig ornament verrijst, zóó dat 't zich met de punt plaatst vóór de halve maan, die in de scheiding der voorhoofdmanen ligt. Een bek, met boven-en onderlip, met rond-opgetrokken mondhoecken, heeft, boven, een stel van vier tanden, geflankeerd door twee neergaande slag-tanden; beneden een gelijk stel, geflankeerd door twee opgaande slag-tanden. Naast de wangen vertoonen zich de wiek-vormige ooren, van boven uitlopende in een naar de slapen ombuigende krul. Uit de gebolde wangen en een daarop geplaatst bloem-ornament gaan twee scherpe horens op. Naast de onderkaken staat, links en rechts, een vijfvingerige, lang-genagelde klauw en-face, waarvan de wijs- en middenvinger zijn opgestoken en de overige vingers zich naar voren sluiten. Overigens is alles aangevuld met ornament. Het beeldwerk werd met een achterstuk, dat 0.80 M. lang en 0.25 M. dik is, in het muurwerk van den tempel (boven de tempeldeur?) vastgezet.

Hoog 1.10 M., breed 1,20 M.

11. Makara. Op welke plaats aan de tjandi mag eenmaal het verweerde, beschadigde en bekalkte beeldwerk geplaatst geweest zijn, dat met eene steenplaat van 0.41 M. in eenig muurwerk was ingezet? — is de vraag, die zich dadelijk opdoet, bij het ontmoeten van een geornamenteerd kegelvormig steenblok met makara-belijning, dat toch geen spuier is (van voren geen rond spuigat, van achter geen vierkant goot-restant). Eene snuit-winding, links en rechts, overtuigt ons, dat de beeldhouwer heeft gedacht aan het bekende zee-monster, en de gaping aan de voorzijde, waarin een leeuw-tje, met horen-manen en opgeheven voorpooten, opzit en face, zet aan die overtuiging kracht bij; maar het drukke blad-ornament, en het gemis (door verweering of wegschuring?) van oogen en ooren, doet bescheiden vragen, of het beitelwerk soms werd uitgevoerd, toen het makara-motief, of aan den beeldhouwer, die het vervaardigde, of aan het tijdvak waarin het vervaardigd werd, reeds eenigszins vreemd was.

Hoog 0.49 M.

12. God. Een vierarmig mannebeeld, waarvan het hoofd is weggeslagen; schouders en borst zijn weggeschuurd, en waarvan ook het beneden-gedeelte van knie tot en met steenplaat of lotus-kussen gemist wordt. De god was eens gedost in groot ornaat. En, ondanks de vandalistische behandeling van het beeldwerk, bleef gespaard wat eene afdoende vingerwijzing kan zijn naar de indentiteit van de godheid. De vóórhanden n.l. zijn voor het midden van het lichaam gebracht, en daaruit gaat op een kegelvormige bloem, terwijl de opgestoken achterhanden rechts houden een voorwerp, waaruit drie vlam-

tongen opgaan en links een bloemstuk. Het geheele lichaam was eens door eene stralende glorie omgeven.

Hoog 0.47 M.

13, a. Steenen kuip. Een steenen kuip, lang 1.59 M., breed 0.85, hoog 0.65 M. zonder eenig ornament of letterteeken. Aan een der korte zijden, onder, is een spuigat, dus badkuip.

b. Een steenplaat, eigenlijk bestaande uit drie steenplaten, waaraan de helft van een van de drie ontbreekt. Op het midden daarvan ligt een naga-paar, samengekronkeld, met opstaande koppen in het midden der korte zijden, met de borst over den rand daarvan heen. De bovenlippen der bekken zijn geopend en laten een tong zien, die tot een ring omgekruld is. Elk der naga's draagt een tjoepoe-manik; het overig ornaat is niet meer te onderscheiden; alleen de schubben der slangen-lichamen zijn nog zichtbaar.

Lang 1.29 M., breed 0.90, dik 0.1 M.

Een enkele blik op de afmetingen leert, dat de voorwerpen a en b niet bij elkander behooren.

Beschreven op de aangegeven plaatsen in Mei 1904.

Het lid van de Oudheidkundige Commissie in N.-I.

J. KNEBEL.

I N H O U D.

	Blz.
Pasoeroean, Residents-erf. Ganeça, Mahayogi, naga, Ganeça, manne- of vrouwebeeld, Mahayogi, 3 nandi's, rakshasa, Doerga	60
Stads-tuin (Beelden van Gading). Mannebeeld, vrouwebeeld, tempel- wachter, god, Ganeça, tempelwachter, vrouwebeeld, Mahayogi, Ganeça, banaspati, mannebeeld, Doerga, Mahayogi, Doerga, 2 Ganeça's, Mahayogi, 2 Radja-danawa, tempelwachter, Mahayogi, tempelwachter, Radja danawa, Danawa, Radja danawa, Ganeça menschebeeldje, nandi .	63
Chineesche kamp. (Tan-Kong-Sing). Ganeça, Çiwa, mannebeeld, god en godin	70
(Kwee-Liang-Ping). Soerya, Çiwa, 2 Brahma's, 2 goden, godin, onbe- kend beeld, godin (?), mannebeeld, Mahayogi	71
(Kwee-Liang-Sing). Ganeça, god, 2 nandi's, Doerga, Ganeça . .	74
(Kwee-Liang-Sie). 2 Makara's	76
(Han-Ho-Tong). 15 yoni's en 6 rêtjapada's	76
(Graf van Han-Ho-Lan). 2 makara's, nandi, godin (?), 2 rakshasa's, nandi in menschelijke gedaante, Çiwa, mannebeeld	79
(Tio-Tiang-Ing). Mannebeeld	81
(Kwee-Swie-An). Çiwa, Brahma, Doerga, 2 godinnen, mannebeeld (Çiwa)	82
(Graf van Han-Khong-Tjing). 2 rakshasa's, Ganeça	84
Këbon-agoeng. 2 rakshasa's, godin (?)	85
Pad. Sebanèn. 2 makara's	86
Banjoe-Biroe. Ganeça, Çiwa, Radja-danawa, onbekend beeld, Mahayogi, Ganeça, Kala-beeld, Kala-kop, Ganeça, Kala-kop, makara, god, steen kuip, steenplaat	87

BESCHRIJVING

DER

Hindoe-Oudheden in de afdeelingen Prābalinggā, Kraksaän en Loemadjang

DER

Residentie Pasoeroean.

(met 2 bijlagen en eigen inhoud).

Koeta Prābalinggā.

Op het erf van den Assistent-Resident (voormalig Residents-erf) werden door mij aangetroffen:

1. **Vrouwebeeld (Godin?).** Een zeer dik bekalkt en verweerd, tweearmig vrouwebeeld, staande op een oorspronkelijk dubbel lotuskussen, met achterstuk en glorie. De godin is gedost in groot ornaat, met oepawita. Nadat de kalk van jaren her was weggestoken, wat een arbeid vorderde van langen duur, kwam op het voetstuk te voorschijn een bloemstuk, bestaande uit blad-, stengel-en knopwerk, oprijzende uit eene pot, die links en rechts geplaatst is op het lotus-bed, tot aan de boven-ronding van het achterstuk. De handen waren voor het midden van het lichaam in elkander gelegd, de rechter in de linker, met een driehoekig voorwerp op de rechter handpalm.

Hoog 0.90 M.

2. **Manne(?)beeld.** Een zeer dik bekalkt, verweerd en geschonden, tweearmig mannebeeld, staande op eene steenplaat met achterstuk en dubbele glorie. De god(?) is gedost in groot ornaat, oepawita niet merkbaar. De zeer verweerde handen zijn voor het midden van het lichaam gebracht, naar boven geopend en de rechter (ledig) in de linker. Op het achterstuk is, links en rechts, van boven tot beneden, bladornament gebeiteld.

Hoog 0.98 M.

3. Nandi. Een zeer beschadigde en verweerde, zeer primitief-gebeitelde nandi, zonder eenig ornaat of ornament.

Lang 0.29 M.

4. Çiwa. Een zeer verweerd, beschadigd en, ondanks de langdurige schoonmaak, nog steeds met kalk overdekt, vierarmig mannebeeld, staande op een *dubbel* lotus-kussen, met achterstuk en glorie. De god was eens gedost in groot ornaat met oepawita. De vóórhanden (die thans zijn weggebroken) waren eens gebracht voor het midden van het lichaam.

N.B. De opstaande achterhanden hielden eens *rechts de tjamara, links de aksamala*. Links en rechts was eens bloemwerk in haut-relief gebeiteld op het achterstuk.

Hoog 0.48 M.

5. Bodhisatwa. Rētnapani. Een eenmaal fraai gehouwen, thans zeer geschonden, verweerd en, ondanks de langdurige schoonmaak, nog zeer bekalkt, tweearmig mannebeeld, zittend met overeengelagen beenen (rechts over links), zóódat de voetzolen geheel naar boven gericht zijn, op een dubbel lotuskussen, met achterstuk. Hoofd, glorie en achterstuk zijn bij de schouders weggefallen. Het goden-ornaat was eenmaal rijk en fraai gebeeldhouwd. De handen worden gehouden in *wara-moedra*: de linkerhand, naar boven geopend, in den schoot; de rechterhand, naar boven geopend, op de rechterknie.

Hoog 0.42 M.

6. God (?). Een zeer verweerd, zeer geschonden, en, ondanks de langdurige reiniging, nog zeer bekalkt, vierarmig mannebeeld, staande, met een afzonderlijk klein voetstuk, op een dubbel lotuskussen, met zeer dik (of beter gezegd misschien: dubbel) achterstuk en glorie. Uit de rijke overblijfselen zijn nog te ontdekken: groot ornaat; op elk der zijden van het tweede achterstuk een relief, voorstellende een bloempot, waaruit stengel-, blad- en knopwerk opschieten tot aan de accolade-vormige afdekking. De vóórhanden waren eens gebracht voor het midden van het lichaam, doch ze zijn zeer geschonden en de emblemen zijn weggefallen. Van de achter-armen is de linker weggefallen, doch de rechter is *niet opgericht, doch hangt, divergeerend met den voorarm, naar beneden*, en houdt in de hand een stengel, die uit den bloempot op het zijstuk voortkomt, en die een lotusknop draagt boven den pols.

Hoog 0.81 M.

7. Rakshasa. Een zeer geschonden, zeer verweerde, en ondanks de

langdurige reiniging, zeer bekalkte dwarapala, knielende op de linkerknie, terwijl het rechterbeen, met opgetrokken knie, de voetzool plaatst op een steenplaat, zonder achterstuk, omdat het beeld vrij gebeiteld is. De reus was getooid met slange-oepawita (het overig ornaat is weggefallen) en tjawët, die nog een plooi vertoont op de bil. Het hoofdhaar, dat op den schedel is weggeschuurd, vertoont nog gestileerde lokken op den rug. De rechterarm rust met den elleboog op de opgetrokken knie, en houdt in de hand eene knots, die aanleunt tegen den rechterschouder.

Hoog 0.75 M.

8. **Çiwa.** Een zeer geschonden, zeer verweerd, en, ondanks de langdurige reiniging, zeer bekalkt, vierarmig mannebeeld, zittend op eene steenplaat met dik achterstuk en glorie. De god was eens gedost in groot ornaat, met oepawita. De voorhanden (de restanten der armen geven de richting aan) waren eens gebracht voor het midden van het lichaam, doch zijn met het embleem geheel verdwenen. Ook de emblemen, die geplaatst waren in de opgeheven achterhanden, zijn niet meer te ontdekken.

Hoog 0.80 M.

9. **Rakshasa.** Een zeer geschonden, zeer verweerde, en, ondanks de langdurige reiniging zeer bekalkte dwarapala, knielende op de linkerknie, terwijl het rechterbeen, met opgeheven knie, de voetzool plaatst op de steenplaat. Ornaat, kleeding, alles is verdwenen, en de gestileerde lokken konden uit de dikke kalklaag op den rug nog niet worden opgediept. Genoeg, dat beide handen eene knots vatten die van boven tegen den linkerschouder steunt.

Hoog 0.75 M.

10. **God (?).** Een dik bekalkt, zeer verweerd en geschonden, twee-armig mannebeeld, staande op eene steenplaat (?) met breed afgeschuind achterstuk en glorie. Gedost in groot ornaat. De handen zijn voor het midden van het lichaam gebracht, de linker naar boven geopend, de rechter, met een bloempje tusschen de vingertoppen, er in gelegd. Het achterstuk, waarop geene emblemen of attributen meer te ontdekken zijn, was overdekt met wolken-relief om de glorie, en met stengel- en bloem-relief om het overige van het lichaam.

Hoog 1 M.

Op het erf van Mevrouw de Wed. HONIG werd door mij aangetroffen :

Ganeça. Een goed geconserveerde, vierarmige Ganeça, zittend, met samengebrachte voetzolen, op een dubbel, gecementeerd lotuskussen, met achter-

stuk en glorie. Groot ornaat, met oepawita, en halve maan met doodskop in de hoge haartooi. De voorhanden houden rechts het tandbrok en links de batasa, waarin het uiteinde van den snuit rust. De opgestoken achterhanden houden rechts de aksamala, links de bijl.

Hoog 0.56 M.

Ten huize van den heer THAL LARSEN SR. werden door mij aangetroffen:

1. **Ganeça.** Een zeer verweerde, verminkte en bekalkte Ganeça, vroeger vierarmig, thans tweearmig, zittend, met aaneengesloten voetzolen, op een dubbel lotus-kussen, zonder achterstuk (vrij gebeiteld), en met afzonderlijke glorie tegen het achterhoofd. De restauratie heeft de makota omgezet tot een vertikaal-belijnden hoofdband, en de hoge haartooi, die blijkens de afdekking oorspronkelijk is, is lager dan gewoonlijk, tenzij die haartooi gedeeltelijk en de diadeem geheel is weggecementeerd. De god was eens gedost in groot ornaat, doch het grootste gedeelte is verweerd en bekalkt. De oepawita, in zijn geheel zichtbaar, is eene slang, die kop en staart samenwindt op den rechterschouder. Op het olifants-voorhoofd is door de onwetendheid van den restaurateur een menschelijke neus van portlandsche cement geplaatst, terwijl links en rechts daarvan, een oog is geschilderd op de overblijfselen van de vroegere makota, benevens een mond. De snuit hangt met het uiteinde neer in de batasa, die gehouden wordt in de linkerhand, rustende op de knie. De rechterhand hield het tandbrok. De beide opgestoken achterhanden zijn, blijkens de breuken, met de emblemen weggefallen.

Hoog 0.70 M.

2. **Çiwa.** Een verweerd en beschadigd, vierarmig mannebeeld, staande op eene steenplaat (?) met achterstuk en glorie. De vóórhanden zijn gebracht voor het midden van het lichaam, de rechter in de linker, met een rozet er in. De opgestoken achterhanden houden rechts de aksamala, links de tjamara.

Hoog 0.36 M.

3. **Ganeça.** Een beschadigde, zeer verweerde en kwalijk-gerestaureerde Ganeça, waarvan de twee opgestoken achterarmen eens een deel vormden van het achterstuk, doch die nu met de handen en attributen verdwenen zijn. De god zat eenmaal, gedost in groot ornaat, met oepawita, op een dubbel lotuskussen. De kwalijk begrepen restauratie had geen begrip van een oepawita; vatte die op als deel van een halsband; trok het lint door over den snuit, rechterborst en hals, en hing daaraan een soort van medaille. Ook werd over den snuit een buikband aangebracht. Daaronder wordt de snuit vervolgd, en

rust met het uiteinde in de batasa, die in de linker hand gehouden wordt.
Hoog 0.42 M.

4. Onbekend beeldje. Een zeer verweerd en beschadigd, geteerd, tweearmig mannebeeld, zittend op een dubbel lotus-kussen, met achterstuk. De god was eens gedost in groot ornaat, met oepawita. Merkwaardig is de haartooi, een belijnde bol als een groote tulband, aan de voorzijde besneden met een makota en relief, van boven afgeplat en belijnd met concentrische cirkels. De handen zijn gebracht voor het midden van het lichaam, met de vingers en face, en omvatten een bloemstuk. Dat hier van meesterwerk geen sprake kan zijn, blijkt daaruit, dat de rechtervoet, die op de linker knie te rusten had, van het linkscheenbeen schijnt af te glijden, en met de teenen op het lotuskussen te recht komt.

Hoog 0.38 M.

5. Ganeça. Een hoogst verweerde, hoogst beschadigde, geteerde en bekalkte, vierarmige Ganeça-voorstelling, zittend met samengebrachte voetzolen op eene steenplaat, zonder achterstuk, met glorie. Van het groot ornaat is niets meer te ontdekken. De vóórhanden houden links de batasa, rechts het tandbrok. De opgestoken achterhanden hielden *rechts* de bijl, links de aksamala.

Hoog 0.38 M.

6. Çiwa (?). Een verweerd en beschadigd, tweearmig mannebeeld, staande op eene steenplaat, met achterstuk en eene vierkante, aan de bovenzijde accolade-vormig gehouwen glorie. De god is gedost in groot ornaat, met oepawita, en gehuld in eene vlamme glorie om het geheele lichaam. De handen zijn gebracht voor het midden van het lichaam, de rechter in de linker.

N.B. Kan het zijn, dat met het tandvormig ornament op linker en rechter schouder, waarin de glorie schuil gaat, het triçoela-begrip bedoeld wordt?

Hoog 0.36 M.

Op de pijlers, die den ingang vormen tot de hoofdstraat van Koeta Prābalinggā, staan twee beelden, voorstellende:

1. Rakshasa. Een verweerde en bekalkte dwarapala, knielende met de rechter knie op eene steenplaat, terwijl het linkerbeen, met opgeheven linker knie, de voetsool plaatst op het voetstuk. Nog zichtbaar zijn een slange-oepawita en een tjawët, die voor en achter met een slip over den buikband heenhangt. Het haar hangt in gladde lokken neer over den rug. De knots wordt door beide handen gevat en steunt tegen den linkerschouder.

Hoog 0.90 M.

2. Rakshasa. Een verweerde en bekalkte dwarapala, knielende met de linker knie op een steenplaat, terwijl het rechterbeen, met opgeheven knie, de voetzool plaatst op het voetstuk. Slange-oepawita; tjawët met voor- en achterslip. Het haar hangt in gladde lokken over den rug. De rechter arm steunt op de knie, en houdt een knots in de rechterhand, terwijl de linkerhand, naar binnen geopend, tegen het linker buikvlak gelegd wordt.

Hoog 0.95 M.

District Dringoe

Fabriek Wanälängen.

De beeldwerken, die van deze fabriek, ter beschrijving, werden overgebracht naar de hoofdplaats, zijn de volgende:

1. Mahayogi. Een zeer verweerd, zeer beschadigd en bekalkt, tweearmig mannebeeld, met achterstuk en glorie. De voeten zijn bij de enkels met het lotuskussen weggevallen. De god is gedost in groot ornaat, doch de verwering verhindert het bestaan eener oepawita te constateeren. De rechter hand (zeer beschadigd) was gebracht voor het midden van het lichaam, en hield daarin waarschijnlijk (de verwering laat ook daaromtrent geen positieve uitspraak toe) een aksamala. De linkerhand hangt neêr langs het lichaam, en houdt eene neerhangende gëndi in de hand. Op de rechter zijde van het achterstuk is, in hare volle lengte, eene triçoela gebeiteld, waarvan de vork boven den schouder uitsteekt. Het beitelwerk op het achterstuk ligt zeldzaam diep, ten opzichte van het lichaam.

Hoog 0.63 M.

2. Rakshasa. Een geheel verweerde, beschadigde en bekalkte rakshasa, geknield op de linker knie, en het rechterbeen, met opgeheven knie, met de voetzool geplaatst op het voetstuk. Zonder achterstuk, dus vrij gebeiteld. De linkerhand ligt, naar beneden geopend, op de linker knie, terwijl de rechterhand eene knots omvat, die steunt tegen den rechter schouder.

Hoog 0.57 M.

3. Rakshasa. Een dik bekalkte, verweerde, tweearmige dwarapala, knielende met de linker knie op een steenblok, terwijl het rechterbeen, met opgeheven knie, de voetzool plaatst op de steenplaat. De reus was eens getooid met een djamang, waarachter het haar krullend was naar achter gekamd, en

in gestileerde lokken neervalt op de schouders. Als kleeding de tjawët. De linkerhand ligt op de dij; de rechterhand wordt naar de linkerborst gebracht en omvat daar een knots, die tegen den linkerschouder rust.

Hoog 0.64 M.

4. Rakshasa. Een dwarapala, die voorzooverre de cementeering toelaat te bepalen, gelijk is aan No. 3, waarmee hij in afmeting eenigszins verschilt.

Hoog 0.63 M.

5. Rakshasa. Een dwarapala, als No. 2, doch bedekt met cement en daarvan in afmeting verschillende.

Hoog 0.65. M.

6. Çiwa. Een zeer verweerd, bekalkt en beschadigd, vierarmig mannebeeld, voorheen staande op een enkel lotuskussen, met achterstuk en glorie. De god was eens gedost in groot ornaat, met oepawita. De voorhanden zijn voor het midden van het lichaam gebracht, doch ze zijn te zeer beschadigd, om de wijze van ligging en het zich daarin bevindend voorwerp te constateeren. De opgestoken achterhanden hielden eens: rechts een opstaande aksamala, links een tjamara, waarvan de handel lag op den schouder.

Hoog 0.49 M.

District Soembër-karèng

Fabriek Wana-asèh.

Op het lustverblijf van wijlen den heer HARDIJ werden de volgende beeldwerken door mij aangetroffen:

1. Çiwa. Een verweerd, tweearmig mannebeeld, staande op eene steenplaat, met achterstuk en glorie. De god is gedost in groot ornaat; van de oepawita is niets meer te bespeuren. De beide handen zijn voor het midden van het lichaam gebracht, met een lotus geplaatst tusschen de duimen. Op de rechter zijde van het achterstuk is eene triçoela gebeiteld met *geornamenteerde tanden* en een geopenden lotus op den middentand.

Hoog 0.67 M.

2. Godin. Een verweerd, vierarmig vrouwebeeld, staande op eene steenplaat, met achterstuk en glorie, die geplaatst is in eene tweede stralende glorie.

De godin is gedost in groot ornaat, doch schijnbaar zonder oepawita. De voorhanden zijn, met de vingers en face, voor het midden van het lichaam gebracht, de rechter in de linker, en daarop verheft zich een kegelvormig voorwerp, waarvan het onderstuk komvormig is, en het bovengedeelte uit eene spits-toeloopende piramide bestaat, die viermaal horizontaal gegroefd is. In de opgestoken achterhanden wordt gehouden links een geornamenteerde tjamara, *rechts iets als een geribd bloemblad, in het midden met een knopje afgedekt.*

Hoog 0.57 M.

3. Lakshmî (?). Een verweerd, vierarmig vrouwebeeld, staande op eene steenplaat, met achterstuk en glorie. Behalve die glorie is het godinne-lichaam voor de bovenhelft nog gehuld in een tweede, stralende glorie; voor het beneden-gedeelte in bloem-ornament. De godin is gedost in groot ornaat, met oepawita. De voorhanden zijn voor het midden van het lichaam gebracht (met naar buiten gekeerde vingers), de rechter in de linker, en houden daarin een kegelvormig bloemstuk. De opgestoken achterhanden houden, zoowel links als rechts, eene bloem op een opstaanden steel.

Hoog 0.68 M.

4. Mannebeeld. Een verweerd en geschonden, tweearmig vrouwebeeld, waarvan het gedeelte van knie tot en met voetstuk is weggefallen. Vrij gebeiteld. Het beeld, dat over het geheel den indruk maakt van een beeld uit de wajang-poerwa, is gedost met een djamang, waaruit naar achteren een *gëloeng* verrijst, met afgebroken krul. Een dubbel halssieraad, waarvan het onderste den vorm heeft van twee ineengedraaide koorden. Van linker- en rechterschouder valt een sieraad neer over de borst. Arm- en polsbanden van vreemd model: een kralenband met staande, halfronde blaadjes op boven- en beneden-rand, wat de armbanden, en alleen opstaande blaadjes, wat de polsbanden betreft. Het kleedje wordt om het middel gebonden met een sjerp, die met drie horizontale, gladde bandjes geteekend wordt, met een vertikaal-belijnde drie-plooi daaruit neervallende op den buik. En daaronder volgt weer een kabelvormige band over de beenen. Dat met een der sieraden, over den linkerschouder heenlopende, een oepawita kan bedoeld zijn, wordt aangegeven op het ruggestuk, waarover een slangvormig koord heenloopt van den linkerschouder over de drie horizontale sjerp-plooien naar de rechterheup. De linkerhand rust op een voorwerp, waarvan slechts 0.11 M. lengte over is, en waarvan het overige met de beenen is weggefallen. Het is geenszins gewaagd, uit het resteerende het bestaan van een knots af te leiden. De rechterarm hangt langs het lichaam

en heeft een hand, die, naar binnen gesloten, en face vertoont den wijsvinger, zich sluitende om een naar binnen gebrachten duim.

Hoog 0.55 M.

5. Brahma. Een dik beverfd, vierhoofdig en vierarmig mannebeeld, zittende op eene steenplaat, met achterstuk, op welks rechthoekig-bekapte bovenzijde de kin rust van het vierde of achter-hoofd. De god is gedost in groot ornaat, met oepawita. De beide voorhanden zijn voor het midden van het lichaam gebracht, de naar binnen gesloten rechter geplaatst op de naar boven geopende linker. Wat daarin gehouden werd, is niet meer na te gaan. De opgestoken achterhanden houden rechts een aksamala, links een tjamara. De emblemen zijn in dit beeldwerk bijzonder klein gebeiteld.

Hoog 0.52 M.

6. Rakshasa. Een zeer verweerd en beschadigd, tweearmig mannebeeld, staande op eene steenplaat, met achterstuk. Het haar is naar achter gestreken, samengebonden op het achterhoofd, en met fladderende, bliksemend-geteekende lokken in flauw relief gebeiteld op het achterstuk. De armen hangen recht neêr langs het lichaam; de rechter hand rust op eene knots (nagenoeg weggebroken), die staat op de steenplaat, de linker hand naar binnen geopend met den duim tegen het dijbeen.

Hoog 0,59 M.

7. Rakshasa. Een zeer verweerd en beschadigd beeld, van primitieve skulptuur, voorstellende een tweearmigen man, zittend op een steenblok, met steenplaat en (van boven afgebroken) achterstuk. Het haar was eens glad opgekamd en in lokken neergaande op de schouders. Oorknoppen, borstband, arm- en polsbanden. De beenen zijn te verweerd, om er enkel-banden aan te ontdekken. Door de zittende houding zijn de knieën buitenwaarts gebracht. Daartusschen en rustende op de steenplaat, staat een vierkant-gebeitelde knots, waarop de rechter hand gedrukt is; de linker hand lag eens, naar beneden geopend, op de linker knie.

Hoog 0.55 M.

Onderdistrict Bantaran

Desa Goenoeng-toegel.

Als eigendom van PAK GINĀ, kreeg ik te zien:

1 en 2. Schoteltjes. Twee schoteltjes van Chineesche aarde (craquelé, Jav. ěndok rĕmoek), als een diep bord, waarvan de buik rond-glad geribd is; olijfgroen, feuille morte.

Middellijn 0.215 M. en 0.210 M. Het porcelein is niet gemerkt.

3. Lampje. Een lampje, bestaande in een metalen schoteltje, dat aan twee zijden, tuitvormig is uitgesmeed, en aan twee zijden rond. De geheele rand heeft een vooruitstekend glad bandje. Uit het midden der ronde zijde gaat op een beugel, waaruit weer, links en rechts, van binnen, neergaat een staafje, dat neerkomt op een, in het midden van het reservoir, opstaand bandje, dat het oliebakje in tweeën deelt. Tusschen die beide staafjes, op het scheidingsbandje, staat een driehoekig ornament. Op het midden van de ronde beugelsluiting, die tot 0.11 M. boven de olie-bedding opgaat, staat een knop met hals, waaromheen een ringetje, dat aan het lampje eene vrije omdraaiing verzekert, dat door een beugeltje bevestigd is aan een kettinkje, waarvan slechts twee schakels bewaard zijn. Het lampje werd opgegraven in de sawahs van Gng. Toegĕl.

Lange middellijn 0.165 M., korte middellijn 0.095 M.

District Soekapoera

Pasanggrahan Soekapoera.

Hier werd door mij aangetroffen:

1. Bima-voorstelling. Een zeer verweerd, beschadigd, zeer leelijk gebeiteld, tweearmig mannebeeld, staande op een klein, vierkant lotuskussen (?) dat ligt op eene halfronde steenplaat, met achterstuk, zonder glorie. Oorspronkelijk was het gedost in een primitief gebeiteld ornaat, zooals nog nimmer werd aangetroffen: de armbanden bestaan uit een dubbelen ring, waarop, aan de bovenzijde, een ornament is geplaatst, dat met driehoeken is uitgeschulpt. Evenzoo zijn de enkelbanden. De polsbanden zijn van een ander model, dat wel is waar twee en drie banden vertoont, doch niet zuiver meer te constateeren is. Verder droeg het beeld een djamang, waaruit zich het haar als een *gĕloeng* opbouwt, waarvan de boven-krul is afgebroken, en de onderkant met een rand als eene glorie uitsteekt, en waarvan krullen neerkrinkelen op de schouders, tot aan de heupen, hoezeer het hier meer heeft van krul-ornament dan van gestileerde haarlokken. Oorknoppen in de gerekte oorlellen, en een zeer primitieve

buikband, waaruit een lange slip neerhangt over den buik tusschen de beenen, tot op het vierkant lotuskussen. Twee sjerp-banden vallen van de heupen neer, doch zonder de gebruikelijke gestileerde strikken. De armen strekken zich langs het lichaam, terwijl de handen, naar binnen gesloten, tegen de dijën worden gehouden met *den duim, die voorzien is van een langen nagel* (de linker duim is weggevallen, doch een stuk van den nagel is nog zichtbaar op het dijbeen). — Afkomstig van desa Sapih, 1000 voet boven den pasanggrahan, waar het opgegraven werd.

Hoog 1.35 M.

2. Rådjadanāwā. Een zeer verweerd en beschadigd, vrij gebeiteld, tweearmig mannebeeld, hurkende op de wijze »*mingkrang*» op eene vierkante, aan de punten afgeronde steenplaat, liggende op eene andere steenplaat, met uitstekend ojief aan de drie zijden. De vorst droeg vroeger een djamang en het haar was daaruit als een opstaande kondé opgebonden met een band op het achterhoofd. Knevel en neergaande slaglanden. De rechterhand wordt met samengevoegde vingers, naar beneden geopend, *neergelegd op het gezwollen schaamdeel, dat op den rechterenkel rust*. De neerhangende linkerarm plaatst de naar binnen geopende hand tegen de linkerluit. Aan de achterzijde wordt nog de slangebando om het middel opgemerkt.

Hoog 0.57 M.

3. Danāwā. Een zeer verweerde, zeer beschadigde en in tweeën gebroken danāwā, hurkende op de wijze »*mingkrang*» (nog ongegeneerder dan No 2) op eene steenplaat. De linkerhand ligt, naar binnen geopend, op de linkerbuikstreek; de rechterelleboog rust op de opgetrokken knie, terwijl de hand wordt neergelegd boven de rechterbuikstreek. Djamang of bovenhaar niet meer te ontdekken; achterhaar »*pentjolan*», voor zooverre de verweering toelaat, dat zoo te noemen.

Hoog 0.63 M.

Hoofdplaats Kraksaän.

Op het erf van den ASSISTENT-RESIDENT werden door mij aangetroffen:

1. Onbekend beeld. Een zeer verweerd, vroeger beteed, tweearmig mannebeeld, staande op een dubbel, half rond lotuskussen, dat over de scheiding van het boven- en onderblad-øjief met een koord omwonden is; met achterstuk,

zonder glorie. De groote verweering liet alleen de sporen van een groot ornaat: van een djamang, waarachter een sterk naar achter hellende coiffure opgaat. Het borstsieraad schijnt gehangen te hebben aan een halsband, die, in den tegenwoordigen staat, veel heeft van een kraag. Overigens niets anders dan flauwe belijningen van het kleedje, van buikband en sjerp-banden. De linkerhand is, naar binnen geopend, tegen de linkerbuikvlakte gelegd, terwijl de rechterhand, met neerhangenden arm, gedrukt is tegen het rechter-dijbeen. Op de dikte-zijden van het achterstuk zijn ornamenten gebeiteld, die, links en rechts, gelijk zijn: een bloempot waaruit drie stengels opgaan, waarvan de buitenste knoppen dragen, en de midden-stengel hoog uitsteekt, met een rozet er op. Geene emblem en attributen. Het beeldwerk heeft aan de onderzijde geen vierkante pen en behoort dus niet bij de yoni, waarop het geplaatst is.

Hoog 0.91 M.

2. Yoni. Een beschadigde yoni, die, aan de vier zijden, bebeiteld is met in- en uitspringende gladde banden, die gevat zijn tusschen een boven en beneden uitspringend ojief. Een 0.09 M. breede, gladde band omgeeft het verdiepte bovenvlak, dat in het midden eene vrouwelijke sponning heeft van 0.17 M. in het vierkant. De tuit is weggebroken, doch heeft gerust op een nog bestaande, fraai-gebeeldhouwde naga en face, met *tjoepoe manik* twee neergaande horens, halsband en borstsieraad. Onder den snoet, die beschadigd is, hangt een bloem, waaruit drie zaadsnoeren neervallen, die te zamen eindigen in een driehoekig ornament met den tophoek naar beneden.

Bovenvlak 0.59 M. op 0.60 M. Hoogte 0.61 M.

3. Rakshasa. Een oorspronkelijk grof gehouwen, tweearmig mannebeeld, staande op eene steenplaat, met achterstuk (zonder glorie). Makota, met naar achter gekamde haarlokken, die zich gestileerd spreiden als eene glorie op het achterstuk, tenzij daarmée krul-ornament mocht bedoeld zijn. Het ornaat is geheel verweerd, doch de oepawita vertoont, op de linkerborst tot bij de linkerheup, eene samen kronkeling van twee slangen, met een slangekop op de linkerschouder. Waarschijnlijk is hier de gewone vlechting van kop en staart bedoeld, maar dan is het staartstuk ongewoon lang genomen. De linkerhand rust op een knots, die op het voetstuk staat; de rechterhand is, met een opgerichten duim, voor het midden van het lichaam, tegen den buik gebracht.

Hoog 0.61 M.

4. Kala-kop. Een fraai gebeeldhouwde kala-kop, met uitpuilende,

spiraal-belijnde oogen, grijnzenden bek met opgetrokken mondhoeken en bollende wangen. Vier tanden, geflankeerd door twee slag tanden, gaan neer uit de bovenkaak; twee lange slag tanden gaan op uit de onderkaak. Onderlip met mouche in het midden en kinstuk. De afgeronde mondhoeken zijn omgeven door ornament. Boven de oogleden verheffen zich de manen in twee horenvormige gladde bundels, terwijl op de onderzijde dier horens een driehoekig lokken- en krul-ornament is gebeiteld. Uit den neuswortel-ring gaat op een driehoekig ornament (geschonden). De tusschenruimte der horens is gevuld met **vertikale** belijning, met een embleem van halve maan en doodskop in het midden. Op de bovenzijde van linker- en rechterwang staan drie spitsen; op het achterstuk daarnaast is links en rechts een gebeiteld. Boven dat oor een bandornament, dat door de vroeger links en rechts aangepaste steenen vervolgd werd. Het beeldwerk met een als een trap met vier treden gehouwen achterstuk in het bouwwerk ingezet.

Hoog 0.92 M.

5. Kala-kop. Nagenoeg gelijk aan No. 4, maar het driehoekig ornament op de overigens gladde horens verraadt zich boven de haar-teekening als een verornamenteerd trijoela-motief. Ook komen hier de gestileerde haar-krullen op de bovenlip, duidelijker dan bij No. 4, te voorschijn als een knevel, en leveren de haarkrullen tusschen wangen en nek-streek de teekening van gestileerde bakkebaarden. De ornamentatie boven den neuswortel-ring, die hier dubbel is, levert mede een trijoela-motief. Het beeldwerk werd met een achterstuk, dat als een trap met drie treden gehouwen is, in het bouwwerk geplaatst.

Hoog 0.83 M.

6. Kala-kop. Nagenoeg gelijk in opzet aan No. 4 en 5, maar ruwer gebeiteld. Daarbij is hier van eene halve maan onder den doodskop niets te bespeuren, maar wordt dit embleem geflankeerd door drie krullen rechts en drie krullen links, terwijl, meer verdiept, boven den schedel, eene driehoekige spits gebeiteld is. Overigens is het ornament meer verweerd dan bij de twee andere exemplaren.

Hoog 0.74 M.

District Paiton.

Desa Talkandang.

Offerplaats. Onder een pannen dak, staande op vier pijlertjes van gebakken steen, zijn door de bevolking bijeen gebracht: 6 vierzijdig-piramidaal

bekapte neuten met vier gladde opstaande zijden, met eene vierkante vrouwelijke sponning in het bovenvlak voor het inplaatsen der pijlers; 6 stukken van pijlers, en 10 steenen, met in- of uitspringende, gladde banden bebeiteld. Daaromheen liggen eenige bekapte andesiet-blokken, Madjapahit-steenen en kali-steenen. Hierbij worden *mēnjan* gebrand en bloemen gebracht voor de zegening van elke *niat*. De inscriptie op een der pijler-stukken vertoont, als ik mij niet vergis, de restanten van dus 13. .; eene andere inscriptie is nagenoeg geheel verweerd of weggeschuurd.

Hoog 1 M., 3.35 □.

Paiton.

(*Hoofdplaats van het district*).

Kala-kop. Een hoogst verweerde en beteerde kala-kop, van horenmanen tot en met bovenlip, die, uit de opgetrokken grijnzende mondhoecken, links en rechts, een slag tand neerlaat. De manen zijn in twee convergeerende horens opgezet, terwijl de ruimte tusschen de horens was aangevuld met een ornament dat met de beneden-zijde rustte op den neuswortel, die door een ring werd voorgesteld. De belijning van het ornament is nagenoeg verloren gegaan. Links en rechts werden de bollende wangen ieder door een leeuwen-klaauw geflankeerd. Ooren en neerkrullende horens worden niet bespeurd. Het geheel is uitgevoerd in ondiepe beitelning.

Hoog 0.38 M.

2. Pijler-basis van een tempel-ingang. Een steenblok, dat, aan de vier zijden, een ornament in haut-relief heeft, dat de geheele vierkante vlakken beslaat. Daarin is duidelijk te ontdekken een triçoela met geornamenteerde tanden. De midden-tand rijst op zijn beurt met een triçoela naar boven, en op deze laatste ontwikkelt zich weder een palmetvormige triçoela, waarvan de middentand den top vormt van het geheel. In het midden van het bovenvlak is een vierkant gat, dat, zich vernauwend naar onder, rond doorloopt en zich weer aan de onderzijde vertoont als een vierkante uitgang.

Hoogte van den kubus 0.30 M. Bovenvlak 0.45 M. in het vierkant.

3. Kala-kop. Geheel gelijk aan No. 1.

Hoog 0.38 M.

4. Geornamenteerd steenblok. Geheel gelijk aan No. 2.

Bovenvlak 0.46 M. in het vierkant. Hoogte 0.31 M.

District Kraksaän.

Tjandi-Djaboeng.

(*Desa Djaboeng-tjandi.*)

Op een halven paal afstand van den postweg bevindt zich een tempelgebouw van baksteen, staande op het westen. De eerste totaal-indruk is: een vierkante voet, opgaande als vierzijdige afgeknotte pyramide, waarvan de afknotting overgaat in een rondbouw, die wêer veelhoekig wordt afgedekt. Nauwkeuriger opgenomen, vinden we een soubassement, dat 5.82 M. meet in het vierkant. De noord- en zuidzijde springen nu, van noord naar zuid en van zuid naar noord, rechthoekig in (0.36 M.), worden vervolgens, van west naar oost, voortgezet over eene lengte van 1.30 M; springen daarna weder, van noord naar zuid en van zuid naar noord, rechthoekig in (1.30 M.), en worden dan weer, van west naar oost, voortgezet over eene lengte van 0.60 M. zoodat de oostzijde ten slotte eene breedte behoudt van 5.82 M.— (0.36 M. + 1.30 M.) = 4.16 M.

De vierkante bouw gaat, zich vernauwend, op, met lijsten van blad-ornament en leeuwen, waarvan de staarten, verloopende tot ornament, zich samenwinden; verder met lijsten van casementen en medaillons, waaruit de dier- en andere figuren door de verweering zijn weggevaagd, of wel door het neervallend puin zijn weggeschuurd, een en ander tot eene hoogte van 6.6 M. Daarop verrijst een rondbouw, fraai door zijn vorm, fraai door zijne indeeling, fraai door zijne sobere en smaakvolle versiering. Aan de noord-, oost- en zuidzijde n. l. zijn ondiepe nissen aangebracht, gevat tusschen fraai-geornamenteerde stijlen, die door naga-borstbeelden en face worden gedragen, en afgedekt door een kala-kop, waarvan de klauwen wijs- en middenvinger opsteken. Aan de westzijde, die als trappenhuis, tweemaal rechthoekig vooruitschiet (eerst 2.45 M., daarna 0.94 M.) en, als wester-front, eindigt met eene breedte van 3.22 M. (alles samengestort) was een trap aangebracht, die, bij overgang van vierkant- tot rondbouw, toegang verleende tot een rechthoekigen tempel-ingang, die weer gevat was tusschen geornamenteerde stijlen, en afgedekt door een kala-kop (die thans verdwenen is). In het midden van den rondbouw is een lijst met versierde banden, die nis met tempel-ingang verbindt, en die in het midden van elke verbinding (vier in aantal), met een driehoekig ornament boven en een gelijkvormig ornament beneden, het trijoela-motiet smaakvol vertolkt. Als kapiteel van den rondbouw worden gezien 7 uitspringende gladde banden; daarboven een geornamenteerde kroonlijst; een en ander dragende het puin van den ingestorten top.

Tempeltje (?) of hoek-toren (?). 109 meter in zuid-westelijke richting van dit eenmaal fraai gebouw wordt een bouwwerk aangetroffen, dat een allervreemdsten indruk maakt. Een vierkant soubassement van 2.55 M. in het vierkant, waaruit een vierkante bovenbouw verrijst, tot eene hoogte van 5.90 M. Aan de zuid- en westzijde zijn groote medaillons gesneden in het soubassement, terwijl aan de noord- en oostzijde die medaillons gemist worden, omdat aan die zijden, na een insprong van 0.74 M., een steenmassa rechthoekig vooruit springt (aan een der zijden nog 1.07 M. lang). De 4 zijden van het lichaam hebben ieder eene smalle, ondiepe nis, door kala-koppen afgedekt, doch van een ingang of trap is niets te bespeuren. Men weet niet wat men ziet, en men is weldra geneigd gezag toe te kennen aan de hypothese van Dr. VERBEEK, die het bouwwerk beschouwt als een »hoektorentje'', en de rechthoekige uitsprongen als de deelen van een muur.

District Païton.

Desa Kêdoeng-soemoer.

Hoog in het door de bevolking gedoopte Sêkar-sari-gebergte, werd door mij op een offerplaats aangetroffen:

Godenbeeld(?). Een zeer geschonden, zeer verweerd, vierarmig mannebeeld, staande op een lotus-kussen(?) met achterstuk en glorie. Wat aan verweering en schending ontkomen is, herinnert aan groot ornaat, aan twee opgestoken achterhanden en twee voorhanden, die voor het midden van het lichaam waren gebracht op de wijze »*sidakĕp*'' . Ongeneigd, om aan het thans zichtbare op te dringen wat misschien vroeger geweest is, heb ik te constateeren dat niets kan worden gespecificeerd, en dat geene oepawita, hals-sieraden, armpols- of enkelbanden aanwezig zijn. Op het voorvlak van het achterstuk worden nog restanten van sjerp-plooien ontdekt, en op de zijden van dat achterstuk is de in deze streken veel-gewilde decoratie te zien: een bloempot, waaruit eenige stengels verrijzen, die schuil gaan in een blad, waaruit ze weer te voorschijn komen, om de dragers te worden van bloemknoppen. En, achter dat bloemstuk, verschijnen nog op een paar plaatsen, driehoekige stralen-bundels, die als overblijfselen mogen worden aangemerkt van eene vlamme glorie om het geheele lichaam. Na een uur toevens verschaft de zon eene andere belichting, en werden zichtbaar vier kralen (van eene aksamala), op de plaats van de opstaande rechter-achterhand, en nu wordt men geneigd een Çiwa-beeld te onderstellen, nadat men,

in gedachte, een tjamara herplaatst heeft in de opstaande linker achterhand.
Hoog 0.58 M.

Dat is alles, wat eene reis van 40 paal heeft op te leveren, en het is geen teeken van ondankbaarheid, wanneer men in dit geval (een van de vele gevallen in den oosthoek van Java) zijne moeite onbeloond acht.

District Gënding. Këntroeng (D. Kètompèn-wètan).

Op een plek omgeven door boomen, door de Madoereezen »Këntroeng» genoemd, werden door mij aangetroffen:

1. Danawa in haut-relief. Een groot steenblok, waarin in haut-relief is uitgebeiteld een rijk gebeeldhouwde danawa. Het blok mist het boven- en beneden-blok, waarmee het eens een geheel vormde, zoodat het aanwezige het mannebeeld geeft van voorhoofd tot buik. Het beeld vertoont een grijnzend gelaat met uitpuilende oogen, met een mond die van boven en onder voorzien is van vier tanden, die geflankeerd worden, boven door twee nêergaande, beneden door twee opgaande slag tanden. Om kin en kaken gestileerde krulletjes als baard, en, op de wang-bollingen, naast de oogen, eene scherpe, opgaande tand. Achter de ooren steekt de *katja-oeling*, fraai geörnamenteerd, uit. De ooren zijn voorzien van rijk-gesneden oorbellen. Een prachtig borst-sieraad, armbanden, borstband onder den tepel, die wordt *voorgesteld als een rozet*.

N.B. Van den linker schouder hangt neer eene oepawita, uit aaneengeregeng doodskoppen bestaande, waarvan in deze voorstelling nog 8 gespaard bleven. De linker hand wordt gehouden voor het midden van het lichaam, en omvat daarmêe een zevenzijdige knots, die bij den greep voorzien is van *een ring van verornamenteerde triçoela's*.

Hoogte van het steenblok 0.70 M. Bovenvlak breed 1 M.

2. Naga. De eerste opzet van een reusachtigen naga, waarvan de hoofd-belijningen van schedel, nek, bek en borst waren aangegeven, toen men, om de eene of andere reden, het werk in den steek liet.

Hoog 1 M., lang 1 M.

3. Makara-brok. Een stuk van een spuier, die over twee steenen gebeiteld was, doch waarvan nu de ondersteen gemist wordt. De kaak is geheel

weggeschuurd, en ook de snuitwindingen ontbreken. Maar uit de zijden is nog op te maken, dat een zeer vaardige hand den beitel moet gehanteerd hebben, want het oor, het *ronde* oog met vleezig bovenlid en de overige ornament-restanten zijn even fraai geconcipeerd als uitgevoerd.

4. Hoeksteen van een kroonlijst. Een hoeksteen, waarvan de skulptuur over de twee rechthoekzijden voorstelt het bovengedeelte van een banaspati. Het ornament is verloren gegaan, doch nog zooveel is daaruit te begrijpen, dat de ordonnancie der manen oorspronkelijk als twee horens gebeiteld was, op elke rechthoekzijde één, en dat de tusschenruimte tusschen de twee horens met ornament was aangevuld. Nog ongeschonden zijn de oogen met belijnd bovenlid, de opgetrokken mondhoeken en de daarin opgaande slagtang.

5 enz Verder stukken van een drempel, een buikstuk, een vuist en een stuk van een lotuskussen.

Bij het schoone wat men te zien krijgt, zij het ook in brokstukken, en bij het onvoltooide wat men mede aantreft, vraagt men zich af, of hier niet eenmaal een prachtig bouwwerk gestaan heeft, of in aanbouw geweest is. Het antwoord zou misschien gevonden worden in de ontgraving der heuveltjes en der erven van de naastbijzijnde desa. Niet ver daarvandaan kwam ik op het erf van Wirãtroenã, pëtinggi van de desa Këtompèn-wetan, waar mij een put vertoond werd, een zeer moderne naar mij dacht, — maar, (wat bij lang staren in den put bleek) opgetrokken op een basis van wadas-blokken. Toen ik het verlangen te kennen gaf een wadas-blok te zien, toonde het desa-hoofd mij vier zuiver rechthoekig gekapte en zuiver gegladde blokjes, die dienst deden als neuten voor zijn loemboeng, en die eene afmeting hadden van 0.45 M. bij 0.23 M., bij eene dikte van 0.13 M. Bestaat er verband tusschen dit schoone materiaal van tempelbouw en de overblijfselen, die daar vlak bij, op Këntroeng, aangetroffen en beschreven werden?

District Gënding.

Pëdjarakan-lor.

Put „Soemoer tẽmtoe”. In het midden der sawah, bij een heuveltje, daarin uitgespaard, is een putje van 0.64 M. middellijn. Boezemt het materiaal, daarvoor gebezigd, al geen vertrouwen in omtrent Hindoeschen oorsprong, het ethnologisch belang vordert de aanteekening, dat niemand der oudste desa-

genooten dat putje ooit droog zag, en dat het daarom van oudsher genoemd werd: »*Soemoer tẽmtoe*».

Het water wordt beschouwd als een arcanum voor alle ziekten, en het geloof aan het welslagen van de daaruit voortvloeiende geneeskracht wordt, bij elk voorkomend geval, beleden door de aanrichting van een slametan bij het putje.

District Gending.

Desa Batoer.

1. Goden-voeten op dubbel lotuskussen. Twee voeten van een god of godin, met het driehoekig ornament der enkelbanden en face op de wreven, staande op een dubbel lotuskussen, waarvan de bladen zeer primitief met dubbele belijning zijn aangegeven. Het gedeelte van de sarong, dat bewaard bleef, vertoont links en rechts het onder einde van een sjerpband, met driehoekig versiersel.

Hoog 0.22 M.

2. Neut. Een neut, gehouwen als vierzijdige afgeknotte piramide, van onderen glad, aan het bovineinde gesneden met twee inspringende gladde bandjes en ojief en daarop een gedeelte van een pijler, — een en ander uit één stuk.

Hoog 0.40 M.

District Gading

Desa Sentoel.

Onbekend beeld. Een leelijk gehouwen, tweearmig vrouwebeeld, zeer verweerd en beschadigd, knielende met de beide knieën op eene steenplaat, met achterstuk, zonder glorie. De handen worden schuin naar beneden, op de steenplaat nedergelegd. Van het ornaat is alleen te constateeren een halssieraad. Overigens niets te bekennen.

Hoog 0.71 M.

District Gading

Desa Wangkal.

Begraafplaats van Kẽdoeng-kadjar.

1. Zonderlinge Ganeça-voorstelling. Een nooit geziene, zonder-

linge, hoogst verweerde en beschadigde, zeer primitief-bewerkte en onbegrepen Ganeça-voorstelling, tweearmig in de houding »*sēdakēp*». Over de handen heen, valt de olifants-snuut recht neer langs het lichaam tot op de steenplaat. In niets werd de Ganeça-traditie gevolgd: geene samengevoegde voetzolen te bespeuren; geen batasa of tandbrok; geen aksamala of olifants-haak; niets van een goden-ornaat. Ook doet het niet denken aan die eigenaardige Garoeda-afbeelding, door Dr. Brandes ontdekt, waarbij de vogel-snavel is uitgedijd tot eene lengte, die, op een afstand, een Ganeça-snuut belooft.

Hoog 0.70 M.

[**Bremi** en **Kroetjil** werden, na de inlichtingen van den assistent-resident van Kraksaän, niet bezocht, omdat de verre tocht niets aan te bieden had als eene groote teleurstelling in een paar verweerde steenen, waaruit niets zou afte leiden zijn].

2. Steen. In de sawah trof ik een onbehouwen steenblok aan, waarop eene verweerde inscriptie, waarvan me door den controleur van Gading een afdruk werd toegezegd.

Breed 1.10 M.

3. Dwarapala. Geheel verweerd, en zoo geschonden, dat alleen te ontdekken is, dat het eens de afbeelding was van een rakshasa, die met de rechterhand eene knots hield over de borst naar de rechterzijde.

District Gading.

Desa Gading-wetan.

Onbekend beeld. Een zeer verweerd en zeer beschadigd, tweearmig vrouwebeeld, zittend met opgeheven rechterknie, en de rechter voetzool op de steenplaat. Het linkerbeen is zoodanig onder het lichaam gebracht, dat de voetzool aan de rechterzijde, bij den enkel van de rechtervoet, zichtbaar is. De rechterhand ligt, naar binnen geopend, op de rechterknie; de linker hand is opgeheven naar het hoofd en houdt daartegen iets, dat op een rond van boven afgeplat draagkussen lijkt. Van het ornaat is alleen nog het halsieraad te bespeuren. Daar naast, over linker- en rechterschouder en ingaande in de respectieve oksels, iets als een krul-vlecht. Verder is nog iets van een buikband te bespeuren. Het beeld is vrij gebeiteld, doch verweering of schuring heeft alle teekening op de achterzijde doen verdwijnen. Aan de onderzijde is eene

ronde, mannelijke sponning, waarmede het in een voetstuk geplaatst werd.
Hoog 0.54 M.

District Gading

Pasanggrahan van Tiris.

Bas-relief. In de optrede van de voorgaanderij van de pasanggrahan van Tiris is een bas-relief ingezet, voorstellende een mannebeeldje (wajang-genre) met den rechterarm, bij den elleboog omgebogen, naar voren gebracht, en den linkerarm neerhangende langs het lichaam. De linkerzijde, tusschen beeld en bandje, is aangevuld met ornament, dat een certificaat van oorsprong levert van dit bas-relief, n.l. Tjandi Këdaton. — 0.35 M. bij 0.27 M.

Tjandi Këdaton.

(Desa Andoeng-biror, Onderdistrict Tiris, district Gading).

De aantekening van Dr. Verbeek: »een Tjandi van andesiet, met 33 goed bewaard gebleven bas-reliefs, en in de oostelijke trapleuning het jaartal 1292 Çaka. Bij die tjandi 6 terrassen of plateformes, $\frac{3}{4}$ tot 1 meter hoog; twee er van met bas-reliefs voorzien; verder een waterbak en een waterspuwer'' kan, door het bezoek op 1 Juni 1904, met het volgende worden aangevuld:

Voor zooverre de opmeting mogelijk was, werd bevonden, dat de tjandi langs het maaiveld aan de west-zijde eene lengte had van 6.15 M. en aan den zuidkant 6.02 M. Aan de voorzijde (op het noorden) heeft de tjandi een insprong van west naar oost, en van oost naar west, van 1.85 M., en daarna weer een voorsprong van zuid naar noord van 1,80 M., In het midden van dien voorsprong (voorzijde van de tjandi), die eene breedte heeft van 2.5 M., is een trap, ter breedte van 0.85 M., die thans met 10 treden voert naar een terras, waar men, in het midden, eene opstapeling van steenblokken aantreft, waaronder zich ook een rëtajapada bevindt. Verder nog, aan den noordkant, opstaand muurwerk, ter hoogte van 2,1 M. De trap heeft een linker- en rechtervleugel. Links en rechts is, aan den buitenkant van de vleugels, een bouwstuk ingezet, dat waarschijnlijk het profiel weergeeft van den tempel, zooals die door den bouwmeester ter voltooiing werd voorgesteld (*). De voorzijden van de trapvleugels, die 0.79 M.

(*) Op Panataran werd me indertijd door den heer Groeneveldt in een zuilvormig bouwstuk, niet ver van den hoofdtempel, het model vertoond van dien tempel op verkleinde schaal, waarin het geheele werkplan in gladden steen was voorgesteld.

breed zijn, hebben, boven in het midden, het fraai-geornamenteerde triçoela-ornament met de vork naar beneden gericht. Op het vooruitspringend ojief van de bases wordt dit ornament herhaald (zie Panataran).

Om het lichaam ligt een basrelief-band, met de boven-en beneden-lijst (triçoela-combinatie als bij Tjandi Djago) gemeten, hoog 0.8 M. De basreliefs zijn hoog 0.44 M, en gevat tusschen gladde bandjes.

Volge alsnu de beschrijving der bas-reliets, die onder regen en wind moesten worden opgenomen.

Noordkant, westelijk van de trap, van Oost naar West:

1. Een vrouwebeeld, zittend met de armen over elkaar, het lichaam en face, het hoofd naar links gekeerd. Het hoofd is gehuld in wolk-ornament.

2. Een vorst in groot ornaat en hoge piramide-vormige haartooi, zittend op een dampar, met eene vrouw in vorstentooi achter zich. Vóór den troon knielen drie menschen, de een achter den ander, de handen geheven tot een sambah. Het beeldwerk is aan de bovenzijde aangevuld met wolkornament.

3. Een vorst met hoogen Hindoeschen tulband, zittend en face, op de wijze silâ, op een dampar. De handen zijn voor het midden van het lichaam gebracht, zoodanig dat de rechterpols rust op de naar boven geopende linkerhand, zijnde de rechterhand naar boven gericht met opgestoken wijsvinger. Links en rechts van den vorst zit eene vorstin (lichaam en face en het hoofd naar rechts), met eene hand op de heup, en een der beenen schuin uitgestrekt neerhangend van de dampar, zoodat de voet van de linkervorstin geplaatst is vóór den voet van de rechtervorstin. Van boven wolk-ornament.

West-zijde, van Noord naar Zuid:

4. Een bas-relief, dat in de hoogte in tweeën gedeeld is. Boven: twee vorstelijke vrouwen in groot ornaat (wajang-toilet), naar elkander toegebogen, gescheiden door een zuiltje, *dat afgedekt is door een geornamenteerd triçoela-ornament*. De vrouw rechts van dat ornament (standpunt bas-relief) houdt in de linkerhand een spiegel. Het beneden bas-relief stelt voor: een reus op de knieën, in omhelzing met eene reuzin in groot ornaat en daarmêe den coïtus trachtende uit te oefenen. De rechterhand van den reus vat de linkerborst van de reuzin, terwijl deze haar rechterhand plaatst tegen het voorhoofd van den reus. Laatstgenoemde heeft als eenig toilet een keten om het middel en van achter daaraan een slot. Achter den reus staat een vierkante bak, waarin een verornamenteerde boom, *waarin takken en top het triçoela-motief weergeven*.

5. De vorst met Hindoe-tulband, staande met de handen opgeheven tot een sēmbah, vóór een naakten man (rēsi?), die met de rechterhand een *tjis* omvat, welke met twee ijzeren punten op den grond rust. Achter den vorst een huisje, overdekt met een fraai wolkornament, waaruit helder de kala-kop te voorschijn treedt.

6. De Hindoesch getulbande knielt neer, met sēmbah, voor een god in groot ornaat met hooge haartooi en oepawita. De god houdt de rechterhand met samengevoegde en opgestoken vingers, als eene afwijzing, gericht naar het gelaat van den vorst. De ledige ruimten van het bas-relief zijn aangevuld met ornament, en boven den hoogen tulband van den vorst ligt weer het ornament, waarin het kala-motief weergegeven is.

7. De hoog-getulbande vorst staat, met de rechterhand, waarin een pijl die met de punt rust op een vóór hem liggend wildzwijn, en in de linkerhand een boog, vóór een man in groot ornaat, gedekt met een wajang-kapsel, en gekleed met de oepawita. Deze houdt in de linkerhand een boog, en strekt de rechterhand uit naar den vorst, met duim en wijsvinger naar hem heenwijzende (vervloeking?). Het bas-relief is met keurig wolk-ornament aangevuld.

8. De hoog-getulbande staat, met naar achter hellend lichaam, met plieerend rechter- en vooruitgebracht linkerbeen, met een pijl in de linkerhand. Vóór: boven de borst, een beeldje in wolk-ornament, dat met de linkerhand een pijl vat, en met de rechter het hoofd schijnt te grijpen van den vorst (zeer bemost). Ornament-vulling en *triçoela*-motief.

9. (beschadigd). De hoog-getulbande, met gespannen boog mikkende op den man met wajang-kapsel, die op zijn beurt met gespannen boog mikt op zijn tegenpartij. Tusschen den gespannen boog een fraai kala-ornament, terwijl ook de andere ruimten in het bas-relief met ornamentjes zijn aangevuld.

10. De hoog-getulbande geknielt voor zijn tegenpartij, die op een voetstuk staat, en met de twee voorste vingers van de rechterhand op den geknielde neerwijst. Groot kala- en ander ornament als vulling.

11. (in wajang-belijning). Een voornaam man, met het hoofd gewend naar een ander voornaam man met een knielenden panakawan achter zich. Daarachter een derde voornaam persoon, die eveneens een kleinen panakawan achter zich heeft.

12. Een man in groot ornaat (Jav. chevelure) staat, met de handen opgeheven tot een sēmbah, voor een tempel, waarin een ornament (*triçoela*). Ook het geboomte aan den voet van den tempel bestaat uit *geornamenteerde triçoela's*, waarbij de ruimten tusschen de tanden zijn aangevuld met rozetten. Ook op het tempeldak rozetten en allerwege bloem-ornament.

Van West naar Oost :

13. Een vorst (god?) op een dampar. Aan zijne voeten zit een mensch met gekroond dier-gelaat (Garoeda?), waarboven vlammen (vleugels?) opgaan. Deze maakt een sambah voor den vorst.

14. Een gapende muil, waarboven een *gekroond kala-gelaat* met slag tanden. *Een menigte menschen gaan den muil binnen.*

15. (Zeer beschadigd). Een zittend man met dier-gelaat (Garoeda?). Daarboven twee groote convergeerende horens, waar binnen een *triçoela-ornament*. De man heeft de handen geheven tot een sambah voor een tempelgebouw (?) (geheel weggevallen).

16. (Geheel verweerd en weggeschuurd).

17. Een zeer beschadigde gekroonde Garoeda (wajang-teekening).

18. (Zeer beschadigd). Een verminkt beeld; daarna Garoeda, houdende in de linkerhand een bolvormig voorwerp bij een opstaand handvat. Uit den voorbovenhoek strijkt een vogel neer.

19. (Afgeschuurd). Vijf menschen-beeldjes door een zuiltje gescheiden van vier andere menschen-beeldjes. Uit het zuiltje verrijst een *kala-ornament* dat het geheel overhuift.

20. Garoeda met *triçoela-ornament* gedekt, opblikkend naar iemand in groot ornaat, die hem bij de keel vat (?). Achter Garoeda een man in groot ornaat, met oepawita, die iets ronds houdt in de opgeheven hand.

21. Garoeda met uitgespreide vleugels en face, met het hoofd gewend naar rechts.

Oostzijde, van Zuid naar Noord.

22. (Zeer beschadigd). Twee staande mannen in groot ornaat, tegenover elkander, in gesprek.

23. Een vorstin, gewapend met eene bloote kris, links en rechts twee rakshasi's, waarmêe ze in gevecht schijnt.

24. Een rakshasi (?) met hangborsten, gericht naar iemand, die uitgestrekt ligt op den schoot van een ander (weggeschuurd), met afhangende beenen. Hij (of zij?) wordt bij de haren gevat door een rakshasi met hangborsten.

25. Een prinses (?) onder een troonhemel met gedraaide stijlen liggend tegen eene andere zittende vrouw, wier beenen buiten de dampar hangen. Tegenover die liggende vrouw staat eene vrouw in groot ornaat, die met twee gestrekte vingers naar haar wijst. Achter deze staat eene vrouwelijke waardigheids-bekleeder.

26. Een zittend mannetje, met een knuppel alarm slaande op een hangende gong. Daarnaast een (vergruizeld) figuurtje.

27. Een paneel van 6 figuren, met huisjes aan den bovenkant. Eerst eene dame zittend op een rustbank. Daarop volgt een vorst (?) met wajang-coiffure, die in de rechterhand een wapen houdt, en bij den linkerarm gevat wordt door iemand, die om lijfsгенade smeekt (?). Eenigszins achterwaarts eene dame in groot ornaat, die de handen gevouwen heeft tot een sēmbah, en daarnaast nog een persoon (alles zeer beschadigd). Aan de voeten van de vorstin en van den gewapenden vorst (of liever op het bas-relief, daar beneden) ligt een mannetje met de beenen in de lucht, en een reusachtiger man geheel uitgestrekt ter aarde.

28. Eene dame met eene *tjeti* aan hare voeten, met de rechterhand rechts heenwijzende naar een vorst (god?) met oepawita.

29. De hoog getulbande, op zijn schoot houdende het hoofd van iemand, die uitgestrekt ligt op een rustbank. Aan het voeten-einde eene dame, die in gesprek is met den vorst, of met den liggende. Achter haar hurkt een *tjeti*. Alles is overhuifd met *kala*-en ander ornament.

30. De hoog getulbande in gesprek met een god (?) (in groot ornaat, met oepawita) die de rechterhand houdt opgeheven met opgestoken wijs- en midden-vinger. Ornament-vulling.

Noordzijde, oostelijk van de trap, van Oost naar West:

31. Een vorst zittend op een dampar. Vóór hem twee mannen in groot ornaat, één met *gēloeng*, één met tulband, staande, den sēmbah aanbiedende aan den vorst.

32. Eene dame, zittend op een kussen, dat ligt op een rustbank. Naast die bank staat eene dame en vóór deze zitten eene dikke *tjeti* en een hond. Aan het voeten-einde, zoo het schijnt (het beeldwerk is bijna geheel weggebroken), verschijnt een staande persoon, in groot ornaat, die den sēmbah aanbiedt, door eene vrouwelijke panakawan die iets draagt, gescheiden van een andere staande persoon, die de rechterhand plaatst op het hoofd van die panakawan.

33. Een vrouwebeeldje, met een bloem in de linkerhand, neerblikkend naar een aanlopend persoon (kind?), dat naar die bloem grijpt.

Vlak bij deze tempel-ruine staat, in noord-westelijke richting, het soubasement van een vierkant gebouw, dat geheel in puin ligt; dat eene trap had aan den Noordkant, en dat waarschijnlijk 9.8 M. in het vierkant, op het maaiveld gemeten heeft. Ook dit tempelgebouw had eens bas-reliefs.

Op geringen afstand daarvan staat het soubasement van een *derde* gebouw, dat geene bas-relief-bekleding had. En ter zijde van die twee laatste bouwwerken en vlak daarbij een *vierde* bouwwerk, dat een trap had aan den Oostkant, en dat,

voor zooverre was na te gaan, nog eene breedte heeft van 19,8 M. De grenzen zijn evenwel niet meer na te gaan, daar de ruigte en de bamboe-stoelen, die opeen gepakt staan, voorloopig elk verder onderzoek beletten. Een terras lager zijn nog sporen van *twee* andere tempels. Doch regen en wind, die ons in den westmousson herplaatsen, laten geen langer toeven in dit oord toe.

District Gading

Goenoeng Argapoera.

Het ongunstig jaargetijde had den weg naar Argapoera zoo op de proef gesteld, dat mij èn door het Hoofd van plaatselijk bestuur, èn door de inlansche hoofden, met wie ik een tocht naar de terrassen beraamd had, ten zeerste ontraden werd, om dat plan uit te voeren. Ze noemden den gang, in de gegeven omstandigheden, niet zonder levensgevaar, zoowel voor den voetganger als voor den ruiter. Na de vermoedenissen, die reeds geleden waren, werd te eerder aan die ontrading toegegeven, omdat de Hindoe-overblijfselen, die in het uitzicht waren, van dien aard zijn, dat eenige belangrijke bijdrage op architectonisch of iconografisch gebied uit dat bezoek toch niet te winnen is, en bovendien (wat in casu troost van alle teleurstelling) omdat, door de bijdragen van Zollinger, Junghuhn, de Topografische Dienst en Verbeek, reeds zoowat alles geweten wordt wat er aan wetenswaardigs op archaeologisch gebied op den Argapoera te oogsten is.

Koeta Loemadjang.

Op het erf van den ASSISTENT-RESIDENT werd door mij aangetroffen:

Ganeça. Een zeer geschonden en bekalkte, vierarmige Ganeça, zittend met samengevoegde voetzolen op een (geteerd) dubbel lotuskussen, dat ligt op eene steenplaat, met achterstuk en glorie. De god was (alleen blijkens makota en half-weggeslagen hoge haartooi) eens gedost in groot ornaat. Als oepawita eene slang, waarvan *de kop*, vreemd genoeg, *boven den linker oorlap* te voorschijn komt, blikkende naar links. De voorhanden lagen, naar boven geopend, op de knieën, en hielden links de batasa, rechts het tandbrok. De opgestoken achterhanden, die nagenoeg weggeslagen zijn, hielden eens *rechts de bijl*, *links de aksamala*.

Hoog 0.58 M.

District Loemadjang.

Koeta-rënon.

(Pad. Bëntèng, desa Koeta-rënon).

Na eene heete wandeling, leidende met drie bamboes als brug over een riviértje en verder langs een ongebaanden weg, kwam ik aan op een Javaansch kerkhof, omgeven door een muur van gebakken steen. De binnen-ruimte is verdeeld in twee vakken; in het eene vak één graf, in het andere vier graven. De maësans dragen een merk als eene flesch met een langen hals. De daar aangetroffen baksteen en zijn de gewone met de twee kromme lijnen, door de vingers in de ongebakken klei aangebracht. Vandaar voortgaande — dat wil zeggen: hortende en zikkende door een tégalan, met *broedjoelan* gereed gemaakt voor den aanplant van tweede gewas — kwam ik in een opgaande wildernis. Nadat de struiken eenigszins verwijderd waren, werd ik door menschelijke trek- en stuwkracht \pm 5 meter opgesjord langs eene hoogte van klei en roode steenen, tot ik aanlandde op een plateautje, dat de rivier, die daar beneden vloeide (Pläså), beheerschte. Een en ander werd door mijne reisgenoten genoemd: »bëntèng” en »pëngoengakan”. Overigens overal in den omtrek de bekende Madjapahit-steenen, die weldra in den bouwgrond weer als klei zullen zijn omgezet. Ook werd mij, te Loemadjang, een uitgevreten kris vertoond (slange-vorm), een voorwerp van vereering voor den bezitter, die naar zijn beweren, afkomstig was van Koeta-rënon.

District Loemadjang.

Desa Sentoel.

Séla-kambang. Op een plek, door den inlander genoemd Séla-kambang, in een zeer vervallen huisje met bamboezen omwanding en atappen dakbedekking, geplaatst op de wortels van drie waringin-boomen, waardoor het overluwd wordt, en waartoe men toegang verkrijgt door een eenmaal wit gordijntje met rood afgezet, staan drie beeldjes. De devotie der desa-bewoners heeft die beelden met boreh besmeerd, en daarvóór liggen ontelbare restanten van offers: op potscherven, waar wierook werd gebrand; op open en in gesloten pisang-bladen, waar het een bloem-offer betrof; — al naar gelang van de *kaoel* der geloovigen. Deze beelden zijn:

1. Onbekend beeld. Een zeer verweerd en zeer geschonden beeld, waarvan het geslacht niet te ontdekken is, zittend op eene steenplaat (voorheen

een lotuskussen?), met achterstuk en glorie. De restanten van het ornaat zijn zeer schaarsch. Alleen valt te constateeren, dat de armen neerhingen langs het lichaam en de rechter- en linkerhand geplaatst waren op de rechter- en linkerknie. Geene emblemten of attributen zijn meer te ontdekken.

Hoog 0.50 M.

2. Doerga. Een zeer geschonden en zeer verweerd beeldwerk, staande, met linker uitgebogen heup, op een buffel, die, met den kop naar links, ligt op eene steenplaat, met achterstuk. Ook de armen zijn weggebroken. De staart van den mahesa gaat recht op, en moet vroeger gegrepen zijn door de rechter-voorhand. Achter den kop van den mahesa zit de asoera, wiens lokken vroeger gegrepen moeten zijn door de linkervoorhand van de godin. Geene emblemten of attributen zijn meer te ontdekken.

Hoog 0.54 M.

3. Onbekend beeld (Çiwa?). Een zeer geschonden en zeer verweerd, tweearmig mannebeeld, staande op eene steenplaat, met achterstuk en glorie. Uit de restanten, die uit verweering, verminking of spoeling door stroomend water gered zijn, zijn te constateeren: goden-ornaat, oepawita, en grof gebeitelde banden, die als het ware een tablier vormen. De rechterhand wordt naar boven gebracht vóór de borst, en plaatst de vingers in betoogenden trant. De linkerhand rust op eene knots, die staat op de steenplaat. Verder niets te onderscheiden: geen enkel embleem of attribuut.

Hoog 0.75 M.

District Temp eh.

Pad. Tjandi-koelon.

1. Yoni. Een glad lichaam, gevat tusschen twee uitspringende lijsten van boven en twee beneden. Uit het midden van één der zijden springt een gladde tuit 0.12 M. vooruit, met een enkele groef op het bovenvlak.

Hoog 0.15 M. Bovenvlak 0.25 M. in het vierkant.

2. Onbekend beeld. Een zeer verweerd, in drie stukken gebroken, tweearmig vrouwebeeld, staande op eene steenplaat, met achterstuk, zonder glorie. Oorspronkelijk gedost in groot ornaat. De katja-oeling's zijn, als uitloopers van den diadeem, en face op het achterstuk gebeiteld. De beide armen

hangen recht neêr langs het lichaam, de handen met de binnen-zijde tegen de dijën gedrukt.

District Tempeh.

Pad. Tjandi-wetan.

Een kilometer van Tjandi-koelon trof ik onder een waringinboom aan:

1. **Çiwa (?)**. Een vierarmig manne(of vrouwe?)beeld, staande op eene steenplaat, met achterstuk en *dubbele* glorie. De god is gedost in groot ornaat, met oepawita. De voorhanden, naar boven geopend, zijn gebracht vóór het midden van het lichaam en houden eene bloem. De opgestoken rechter-achterhand houdt eene tjamara, de linker schijnbaar een knop, waarvan de belijning volmaakt een *drieland met korten steel* weergeeft.

Hoog 0.65 M.

2. **God of Godin (?)**. Een vierarmig, slecht geproportioneerd manne-(of vrouwe?)beeld, staande op eene steenplaat, met achterstuk en *drievoudige* glorie. Groot ornaat, met oepawita. De voorhanden zijn, naar boven geopend, de linker in de rechter, met een voorwerp er in, voor het midden van het lichaam gebracht. De opgestoken achterhanden houden rechts de tjamara, links den *bloemknop als een triçoela*.

Hoog 0.49 M.

3. **Godin**. Een tweearmig, in slechte proportie gehouwen vrouwebeeld, staande op eene steenplaat, met achterstuk, zonder glorie. Groot ornaat, met een platte, horizontaal belijnde haardos achter de makotø. Behalve het hals-sieraad, dat ongemeen zwaar is, en eene plaat neerlaat tusschen de borsten, heeft de godin (of vorstin?) een kralen-snoer om, dat van den nek neerhangt langs de borsten tot over den buik. De armen hangen recht neer langs het lichaam en de handen vatten de slippen eener sjerp.

District Tempeh

D. Daragowok.

Nandi. Onder een awar-awar-boom trof ik aan een zeer leelijke, in drie stukken gebroken nandi, waaraan niets meer te herkennen is. Geheel met

boreh besmeerd, terwijl de restanten van *měrang* wijzen op het branden van wierook.

District Temp eh

Tjandipoera.

Wat door Dr. VERBEEK gezien werd in 1889, werd door de oudheidkundige commissie niet meer aangetroffen in Juni 1904. Te midden van de lahar, uitgebraakt door de Smeroe in 1895, waar eens desa Tjandipoera stond, vertoont men u een hoop aarde en steenen, en, \pm 100 meter daarvandaan, nogmaals een hoop aarde en puin van gebakken steenen, thans geheel overgroeid. Op de eerste der puinhoopen vond ik twee drempels, met de vierkante gaten voor de stijlen en de ronde gaten voor de deurpennen (1.10 M. op 0.37 M. en 0.94 M. op 0.43 M.), en een glad steenblok van 0.92 M. op 0.46 M. Van opmeting kon geen sprake meer zijn; van de twee trappen aan de oostzijde geen spoor. De koffietuinen, waarin de tempelgebouwen eens stonden, zijn door zand en steenen van de Smeroe weggevaagd, en het vierarmige beeld zou, volgens den naib van Tjandipoera, eveneens overzand zijn.

District Kandang an

D. Kandangan.

1. Schotel. Een groene aarden schotel, waarvan het lichaam geribd is, met een eerst horizontaal uitstekenden en dan opstaanden rand. In den bodem is eene primitieve blad- en bloem-teekening gebakken. Geglazuurd. Naar alle waarschijnlijkheid, oud-Chineesch aardewerk.

Middellijn 0.34 M. Diepte 0.055 M.

2. Potje. Een geglazuurd, groen aarden potje, genaamd *kobokan*. Aan de bovenzijde steekt rondom eene kleine opstaande sponning uit, dat in het deksel te passen had. Het laatste ontbreekt.

Middellijn 0.135 M.

Diep 0.85 M.

Bovenstaande voorwerpen zijn het eigendom van PAK KASERO, landbouwer van de desa Kandangan.

District Kandangan**D. Pasroedjambé.**

In het bezit van MAS KRĀMĀDIWIRJĀ werden gevonden:

1. Koperen blad. Een rood-koperen rond blaadje met een uitgeschulpten rand. De gravure in den bodem (bloemwerk of letterschrift?) is door de roest geheel onherkenbaar gemaakt.

Middelijn 0.26 M.

2. Spuier. Een zeer verweerde, zeer beschadigde spuier, waarin geen makara-vorm meer te ontdekken valt: alleen een menschebeeldje en face met een spuiyat voor zich, dat door een rond gat in verbinding staat met eene vierkante goot aan de achterzijde, uit één stuk met den spuier.

Beschreven op de aangegeven plaatsen in Juni 1904.

Het lid van de oudhk. Commissie in N.-I.

J. KNEBEL.

Tjandi Djaboeng

(zie boven p. 107.)

Op blz. 41 van de Rapporten van de commissie in N. I. voor oudheidkundig onderzoek op Java en Madoera over 1903 (uitgegeven 1905) komt het volgende voor over Tj. Djaboeng:

»De Tjandi Djaboeng, in de Pararaton vermeld tusschen 1250 en 1253 Çaka, dus \pm 1330 A. D., is een der mooiste ontwerpen in den stijl van Oost-Java, geheel van rooden baksteen, behalve de strekken boven de nissen en de poortopening, benevens den benedendremmel in de laatste, en decoratief eerst geornamenteerd door bebeiteling, nadat het gebouw geheel opgezet was, dus volgens de werkmethode, die bij de hardsteen gebouwen gevolgd werd, en die een andere is dan bijv. toegepast is geworden bij een boven besproken tempel bij de halte Goenoeng-gangsir. Het is opvallend zooals de mooie roode kleur ook nu nog werkt, nu reeds zooveel weggevallen en afgebrokkeld is. Al mag een gedeelte in stucco gezeten hebben. rood is hier zeker de hoofdkleur geweest, evenals nu nog op Bali. Daarop wijst ook b.v. de roode gloed van Tj. Kalasan op Midden-Java, die nu, nadat de stucco daar afgevallen is en de hardsteen wêer is bloot gekomen, nog niet is verdwenen, een kleur die na iedere regenbui ook herleeft in de kamer van den hoofdtempel van het Prambanan-complex. Die roode kleur laat zich ook zeer goed bij zulke gebouwen, als deze laatste, verklaren, daar daarnevens, ook daar op Midden-Java, ettelijke roode baksteen tempels moeten hebben bestaan, en zij ook door de Chineezzen voor de tempels veelvoudig wordt aangewend. Op den voet, die zich door zijn zware ornamentatie als een beugel voordoet, verrijst een tweede soubasement van minder hoogte, waarop als nu de eigenlijke tempel staat, welks eigen voet als die van het 1^e soubasement weer zwaar versierd is, hetgeen een zeer schoone uitwerking heeft. De beide soubasementen zijn vierkant, de tempel is rond. De voorsprongen waarmee de beide eerste verrijkt zijn, vindt men ook aan den tempel terug. Zij zijn ook daar vlak gehouden, als aan den onderbouw, waardoor de bovenbouw dus om en om rond en vierkant is. Nog schilderachtiger spreekt dit, doordat vóór die vierkante voorsprongen daar nog vierkante nissen geplaatst zijn, die evenals de voorsprongen tegenover de hoeken

van het ware lichaam, weer hun eigen profil vertoonen. Het is een schitterend stuk werk, welks schoonheid voor een goed gedeelte schuilt in de harmonische schikking, waarmede de verschillende profielen aan dit gebouw als het ware in elkander vloeien. De decoratie, frisch en krachtig, volgt in haar proporties op meesterlijke wijze de afmetingen van de vlakken. Hiertoe heeft misschien medegewerkt dat, op weinig uitzonderingen na, hier haast uitsluitend de leeuw en de leeuwekop is gebezigd, zoodat de Tj. Djaboeng, misschien beter dan eenig ander object, kan laten zien hoe daarmede op Oost-Java is gewerkt. Behoudens de spits van het dak en de stoep staat zij nog geheel. Dit leeuwe-ornament wordt slechts afgewisseld door enkele sprekende vierkante tooneeltjes aan het onderste soubasement en aan den voet van het eigenlijke tempelgebouw, een paar klimmende bloembanden, lotusblad-vormig ornament op de ogieven, en beneden-, midden- en bovenband-ornament naar den eisch van den stijl. Door de beschadiging is het nu niet goed meer waar te nemen, dat over de lijn der ware hoeken, van boven naar beneden neer, een geregelde reeks van leeuwekoppen en face gevonden werd, voor een gedeelte als vrijstaande stukken gegeven. Die lijn werd daardoor scherp gemarkeerd, al viel zij, daar zij boven over het ronde gedeelte van het gebouw liep, daarin op zich zelf weg. Op den teerling van het onderste soubasement worden, als aan het 1^e terras van den hoofdtempel van Panataran, de vierkante tableaux, die op de pilasters zijn geplaatst, afgewisseld met medaillons, die in de verdiepte casementen liggen. Daar waar de voorsprongen inloopen in de gedeelten, die de ware hoeken vormen, zijn deze afgewisseld met ruiten. Op iedere zijde vindt men zoo zeven vierkante tableaux, vier ruiten (of beter halve ruiten, waarvan de punt naar buiten is gericht), en twee medaillons, daar deze laatste slechts op de voorsprongen geplaatst konden worden. De tempel heeft hier zeer geleden. Zonder eene nauwkeurige bestudeering van het resteerende, die vermoedelijk nog wel eenig meerder resultaat zal kunnen geven, kan de aard van de versiering op deze plaats van het gebouw slechts opgemaakt worden uit drie vierkante tableaux aan den hoofdbouw, en een der medaillons op den uitbouw, die het trappenhuis vormt, en die aangebracht is in den voorsprong aan den voorkant. Op een der zijvlakken van den voorsprong aan den achterkant vindt men twee vogels, die bij een vijver vol visschen staan; ten Noorden daarvan, op het corresponderende vlak, een aap; en voor aan de tjandi een landman met zijn sapi's. In het medaillon aan het trappenhuis is een vogel nog duidelijk te onderkennen. Hoogerop zijn, zoowel aan het 2^e soubasement, als aan den voet van den tempel, de medaillons en de ruiten vervangen door langwerpige vierkanten met afgeronde hoeken, en de tableaux aan de ware hoeken bij het 2^e soubasement opgegaan in den daar geplaatsten leeuwekop. Aan den eigenlijken

tempelvoet zijn ze daar geheel vervallen, omdat daar die hoek in de ronding is overgegaan. Al die ovale stukken geven leeuwen. Aan het 2^e soubasement zijn het leeuwekoppen en face, verstylisteerd, aan den voet van den tempel zijn het leeuwen en profil, van achteren in krullen uitloopende, zoo tevens corresponderende met de versiering van den beugel van het eerste soubasement, die leeuwen draagt op eenzelfde wijze gegeven. Tot den schoonsten, althans opmerkelijksten sier van het gebouw, dat ook elders, b. v. op het voorvlak der kroonlijsten, nog vis-à-vis of dos-à-dos gezeten leeuwen vertoont, en ze ook levert aan de nisbogen en onder aan de voeten daarvan, zelfs vóór op den onderdrempel van de portiek, behoort de invulling van de vierkante paneelen aan het tweede soubasement. Hier komt het doen en laten van de Indische kunst weer tot zijn volle kracht. Men is eentonig gebleven, maar heeft zich in de variatie geheel laten gaan. Al de tableaux geven hier leeuwecoppen (kalakoppen, banaspati's) en trois-quarts, ieder met zijn eigen type, voor ons af en toe zeker zeer vreemd. Ook hier kan slechts een geregelde reeks van foto's, toegelicht met nog andere verwante stukken, het ware inzicht schenken. Men weet niet hoever het ten deze met de verlijning en de transfiguratie is gegaan. De vierkante tableaux aan den voet van den tempel zijn weder sprekend, evenals hun tegenhangers aan het 1^e. soubasement. Zij zijn luchtig en licht, huiselijk en eenvoudig, en kunnen wat wij zouden noemen schilderijtjes zijn, maar het ligt meer voor de hand te veronderstellen, dat zij illustraties zijn van verschillende kleine verhaaltjes of een verhaal, dat dan zeker een lief verhaaltje was. Geen van hen vertoont bepaalde, typische zaken, zoodat het niet mogelijk is ze te identificeren. In het geheel zijn er 19 van zulke paneeltjes. Het trappenhuis, dat in de beschreven ornamentatie, voor zoover als het nog staat, medegaat, is grootendeels weggevallen. Het bovengedeelte ervan, daar waar de trap, of het bovenste bordes, tot aan de tempelpoort brengt, heeft een eigen versiering, een reus met een groot zwaard, in eene houding, alsof hij geveld wordt. Deze decoratie steekt leelijk af bij het overige. Zeer interessant daarentegen is, dat onder aan de voorzijde van de pilasters der nissen, bij de poort, dus boven de de kleine bijnisjes, die men daar ook nog vindt, fragmenten zitten van slangevoorlijven. Op dezelfde plaats vindt men, zooals misschien bekend is, elders, bijv. aan Tj. Kidal, in eenzelfde stand een ornamentstuk aangebracht, dat den vorm heeft van den gewonen trapvleugel en trapvoluut van Oost-Java. Het vereischt niet veel voorstellingsvermogen om te zien, dat zulk een slange-lichaam maar weinig aandikking, en zulk een trapvleugel maar weinig bebeiteling vergt, om van het een het andere te maken. Wat het geheim van de zaak is, is duidelijk. Men heeft een steenmassa nodig als die trapvleugel biedt,

zoo men zulk een slangevoorlichaam te leveren heeft. Het lompe ornament is ontstaan doordat men, in een gegeven geval, niet in de gelegenheid is geweest geacheveerd werk te leveren. . . . Dat het slangornament op Oost-Java, vooral tegenover Midden-Java, belangrijk veel terrein gewonnen heeft, kan op zich zelf reeds worden afgeleid uit de omstandigheid, dat het in de nieuw-javaansche kunst een eerste plaats inneemt. Bij de banaspati 's boven de nissen en de poort zijn de slangen, die zich achter de opgeheven handen (klauwen) opwerken, niets bijzonders, maar wel dient er gelet te worden op de eigenaardige wijze, waarop zich de vleugelvormige oorrand van boven naar het midden van het stuk heet omgebogen, zoodat deze tippen zijn komen te liggen op de uit het manewerk ontstane hoorns van den kop. Dit is een eigenaardigheid bij dit ornamentstuk, dat later zonder twijfel tot nadere opmerkingen aanleiding zal geven. De poort staat nog zeer goed al is de banaspati daarboven, die, als de andere boven de nissen, uit rooden baksteen was samengesteld, weggevalen. De sponningen in den boven- en den benedendrempel, die in de tapgaten hier vier tandgleuven vertoonen, laten zien, dat hier behalve een op tappen rond-draaiende brisé-deur, ook een houten deurraam moet gezeten hebben, wat elders nog niet met zekerheid kon geconstateerd worden. De plaats, waar de deur was aangebracht, ligt vrij diep in. De portiek is van voren hooger dan de eigenlijke doorgang. Het bovengedeelte er van loopt naar achteren toe schuin neer, met drie horizontale holronde uitschulpingen (cavets). Dit is de typische portiek-vorm op Oost-Java, ook al treft men hem niet altijd aan. Zonder twijfel was dit ook eenmaal het geval bij de Tj. Djago. Na den drempel overschreden te hebben, daalt men met vier treden tot op den vloer van de tempelkamer af. Deze is achtkant, d.w.z. vierkant met afgestompte hoeken. De troonzetel in de achterste helft van de kamer is er (later) ingemetseld, zooals de verticale voegen ter weerszijde van het stuk nog duidelijk laten zien. Zoo er alleen opening was in den achterwand, wat niet waarschijnlijk is, dan is deze door breking zeer vergroot. Gebroken is ook het gat daaronder, in het 1^e soubasement, dat aan het licht heeft gebracht, dat de tjandi hol gebouwd is. Men vindt hier twee kamers boven elkander, van welke de onderste gesloten was. . . In het voorafgaande werd, bij de Tj. Poetri Djawi, reeds gesproken over de gewoonte om op de hoeken der enceinte-muren op Oost-Java quasi-gebouwtjes in den vorm van een tjandi aan te brengen. Hier bij de Djaboeng vindt men daarvan een fraai voorbeeld. Het massieve stuk bouwwerk, waarvan, aan twee zijden, overhaaks, nog de restanten van de voormalige muren te zien zijn, is een uitstekend model, dat ons straks almede zal kunnen vertellen, wat de eisch van een volledig, typisch tempelgebouwtje van Oost-Java was. Zulke bouwrestanten, die, evenals de kleine

votiefstukken, in dezen trant, menigwerf nog details compleeter geven dan de groote vervallen tjandi's dat doen, moeten de bronnen zijn voor den te verwaardigen legger, b. v. voor de vormen der daken, waarvoor de voorbeelden ook uit de reliefs behooren te worden opgelezen."

Tjandi Këdaton,

(zie boven p. 113).

Op blz. 45 van de Rapporten der Commissie in Ned.-Indië voor oudheidkundig onderzoek op Java en Madoera over 1903 (gepubliceerd in 1905) komt het volgende voor over Tj. Këdaton:

»Onder aan een helling, waarover de weg naar hoogerop loopt, ligt een klein plateau, dat aan zijn andere grens, of aan zijn voet, door de rivier gepasseerd wordt. Op dat plateau vindt men verschillende estraden. Een daarvan is hooger dan de andere, maar daarom nog niet de grootste. Onder aan de bovengenoemde helling ligt bijv. een lange doorlopende estrade, die nog niet geheel ontbloot is, en door een afschuiving onder de aarde is geraakt. Het ontgraven daarvan kon dan ook later aan bezwaren onderhevig zijn, aangezien dat een nieuwe aardstorting zal kunnen veroorzaken. Aan den tegenoverliggenden rand van het terrein ligt, mede in de lengte-as daarvan, een reeks van soubasementen, van welke er één, n.l. dat hetwelk naast de hoogste estrade ligt, vermoedelijk ook van een lange strekking was. Voor zoover bij den bestaanden toestand kon worden nagegaan, vindt men daar, behalve dit langere stuk, er een waarop 9 (of 8) neuten stonden, en een derde met 6. Op het plein zelf, dat tusschen deze begrenzingen open gebleven is, vindt men den hoofdbouw, waarvóór een klein pëndapa-onderstel wordt aangetroffen, en nevens deze beiden, naar den kant der lange doorlopende estrade toe, nog 3 anderen, waarvan de twee grootste vis-à-vis geplaatst zijn en ieder 9 neuten vertoonen, en de kleinste 4 van zulke pijler-voeten. De hoofdbouw uitgezonderd, zijn deze estraden allen vervaardigd door schieferplaten, die hier in het gebergte gemakkelijk verkregen kunnen worden, op te stapelen en tegen elkander aan te plaatsen, plat, schuin en op hun kant staande, en daaromheen de bekleding aan te brengen, die van tufsteen werd gemaakt en bebeiteld is. Daar op vele plaatsen deze laatste weer weggevallen is en weggedragen, bijv. om er verderop in de sawahs de dijkjes mede te maken, waarvoor ook die schieferplaten gebezigd worden, is het binnenwerk van die estrades weer blootgekomen. De vreemde, doch ordelijke vertooning daarvan trekt dadelijk de aandacht, maar mag geen aanleiding geven tot een bedriegelijke voorstelling. Hoe de toestand in werkelijkheid geweest is, blijkt nog duidelijk uit de gave

estraden, waaraan de bekleeding nog voorhanden is, en uit de enkele steenen daarvan, die aan de beschadigden nog ter plaatse zijn aan te wijzen. Deze bevinding, die uit de beschrijvingen van de ruine van Tj. Këdaton niet was af te leiden, doet de vraag rijzen, of nu wat men op de Argapoera vindt, hetgeen zooveel uitvoeriger geschilderd is, (vgl. KOHLBRUGGE, De Lingga-tempel en andere oudheden op het Janggebergte, Tijdschr. Ind. T. L. en Vk. XLI), ook iets zou kunnen zijn in een zeldten trant. Het is mogelijk, dat men zulke, wel is waar orde-lijke, maar toch onoogelijke constructies kan hebben opgericht, en om de van een bekleeding voorzien fraaier te maken moest men daarmede beginnen, maar het is toch zeer quaestieus, dat men tot het oprichten van zulke terrassen zonder bekleeding zich zooveel moeite zou hebben gegeven, als het eigenlijke doel niet hooger ging. Het plein van Tj. Këdaton met zijn 8 estraden en den hoofdbouw, zooals dezen gerangschikt zijn, herinnert sterk aan wat de grootere en ingewikkelder tempel-enceinten op Bali met hunne vele pëndapa's nu nog laten zien. De op de estraden van Tj. Këdaton nu nog aanwezige neuten laten het niet twijfelachtig, dat hier vroeger even zoovele houten paviljoens om den hooftbouw heen zich vertoond hebben. Wat dubieus is, is slechts of dit complex een vorsteverblijf was of wel een tempelterrein. Zoo dit al ooit uitgewezen zal kunnen worden, dan zijn daar nauwgezette nadere onderzoeken voor noodig. Aan de lange estrade en het middelste der op het plein staande is de bekleeding nog voorhanden. Deze is geheel met reliefs bebeiteld, zoowel de pilasters als de casementen. Voor de eersten zijn herhaaldelijk laat ons maar zeggen grootere wajang-figuren gekozen, maar soms dragen ook zij, als de casementen, tafereeltjes, die illustraties van verhalen moeten zijn. Het werk is inferieur, ook aan het lange soubasement, waaraan reeds twee trappen blootgelegd werden gevonden, hoewel dit beter is dan aan dien anderen pëndapa-vloer. De achteruitgang in den stijl is ook op te maken uit het feit, dat b.v. aan de lange estrade voor onder- en bovenband-ornament slechts het laatste is gebruikt, en bij het andere bouwwerk voor beide de zig-zag-spiraal, die thuis behoort op het vlak van de kroonlijst. Zulke deterioriseeringen vindt men ook elders, b.v. aan het kleinere bouwwerk te Tegawangi. Vreemd is het niet, dat daarmee andere verschijnselen van verval in de kunst gepaard gaan. Daarom is juist een nauwkeurige bestudeering van het ornament zoo wenschelijk, want dit blijft zich zelf steeds langer gelijk, dan waar er meer vrij spel is, en de tegenhangers zijn zooveel gemakkelijker op te sporen, dus ook de vergelijking zooveel spoediger mogelijk. De hoofdbouw, die vóór op een der vleugels van de trap het jaartal 1292 Çaka draagt, is zooveel beter, al haalt b.v. het langwerpige, driehoekige ornamentstuk, dat als een puntige doek van boven over de voorzijde van die trapvleugels afhangt, niet bij het overeenkom-

stige op dezelfde plaatsen aan het onderste terras van Tj. Panataran. Op zich zelf is het toch fraai. Hier is de leeuwepok verder in lijnen opgelost, zoodat een niet ingewijde hem er niet dadelijk in onderkent. Beide stukken, dit en dat van Panataran, geven een goed en mooi voorbeeld van dit werken in de kunst ook op Oost-Java. Het gaat niet aan hier over alle ornament uitvoerig te worden. Vermeld moeten worden de makara's, die men hier vindt, vooral omdat zij in opzet sterke verwantschap vertoonen met die van Tjandi Poetri Djawi. Om het bouwwerk zijn op den teerling 33 vierkante tafereelen uitgebeiteld, negen aan iedere zijde, waarvan aan de voorzijde echter de 3 middelsten niet geplaatst konden worden, omdat daar zich de trap bevindt, dus $4 \times 9 = 36 - 3$.

Het schijnt dat hier drie verhalen zijn geïllustreerd. Men heeft het gebouw naar rechts om te loopen, dus met de linkerzijde daarheen gekeerd. Zoo ziet men achtereenvolgens: 1° op de eene helft van den voorkant en de eerste lange zijde tafereelen uit den Ardjunawiwāha, 2° op de achterzijde de geschiedenis van Garuḍa, de Garuḍeya, en 3° op de tweede lange zijde en de andere helft van den voorkant een poerwa-verhaal dat nog niet thuis gebracht kon worden. Ten opzichte van dit laatste is het zelfs onzeker of de tafereelen niet in de tegenovergestelde richting moeten worden opgenomen. Bij het eerste verhaal is er in de opvolging der tableaux een zekere verwarring, maar typisch, voor ons ergerlijk typisch, is het meest linksche paneel, waarop het in de echt-Javaansche wijze van vertellen en inkleeding vereischte samengaan van hoog en plat op al te aanschouwelijke wijze is voorgesteld. Zulk soort van zaken treft men in de kunstproducten van Midden-Java, voor zoover bekend is, niet aan, en, op nog zeer enkele uitzonderingen na, ook elders in de kunst van Oost-Java niet, omdat men daar, om uiting te geven aan de neiging dergelijke partijen af te beelden, een uitweg heeft gevonden door ze verstopt en verkapt te geven, gedeeltelijk in natuurlijke vormen, gedeeltelijk in fantastische krullen die tegelijkertijd iets anders kunnen voorstellen. Dit laatste is geraffineerder, maar vormt zonder twijfel den overgang, want de Indische kunstopvattingen verbieden aanstootelijke zaken te vertoonen, waar het kunstgewrochten geldt, van welken men verlangt, dat zij hoog gehouden zullen blijven. Omtrent een paar stukken, op Midden-Java te vinden, waaromtrent verkeerde opvattingen loopen, kan men veilig zeggen, dat zij, in zulk een richting verklaard, pervers geïnterpreteerd worden. Ook ten opzichte van de tableaux op den achterkant mag gevraagd worden of er niet een kleine verwarring heeft plaats gehad. Men ziet daar achtereenvolgens Garuḍa geknield voor Wiṣṇu (hij krijgt het recht zich te voeden met alles wat hij vindt, behalve wat van Brahmaansche afkomst is); Garuḍa met een wijdgeopenden bek, waarin een heele stoet van menschen

verdwijnt; daarop Garuda nogmaals, die een sēmbah maakt voor iets dat hooger gezeten is (het tableau is hier beschadigd); alsdan de beide in een olifant en een schildpad gemetamorfoseerde personen, die elkander hevig bevechten, terwijl Garuda dat, op het volgende, zich daarnaast bevindend tooneel, zit aan te zien; dan komt het oogenblik dat hij ze opneemt en verdelgt; het daarop volgende tooneel geeft een stoet menschen, als die welke hem op dat vorige tooneel den bek inliepen (waarbij er op te letten valt, dat volgens de legende hij ook een brahmaan inslikte en aan dezen met zijnen gezellen weder het leven moest geven); het voorlaatste tafereel laat hem in een hevigen worstelstrijd zien, bij zijn strot gepakt door zijn menschelijken bestrijder, maar het laatste geeft hem gaaf en rustig gezeten, als iemand die zijn zwaren strijd met goeden afloop is te boven gekomen. Voorshands kan voor deze lotgevallen van Garuda verwezen worden naar het Adiparwa van het Mahābhārata. Als straks ook van deze oudheid de goede afbeeldingen vervaardigd zullen zijn, kan er een nauwkeuriger onderzoek worden ingesteld, waar thans de opmerkingen slechts op het geheugen gebaseerd moesten worden. Dat de strijd van Garuda met den olifant en den schildpad op Java omstreeks denzelfden tijd nog al en vogue is geweest, blijkt uit plaat III, fig. 1 door VAN DER VLIET gegeven bij zijn beschrijving van Soekoeh en Tjēta, Verh. B. G. XIX. Tegen de trapvleugels vindt men hier, als surrogaat voor het stuk met het valsche profil, een model van een kleine tjandi geplaatst, tegen ieder van hen eene helft. Dit werd dadelijk opgemeten, opdat het mede zal kunnen dienen om den stijl van Oost-Java toe te lichten. Een hoogst opmerkelijk stuk ornament, dat, bij een waterbak, in een hoek van het terrein, als pantjoe-ran dienst doet, is een spuier, die een makara- of olifantskop geeft, geheel en al opgezet als de kop van dien olifant, die beschreven werd, toen hierboven het noodige werd gezegd over de boersche kunststukken van Soemberwarak bij Panataran."

I N H O U D.

BLZ.

Koeta Pråbålinggå. Godin (?), mannebeeld, nandi, Çiwa, Rëtnapani, 2 goden, 2 rakshasa's, Çiwa.	93.
Erf Mevr. Honig. Ganeça.	95.
Erf Thal Larsen. Ganeça, Çiwa, Ganeça, onbekend beeldje, Ganeça, Çiwa.	96.
Stads-pilaren. 2 rakshasa's	97.
Fabriek Wånålangën. Mahayogi, 4 rakshasa's, Çiwa.	98.
Fabriek Wånå-asèh. Çiwa, godin, Lakshmi, mannebeeld, Brahma, 2 rakshasa's.	99.
Desa Goenoeng-Toegël. 2 schoteltjes, lampje.	101.
Pasanggrahan Soekåpoerå. Bima, rådjå-danåwå, danåwå.	102.
Hoofdplaats Kraksaän. Onbekend beeld, yoni, rakshasa, 3 kala-koppen.	103.
D. Talkandang. Offerplaats met 6 neuten, 6 pijler-stukken, 10 bekapte steen, inscriptie op een der pijlers.	105.
D. Païton. Kala-kop, pijler-basis, kala-kop, geornamenteerd steenblok.	106.
D. Djaboeng. Tempel, hoektoren (?).	107.
D. Këdoeng-soemoer. Godenbeeld (?).	108.
P. Këntroeng. Danawa, naga, makara, hoeksteen, enz.	109.
Pëdjarakan-lor. Putje	110.
D. Batoer. Goden-voeten op lotuskussen, neut.	111.
D. Sëntoel. Onbekend beeld.	111.
D. Wangkal. Ganeça, steen met inscriptie, dwarapala.	111.
Bremi-Kroetjil.	112.
Gading-wetan. Onbekend beeld.	112.
Pasanggrahan Tiris. Bas-relief	113.
D. Andoeng-biroe. Tjandi Këdaton	113.
Goenoeng Argapoera.	118.
Koeta Loemadjang. Ganeça.	118.
Koeta Rënon. Pëngoengakan, benteng	119.
D. Sëntoel. Sëlä-kambang, Doerga, Çiwa (?).	119.

	Blz.
P. Tjandi-koelon. Yoni, onbekend beeld.	120.
P. Tjandi-wetan. Çiwa, god of godin, godin.	121.
D. Daragowok. Nandi	121.
D. Tjandipoera. Pain van gebakken steenen, drempels.	122.
D. Kandangan. Schotel, potje.	122.
D. Pasroedjambé. Koperen blad, spuier.	123.
<i>Bijlage C. Tjandi Djaboeng.</i>	124.
<i>Bijlage D. Tjandi Këdaton.</i>	129.

BESCHRIJVING

DER

Hindoe-Oudheden in de afdeelingen Djember,
Banjoewangi, Bāndāwāsā, Sitoebānda
en Běsoeki

DER

Residentie Běsoeki.

District Djember.

Desa Krandjingan.

Kědaton (volgens de inlanders).

Op eene plek, waar pisang en papaja overheerschend bleken, nadat men zoo beleefd was geweest om de hooge struiken en het weelderig onkruid weg te kappen, dook een puinhoop van gebakken steen op, met een moslaag overdekt.

Nadat het onkruid, langs eene belijning van onzeker begrensde en hier en daar opstaand muurwerk, was weggeruimd, werd zichtbaar een gedeeltelijk weg- of ingestort, gedeeltelijk tot lager lijstwerk gespaard, tempelfront (?) staande op het Westen, waarvan de Zuidergrens nog zichtbaar is, die door de vegetatie is uiteengewrongen, terwijl de Noordergrens in puin en aarde verkeert. Doch de lijn van het opstaand gewas van daar naar het Oosten volgende, kan ook de Noordergrens bepaald worden geacht, en dan krijgt men als breedte van het front 12,75 M. Als hoogste hoogte van oorspronkelijk (dus niet later willekeurig herstapeld) muurwerk, vindt men 0.75 M. Dit front schijnt door een rechthoekigen insprong, waarvan de breedte niet meer te bepalen is, in tweeën te zijn gedeeld. In het midden van elk der beide helften is eene trap uitgespaard van zeldzaam smalle afmeting: aan de noorderhelft 0.57 M, aan de zuiderhelft 0.50 M. De breedte noteert geene schatting bij benadering, doch wordt positief aangegeven door de nog aanwezige ondergedeelten der trapvleugels, die \pm 1.20 M. naar het Westen vooruitspringen. Het decoratief en het ornament

moeten, naar de restanten te oordeelen, bijzonder fraai zijn geweest. Zoo was uit de voorzijde van elken trapvleugel een reusachtige naga gebeiteld: een borststuk met halssieraad, onderkaak, oogen en neergaande horens geven dat aan, en uit de voorzijde van elken trapvleugel aan den Zuidwest-kant een reusachtig (staand?) menschebeeld, dat, met de ellebogen naar achter gebracht, met de handen een halssieraad omsluit, dat tot over de beenscheiding moet hebben heen gehangen. In het ornaat trof ik een kala-kopje aan. Verder zijn de buitenwanden van de trapvleugels een en al ornament, evenals op het ander muurwerk, *waarin telkens het kala-motief wordt aangetroffen*. Aan het Zuideruiteinde van dat Westerfront wordt nog een bas-relief aangetroffen, dat, in een smal bandje gevat, uit het muurwerk vooruitspringt. Het is 0.75 M. breed en 0.37 M. hoog en stelt voor: een Garoeda, met vogelkop, vleugels en mensche-lichaam, staande gewend naar links, in gesprek met een tegenover hem staanden man (of vrouw?), die achter-boven zich een huisje heeft. Zoo iets, dan draagt de vegetatie (thans kombang- en papaja-boomen) een groot deel van de schuld aan het deerniswaardig verval van dit bouwwerk. Het geheel geeft den indruk, dat de overblijfselen, in den loop der eeuwen, tot diep in het maaiveld zijn ingezand.

District Majang.

Desa Garahan.

1. **Graf.** Op een plekje in het bosch van Garahan onder een awar² (kalam-bibing)boom, werd me een graf aangewezen, dat volgens de overlevering, een lijk bevat uit den »djaman boeddha". Daar is evenwel niets, wat deze traditie wettigt. Twee half-vergane maësans, omringd door verweerde kali-steenen, is alles wat gezien wordt. Met den naam van »Koeboeran Garahan-tëngah", wordt deze plek door de desa-lieden aangeduid.

2. **Neuten.** Gaat men, langs een voetpad, een halven paal verder, dan treft men onder een loh(Mad. arah)boom, 8 neuten aan, die den vorm hebben van eene vierzijdige afgeknotte piramide, zooals door de Hindoes wel nimmer zullen gekapt zijn. Doch de overtuiging der Madoereezen plaatst ze terug in den djaman boeddha.

3. **Tjårå-manis. (Gng. Båtå).** Niet ontmoedigd door de teleurstellingen van vorige dagen, en niet lichtgeloovig gemaakt ten opzichte van de verklaringen van beambten en leden van het desa-bestuur, werd ik, op het noemen van den

naam van Tjārā-manis, verwezen naar den Goenoeng-batoe, die zijn naam ontleent aan de vele metselsteen en, die daar gevonden worden. Het boschpad volgende, waar voortdurend het opgaand struikgewas moest worden weggekapt ter vorming van een doorgang voor man en paard, kwam ik, na 5 palen te hebben afgelegd, op een plek, die, geheel door struikgewas overdekt, na gedeeltelijke zuivering, eene menigte metselsteen en puin vertoonde. Deze steenen nu verschillen, in afmeting en brosheid, veel van de type »Madjapahit». Doch later werd me door een vroegeren aannemer bij den aanleg van de spoorlijn Djëmbër-Banjoewangi medegedeeld, dat er vroeger steenen van drie afmetingen werden aangetroffen, en dat de grootste, op aanvraag, door de bevolking aan het spoor geleverd waren. De assistent-wédana van Sélá wist me te vertellen, dat in het jaar 1901 eene menigte van deze steenen door de koelies van den Chineeschen aannemer werden weggehaald, als materiaal voor den bouw van verschillende pondoks, keukens en andere zaken, die bij het aanleggen van de spoorbaan van nut konden zijn. Deze plek (zoo wordt me verzekerd) is de zogenoemde Tjārāmanis, behoorende tot de desa Sëmpolan; later ontstond er een doekoehan, Garahan, die, aangroeiende tot desa, door en na den aanleg van de spoorbaan, den naam behield van Garahan. Een jaar geleden, zei de mantri van het boschwezen, werd deze plek bezocht door den Assistent-resident van Djëmbër met een Toean doktor van Banjoewangi. Thans is ze een en al wildernis, die alleen gepasseerd wordt door menschen, die in het bosch Goenoeng-batoe producten zamelen, of door de werklieden van de koffieperceelen Garahan-kidoel, Tanah-manis en Koemitir (grens Banjoewangi).

Desa Toegoe-sari.

1. **Plek genaamd Goemoe-toegoe.** Drie palen van de spoorhalte Bangsalsari, langs een afschuwelijken weg, komt men aan op een heuveltje (verhooging van de tēgalans van Toegoesari), dat door de Inlanders genoemd wordt Goemoe-toegoe. Men krijgt daar te zien eenige kolossale steenblokken, eenige kleinere, en één meer afgeplat dat een gedeelte van een beschreven steen kan geweest zijn daar de bovenzijde bekapt is als de opstaande zijden van een gelijkbeenigen driehoek. Geen enkel letterteeken evenwel wordt er meer bespeurd. Een en ander is omplant met andong. Dat deze plek een *kaolan* is, blijkt uit de overblijfselen van offers bij het grootste steenblok. Elke *rinlis* worden hier bloemen gebracht en mēnjan gebrand, en, bij genezing van eene ziekte, wordt door den herstelde een slamētan gegeven.

2. Plek, genaamd Sélå timbangan. Een eind weegs van Goemoe-toegoe vandaan, in een omploegde tégalan, werd aangetroffen een groote steen, die grootendeels in den grond is weggezonden, met een gat er in. Op dat gat is een steen geplaatst, ter grootte van een vijftigpondsgewicht, met een door-groefd langwerpig-vierkant bovenstuk, boven in het midden. Van dezen steen heeft de plek haren naam ontvangen. Verder liggen er eenige kali-steenen bij. Ofschoon, bij de beploeging of omwerking van deze tégalan, dat plekje door ploeg en patjol gespaard werd, wordt er door de bevolking niet geofferd.

3. Plek, genaamd Sélå toetoe. Weer een paal verder, te midden van woeste gronden, behorende tot de desa Toegoesari, is een schoongemaakt plekje, beplant met bamboe-woeloe, dat bij de inlanders bekend is onder den naam van »Sélå toetoe». Aldaar werden aangetroffen:

a. Rétjåpådå. Een, op den rand na, geheel ingegraven voetstuk met een verdiepten rand in het bovenvlak, en in het midden daarvan eene vierkante vrouwelijke sponning, metende 0.20 M. Dat *gat* had men *gesloten* met een *nandi*; vandaar de naam Sélå-toetoe.

Bovenvlak 0.46 M. op 0.48 M.

b. Mahadewa. Een zuiltje, hoog 0.52 M., dat tot eene hoogte van 0.25 M. vierkant, vandaar tot eene hoogte van 0.36 M. achtkant, en vandaar tot eene hoogte van 0.52 M. rond is; met plat-ronde afdekking. Op het lichaam komen geen letterteekens, ornament, of symbool voor.

c. Yoni. Een onbeschadigde doch verweerde yoni, met een flauw verdiepten rand op het bovenvlak, en in het midden daarvan eene vierkante, vrouwelijke sponning metende 0.11 M. in het vierkant. De opstaande zijden vertoonen drie gladde uitspringende bandjes boven en drie gladde uitspringende bandjes beneden het eveneens gladde lichaam, waarvan elke zijde gevat is tusschen twee gladde, rechthoekige pijlertjes. Uit het midden van een der zijden springt eene gladde tuit vooruit (0.11 M.), met eene insnijding op de bovenzijde, die doorloopt over de afgeschuinde voorzijde.

Hoog 0.25 M. Bovenvlak 0.30 M. in het vierkant.

d. Nandi. Een zeer beschadigde, geheel verweerde nandi, waarin nage-noeg geen belijning meer te ontdekken is.

Lang 0.33 M.

Desa Badéjan.

Een tijdig rapport van den patih van Djëmbër, dat de »batoe artja'', in 1901 aan het Bestuur gerapporteerd als zich te bevinden op een tégalan van Badéjan, verdwenen was, bespaarde mij een vergeefschen tocht. (c. f. Pasanggrahan van Poegër, hierachter, pag. 140).

District Tanggoel.

Pad. Tjongapan,

D. Korang-bajat.

1° plaats. Beschreven steen. Op 7 paal afstands van de spoor-halte Soembër-baroe, in de wildernis van Tjongapan (men vergete de afschuwelijke wandeling), steekt een geweldig steenblok 1.45 M. hoog uit den grond. Op de ruwe zijde van het ruwe voorvlak is en-relief eene inscriptie van elf kwadraat-letters gebeiteld, en rechts daarvan, op een schuin-weggekap't nevenvlak, eveneens eenige letter-figuren, en-relief schuin naar beneden gebeiteld. Gedeeltelijk verweerd. Mij is van een en ander een afdruk toegezegd. Aan de linkerzijde is een gedeelte van den steen rechthoekig weggekap't, en in het nieuw-ontstaan bovenvlak uitgehold. In de uitholling is een langwerp'ig vierkant uitgespaard, met een gat er in; aan de andere zijde van het bekken nog een rond gat. Dat opstaand langwerp'ig vierkant staat in verband met eene rechthoekige inkeping. Een en ander diende, volgens de desalegende, om olie te maken, en vandaar heeft de plek den naam gekregen van Pëgapitan (plampejan).

2° plaats. Kramat-tjandi. Verder de wildernis doorkronkelende, komt men aan een aardhoop, waaruit ontelbare bekapte blokken van eene zeer fijne steensoort en metselsteen te voorschijn komen, en waaruit zich aan de achterzijde mede eene reusachtige bamboe-stoel verheft. De steenblokken worden door de inlanders gebezigt voor het slijpen van wapens. De plaats heet »Kramat-tjandi," en wordt jaarlijks door vele menschen bezocht (*kaoclan*) om hunne krissen te slijpen op de steenblokken. Daarbij bevinden zich een paar Javaansche graven.

District Tanggoel.

Koeta Këdawoeng.

Desa Gambirân.

Diep in het bosch, op een open plek, ter lengte van 17 M. en ter breedte

van 9 M., omzet met sading, kětangi, bëndå, glintoengan, kədawoeng, krasak, liprah en kěmbang-boomen, die verder met dichte struiken zijn aangevuld, wordt op de genoemde oppervlakte puin van Madjapahit-steenen aangetroffen. (De geheele steen had eene afmeting van 0.33 op 0.18 M. bij eene dikte van 0.05 M.) De inlanders vertellen, dat hier eens het paleis stond van Pandji Woeloeng. Men noemt er den naam bij van Ratoe Měntjoewèt en van Damar Woelan, maar hoe die namen met elkander in verband stonden, wisten ze niet mede te deelen. Het is geene plaats van vereering.

District Tanggoel.

Koeta-bārā.

Twee pogingen, om Koeta-bārā te bezoeken, mislukten, daar de Kawah Soembër niet doorrijdbaar wās. Ook van Koeta Kədawoeng uit was die op 18 Juni niet te bereiken door de drassigheid van den bodem.

District Poegër.

Tjandi rětjā.

Desa Měnampoch.

Een tempelkamer van baksteen, voor de helft bewaard. Gladde opgaande muren tot eene hoogte van 3.195 M., daarna 14 trapsgewijze uitsprongen van twee steenen te gelijk. De kamer moet 2.68 M. in het vierkant gemeten hebben. De groote verwoesting is aangericht door een woeloeh-boom, die thans gekapt is. Het bouwwerk van het Noorden is geheel weggevallen. Op het Oosten een ingang en een nis; op het Zuiden een nis; op het Westen een nis.

Een eind weegs daarvandaan, aan de Noordzijde, is een tweede puinhoop, om een woenet-boom heengestort. Onder het puin vond ik het voorstuk van een yoni, terwijl de tuit daarvan op eene andere plaats in het puin werd aangetroffen.

District Poegër.

Pasanggrahan Poegër.

Het vrouwe-beeld van desa Badéjan. In deze pasanggrahan trof ik het beeldwerk aan, dat volgens rapport van den patih van Djěmbër, eensklaps uit

de desa Badéjan verdwenen was. Het is een rond-gebeiteld vrouwebeeld, waarvan de voeten met het voetstuk zijn weggevallen; met een achterstuk, dat, van het lichaam af aan, schuin naar beneden is weggekapt. De haardos lijkt een bolvormigen tulband, die, zich in drie lagen of plooiën verbreedend naar achter en naar boven, met het achterstuk rond is weggesneden en dus misschien een glorie bedoelt. Het beeld was misschien eens vierarmig, doch de achterarmen kwamen dan voor als flauw haut-relief op het afgeschuurd achterstuk, terwijl van handen of emblemen niets meer herkend wordt. De linkervoorarm hangt recht neer langs het lichaam; de rechter is naar buiten gestrekt, en houdt in de hand een kort naar beneden gericht zwaard. Alles is zeer verweerd.

Hoog 0.54 M.

District Poegër.

Koeta Blatèr.

Desa Amboeloe.

Diep in het woud vond ik na eene afschuwelijken tocht eenige Madjapahit-steenen bijeen, nadat ik ze reeds lang verspreid ontmoet had. Dat was alles. De desa-legende wijst deze plaats aan als de voormalige kraton van Ariâ Blatèr.

District Djatisari.

Goenoeng Pontang.

Een gewoon Javaansch graf, met twee langwerpige, witte maésans. Op een daarvan staat een jaartal. (?)

District Banjoewangi.

Kètapang.

1. Op eenen heuvel in de wildernis van Sélâgiri, padoekoehan van de desa Kètapang, die ik langs een afschuwelijken weg bereikt had, ontmoette ik eene massa andesiet-blokken en metselsteen en op een hoop, en daar bovenop waren geplaatst:

a. het ronde gedeelte van een groote lingga.

b. het achtkantige gedeelte van een kleine lingga, en daaromheen weder steenblokken. Achter deze opstapeling, die bij mijne komst nagenoeg geheel overgroeid was, vond ik een put, die, volgens de desalegende, eens gegraven werd door Said Énoeh, die daarin een koker en twee porseleinen schotels vond. Mij kwam het voor, dat het de saamgestorte bouwkoker van een voormalig tempel-gebouw was. Den heuvel afdalende, altijd door en over groote steenblokken, ontmoette ik een steenen voorwerp, dat niet te determineeren was. Eene vierkante steenplaat, ter dikte van 0.10 M. en, op het bovenvlak gemeten, 0.78 M. in het vierkant; daarop eene steenplaat, ter dikte van 0.14 M., met een bovenvlak van 0.70 M. in het vierkant; daarop eene steenplaat, ter dikte van 0.09 M. met een bovenvlak van 0.62 M. in het vierkant, en daarop weer eene steenplaat van 0.09 M. dikte, met een bovenvlak van 0.54 M., aldus vier terrassen vormende, en uit één stuk. In het bovenste vlak in het midden is eene vrouwelijke sponning ad 0.24 M. in het vierkant, eerst vierkant tot eene diepte van 0.20 M., daarna rond, doorlopende tot het ondervlak. Daaromheen weer eene menigte steenblokken, overgroeid met alang-alang. Is het een deel van een rëtjapada, of is het de model-afdekking van den voormaligen tempel, waaraan het topstuk ontbreekt? Twee malen in het jaar wordt hier een slamëtan gegeven: vóór het padi-planten en na den oogst.

2. Vrouwebeeld. Twee en een halven paal van Sélâgiri, aan zee, bij den ingang van Straat Bali, eveneens onder het gebied van de desa Këtapang, bevindt zich, op een bank van metselsteen, een zeer geschonden en zeer verweerd, vierarmig vrouwebeeld, waarvan het boven-gedeelte van borst tot kruin met het achterstuk gemist wordt. De godin stond op een dubbel lotuskussen, waarvan het linker gedeelte bewaard bleef. Ze was gedost in groot ornaat, met oepawita en stralende glorie, waarvan nog eenige stralen bewaard bleven, op het achterstuk links. De achterarmen zijn bij de polsen afgebroken, zoodat handen en emblemen gemist worden. De voorhanden zijn, voor het midden van het lichaam, in elkander gelegd met een bloemstuk er in. Links en rechts op den achtersteen is een bloempot gebeiteld, waaruit blad- en knopwerk opgaat.

Hoog 0.49 M.

3. Djëding en grot. Een eind weegs noordelijker brengt men mij aan het strand onder een këtapang-boom en toont men me een djëding, ten allén tijde gevuld met zoet water, terwijl de golfjes van Straat Bali er omheen spelen.

Achter de djëding is eene kleine grot, waarvan de desalegende verhaalt, dat het eens een patapan was van Boejoet Wanèngpati.

Desa Malar.

Kawèdanan Râgûdjampi.

Hier werden door mij aangetroffen:

a. Méroe. Een aardhoop, met een katjanganplant overdekt, waarin en waaromheen werd gevonden: eene groote hoeveelheid puin van kalksteen en Madjapahit-steenen; een kalkblok, waarop in haut-relief gebeiteld is een rond medaillon, gevat in een stralende zon (de teekening van het medaillon is nagenoeg verdwenen); een kalk-klompje, waarop een gedeelte van een Garoeda-teekening bespeurd wordt; een kalk-blok, dat nog eenigszins den vorm van een nandi weergeeft; een topstuk (kalksteen), ruw belijnd van boven naar beneden als schijven eener vrucht; een boven-gedeelte van een Brahma, waarvan nog zichtbaar zijn: 3 hoofden, de breuk van het 4^e, en de afpunting, die den hoogen haartooi aangeeft (kalksteen). Verder een menigte metselsteen, tot een vierkant geordend en daarbinnen eene kweekbedding van tabak door de bevolking daarin aangelegd.

Geleid door het aanwezen van twee kolossale en zeldzaam-fraaie waringins leeft deze plek in de volks-overlevering voort als de plaats van een voormaligen kraton.

b. Matjan poetih. Wandelt men nu een paal verder, en is men een vonder gepasseerd, waar uw gids u wijst op het witte water, dat daar onder doorgloeit, en dat geleverd wordt door het riviertje Banjoepoetih, dan bemerkt men, bij het opgaan van den weg door de padoekoehan Matjan-poetih, dat die weg door het midden van een muur is heengekapt, waarvan de metsel-steenen bij duizenden zichtbaar zijn, die tot aan het riviertje Banjoepoetih kunnen worden gevolgd. Dat is alles wat van den ringmuur van den kraton van Matjan-poetih (want aldus worden die steenen door de bevolking betiteld) kan worden vertoond. En daarna werd dan ook zeer onvoldaan de terugtocht aanvaard.

In de rapporten van de Commissie in N.-I. voor oudheidkundig-onderzoek op Java en Madoera over 1903 (uitgegeven in 1905) komt op pag. 49 het volgende voor: »Alles wat van deze oudheden (sc. Matjan-poetih) werd medegedeeld, wijst er op, dat zij de uitlooper, de overgang tot de Balische kunst en den nieuweren

tijd moesten zijn. Er is zoo goed als niets meer van over, tenzij er hier of daar nog wat in den grond mocht schuilen. Maar zeer treffend was het onder de stukken en brokken, die nog ter plaatse liggen, met zekerheid er één te vinden, dat eens een deel uitmaakte van een beeld van witten steen, als die te Pasoeroehan aangetroffen waren. Ook hier diezelfde slipvormen, terwijl van bijbrengen naar de plaats, waar het werd gevonden, en ook van aanmaken in lateren tijd geen sprake kan zijn."

Kaboepatèn Banjoewangi.

1. Mahadewa. Een geschonden zuiltje, gekapt uit eene zeer fijne steensoort, hoog 1 M. Het gaat vierkant op tot 0.34 M., daarna achtkantig tot 0.56 M, en rond tot 1 M.

Op de beneden-zijde van het ronde gedeelte is een band getrokken, die in het midden een hoefijzer vormt, dat weer in tweeën wordt gedeeld door eene opstaande rib.

2. Rětjápádå. Een vierkante rětjápada, waarvan het bovenvlak in later tijd verdiept en verbreed is, zijnde de bovenrand omzoomd met lotusbladen. Het geheel werd daarop gebezigd als badkom, en ter uitlating van het waschwater werd dan ook een gat geboord. Het lichaam van het voetstuk is verloren gegaan. 1.07 M. in het vierkant.

3. Mahadewa. Een geschonden zuiltje, gekapt uit eene zeer fijne steensoort, het voorkomen hebbende van gegoten ijzer (0.19 M. vierkant, 0.21 M. achtkantig, 0.18 M. rond, met afgeplat-rond bovenvlak). Het Çiwaïtisch symbool is ongeschonden aanwezig. Afkomstig uit het bosch van Sélågiri.

4. Yoni. Een yoni, waarvan alleen het bovengedeelte met tuit over is. In het midden van het bovenvlak is eene vrouwelijke sponning van 0.22 M. in het vierkant. De tuit springt rechthoekig vooruit, met watergeul in het bovenvlak, doch had geen drager.

Bovenvlak 0.66 M. in het vierkant.

Bovengenoemde beeldwerken werden, op mijne aanwijzing, uit de aloen-aloen opgegraven, en naar de Regentswoning overgebracht.

5. Naga. Een naga, van Balineesche sculptuur, uit kalksteen gehouwen, gedost in goden-ornaat, met djamang, katja-oeling, makota en bezoar. De bek

is geopend, en de tong is, evenals bij de exemplaren van Banjoe-biroe (Pasoe-roean), opgaande naar de binnenzijde van de bovenlip, waarmee ze een ring vormt. De kop staat op een langen, geschubden hals. De voorstelling is als die van Dasamoeka, door Dr. VAN DER TUUK aldus genoemd op een fotogram, in het Museum te Weltevreden aanwezig.

Hoog 0.50 M.

District Banjoewangi.

Plek genaamd Astagéna.

Desa Wāngsā-rědjā.

Astagéna (Mad.), **Astagina** (Jav.), een soort van *tjoepoe*: — de naam dus ontleend aan de potjes. (Zie Adji Sākā, pag. 52 reg. 4 v.o.)

In het diepst van de wildernis van de desa Wāngsārědjā (die, volgens de desaoverlevering, haren naam ontleent aan den eersten stichter), ongeveer 36 kilometer van Banjoewangi, werd, onder drie walikoekoën-boomen, aangetroffen eene opeenstapeling van kalisteenen, alsof het een gedeelte ware van een cyclopen-muur. Op de ruwe afdekking daarvan zijn 9 potjes van gebakken klei geplaatst, die, op een klein rond gat na, van boven geheel gesloten zijn, — potje en deksel uit één stuk. Op welke wijze ook ondervraagd, weet men geen antwoord te geven op de vraag, of door de volks-legende misschien inlichting gegeven wordt omtrent den oorspong van die steenen-opstapeling; maar in de plaats daarvan wijst men mij op twee beeldwerken (als zoodanig gerapporteerd door den staat van het B. B.). Deze rětja's, van het onkruid waarmee ze begroeid waren ontdaan, bleken, bij nader onderzoek, niets te zijn dan klompen klei, om een kern van wadas, geboetseerd tot eene menschelijke voorstelling, die onder de schoonmaak geheel verloren ging. Weer eene teleurstelling dus na eene lange, vermoeiende reis. (De desa Wāngsārědjā is op de topografische kaart opgenomen onder den naam van »*Bengkalingan*''.) De tjoepoe's hadden eene hoogte van 0.075 M. en eene grootste breedte, bij de aansluiting van kom en deksel, van 0.09 M.

District Rāgādjampi.

Séla-kenong.

Desa Těmoegoeroeh.

In de padoekoehan Troekā, binnen een rasterwerk van bamboe, overluid
Rapport 1904.

door twee kēpoendoeng-boomen, liggen tusschen, op en om de wortels van een pas gevelden waringin-boom, die al te veel gevaar opleverde voor de huizen der omwonende desa-bewoners: 21 steenen kēnong's, van eene gemiddelde breedte van 0.42 M. en eene hoogte van 0.22 M. Volgens de desa-legende, die aan mij voorgedragen wordt door het desa-hoofd in ruste, Wānāoesāḍā, in tegenwoordigheid van de geheele mannelijke bevolking, waren deze kēnongs eens het eigendom van Ménak Djinggā, en werden eens vervoerd naar Mādjāpahit, om er eere mee te bewijzen aan Praboe kēnja, om daarna weer teruggebracht te worden naar Balambangan. (Gamēlan moengēl angrērangin pating tjarēng-goeng. Adji Sākā p. 239). Tot op den huidigen dag wordt er bij geofferd: 1° met een slamētan in de maand Maoeloed, als eene reiniging voor de desa, waarbij de kēnongs met boreh worden besmeerd en er wierook bij gebrand wordt; 2° bij ziekte en ongeval, met de toezegging van een slamētan na beterschap, voornamelijk aan de grootste der kēnongs, ten Zuiden van de waringin; 3° als prophylaxis tegen elk ongeluk, met »kēmbang kiriman dari pasar”.

District Rāgādjampi.

Desa Songgon.

De tocht, ondernomen ter opsporing van de overblijfselen van een vestingwal, leverde geen resultaat op. Aangekomen in de desa (over de hindernissen wordt het zwijgen bewaard), werd door de bevolking gerapporteerd, dat het onderzoek, door haar ingesteld, geen enkel spoor had aan 't licht gebracht. Niemand wist iets af van het voormalig bestaan van eenige oudheid. Het desa-hoofd, dat zulks gerapporteerd had, was overleden en de wēdana was er nieuw.

District Rāgādjampi.

Siti-inggil.

Desa Tratas.

Na een tocht over zee, met »de Valk”, ter lengte van 15 mijlen, en na een paar palen rijdens door het strandbosch, komt men aan een 15 meter hoogen heuvel, geheel begroeid en doorweven met boomwortels en struikgewas, waartusschen worden aangetroffen vele metsel-steenen van een jong baksel,

eenige rotsblokken, en op den top, een verbrijzelde Triangulatie-pilaar. Hoe men dit als oudheid heeft geboekt, is een raadsel. Van een trap, of van bekapte tjandi-steenen of zerken was niets te ontdekken. Verder heenwadende door krek en heenworstelend door eene ongebaande wildernis, wordt men eindelijk genoodzaakt terug te gaan, daar de werkkrachten en het gereedschap ontbreken om een weg te kappen. Daarmee wordt dan prijs gegeven het bezoek aan een toegezegd beeldwerk, dat misschien even weinig belangrijk is, als zooveel, dat, zonder eenig voorafgaand onderzoek, als belangrijk beeldwerk werd opgenomen in een bestuurs-rapport.

Distr. Rāgādjampi. Goenoeng Ikan.

Daarna stak ik met den stoomer over naar Kaap Sëmbiloengan, met het plan den Goenoeng Ikan te beklimmen, doch vond, bij de landingsplaats te beginnen, eene ondoordringbare wildernis, ongerekend de vele steilten en geweldige rotsblokken, die, na het behoorlijk banen van een weg, zouden te beklimmen zijn. Mijn vier Madoereesche metgezellen verzekerden mij, dat alleen voor geld en goede woorden, en na behoorlijke voorafgaande opsporing en bekapping, de tocht zou te volbrengen zijn, wel te verstaan, wanneer een gunstiger jaargetijde aan dit exceptioneel-ongunstige zou zijn opgevolgd. Bovendien verklaarden ze mij, dat van de oudheden, die in vroegere jaren, bij een bezoek aan den triangulatie-pilaar aldaar, waren aangetroffen, alleen nog restte een toegoe, die me, na hunne beschrijving, in herinnering bracht de lingga, die door Dr. VERBEEK onder No. 671 van zijn Lijst geboekt werd. Onverrichter zake ging ik dus weer aan boord, en terug naar Banjoewangi, me troostende met de gedachte, dat ik misschien voor eene nieuwe teleurstelling bewaard was.

Hoofdplaats Bāndāwāsā.

Op het erf van den Secretaris (thans woonachtig in het voormalig Residentiehuis) trof ik aan :

1. **Brātāsénā.** Een verminkt, verweerd, tweearmig mannebeeld, staande op iets als een lotuskussen. Het is een ronde vrij-gebeitelde wajang-pop, met makota en haartooi »goeloengan". Uitpuilende oogen en knevels. Groot ornaat,

als in de wajang-poerwā. Het kleedje is strijdvaardig opgeschort, en valt saamgeplooid nêr tusschen de beenen. Behalve den buikband, die al te hoog is opgebonden, valt ook van den linkerschouder een lint neer als oepawita, terwijl een slangestaart een slangekop omwindt op den buik. De linkerarm valt recht nêr langs het lichaam; de rechter houdt omvat eene geornamenteerde knots, die met het bovineinde rust tegen den rechterschouder.

Hoog 0.84 M.

2. Inscriptie. Het boven beschreven beeldwerk is geplaatst op een glad-den steenen kubus, doch geene sponning verraaft, dat het beeld, dat evenmin een pen vertoont, met dat voetstuk in verband staat. Op de voorzijde staat in reliëf het jaartal 1378 (?).

Soetjā.

(District Tamanan, volgens de reorganisatie).

Opgegaan in gezelschap van Resident en Regent, konden we onverrichter zake terugkeeren, daar er niets meer aanwezig was van wat door Dr. Verbeek onder No. 655 van zijn Lijst geboekt werd als »eenige beelden". Wēdānā en desa-bestuur rapporteerden, dat een gedeelte van het voormalig aanwezige was overgebracht naar het huis van den assistent-wēdānā van Maësan (district Tamanan). Daar heengereden troffen we aan een steenblok, waarop een haut-relief, dat niet te verklaren was. Is het een menschebeeld geweest, dan wordt dat alleen geconstateerd door de verf-teekening van neus, mond en oogen op den steenknobbel, die het hoofd moet voorstellen.

District Wānāsari.

Desa Tal.

Pad. Salak.

Twee pētapan's. Wanneer men, in het midden der sawahs, een heuvel beklimt, vindt men aan den voet eene onbeteekenende grot, van iets meer dan een meter diepte en anderhalve meter breedte, waarvan de rotsblokken door de boomwortels uiteengewerkt zijn. Aan den ingang is een soort van bank in de rots uitgehouwen. De grot is van voren geheel open. Klimt men een 40 voet hooger, dan vindt men eene tweede grot geheel als kamer gehouwen, waartoe een

vierkant gehouwen gat van 0.75 M. hoogte en 0.45 M. breedte toegang verleent. Daarbinnen vindt men eene ruw-bekapte ruimte 2.51 M. diep, 2 M. hoog en 1.24 M. breed. De ingang staat op het Noorden. De twee banken, daarin uitgehouwen, loopen van Noord naar Zuid. Voor die grot is een plateautje, uit de rotser uitgekapt, en uitzicht gevende op de polowidjo-aanplant aan den voet van den heuvel en op Goenoeng Poetri. Men zal de fysiognomie van het landschap hebben te metamorfoseeren tot het vroegere woud, om zich te kunnen voorstellen, dat deze grot eenmaal het verblijf van een kluize-naar was.

Rots met symbool. Heeft men zich van dezen heuvel laten afglijden en is men een 500 pas de sawahs doorgebaggerd, dan komt men aan een reusachtig rotsblok, waarin zeer ongeregelde treden zijn uitgehouwen. In een der optreden is uitgebeiteld het teeken en een paar treden hooger, wordt dat teeken herhaald op een uit de rots uitspringend steengedeelte.

Voor het verdere archaeologisch-merkwaardige van de afdeeling Bândâ-wăsâ kan worden verwezen naar het opstel van den heer Steinmetz, in het Tijdschrift voor Land-Taal- en Volkenkunde, deel XL (1898) pag. 1—60, dat reeds in het Litterarisch-archaeologisch overzicht werd opgenomen.

District Sitoebândâ.

Desa Slétring.

Boeta-relief Twee paal diep in de desa, nadat men negen paal verwijderd is van Sitoebândâ, bevindt zich onder een kotat-boom een ronde steen, en daarop uitgebeiteld een boeta-kopje. De makota ervan is niets meer dan gravure. Overigens niets. Eigenaardig is, dat hoewel de plek, waar de steen is ingegraven, geene plaats van gelofte of vereering is, ze toch bij elke nieuwe bewerking van den grond blijft uitgespaard, en niemand het wagen zou den steen te verplaatsen.

Eenmaal op reis, en van ter zijde vernomen hebbende, dat er in 1901 een beeld gezien was, ging ik door naar :

District Soembër-waroe

Desa Agel,

waar ik vernam, dat het beeldje, dat me tot het voorzetten van de reis genoopt had, verdwenen was, zoodat ik me te bepalen had tot het reeds bekende n.l.:

Beschreven steen, een steen, die 0.54 M. boven den grond uitsteekt, en waarvan de bovenzijde, schoon onvoltooid, accoladevormig bekapt was. Het geheel had het voorkomen van een plan, dat niet tot uitvoering gekomen was. Op het voorvlak stond in bas-relief het jaartal 139. (?)

Toen Dr. VERBEEK daaruit 1395 las, zal het laatste cijfer wel niet verminkt geweest zijn, zooals ik het aantrof. Deze steen was vroeger een kaoelan, — thans niet meer. Een tweede beschreven steen, die daar vroeger moet gestaan hebben, werd er niet meer aangetroffen.

District Soembër-waroe.

Widārā-pasar.

Beschreven steen. Verre in de ārā² van Widārā-pasar, in een uitgespaard en omheind erfje, te midden van alang² en beplant met koeda-, garoe-, koenjilih- en ring-boomen, staat een steen, hoog 0.36 M., breed in den accolade-top 0.36 M., waar hij zich, links en rechts naar beneden versmallend, afrondt tot 0.28 M., en weer naar buiten rondende tot 0.36 M., daarna rechthoekig neergaat. Deze steen is, op eenige Kawi-cijfers na, geheel verweerd, en het is te danken aan het rapport van 1882 en aan den lateren afdruk van Dr. VERBEEK (1889), dat uit de nu resteerende letterfiguren, toenmaals 1377 Çaka te lezen was.

District Pradjëkan.

D. Pradjëkan-kidoel.

Lingga op een Javaansch graf. Aangekomen op de plek »Batoe goeling» (Mad. goeli) kreeg ik te hooren: dat hier vroeger een ravijn was, en dat daarin een steen lag, die zich voortdurend bewoog. De geesten stopten dat gat, doch de steen kwam boven en staat er nu nog.

En wat staat er nu? Op een buitengewoon lang graf, dat met Madjapahit-steenen is afgeperkt en overdekt, staat aan het hoofdeinde een gladde lingga, zonder ornament of inscriptie. Alleen komt er aan de scheiding van rond en achtkantigen vorm een ondiep-gegraveerd hoefijzer-symbool op voor. De afmeting werd bevonden 0.36 M. vierkant, 0.36 achtkantig en 0.36 rond.

District Pradjëkan.

Desa Taroem.

Hier trof ik op het graf van PAK SAMIADI aan eene zonderlinge Javaansche imitatie van de Doergavoorstelling.

Doerga. (Javaansche voorstelling). Het beeldwerk is van hoofd tot borst weggefallen. Het resteerende staat, naar links voortschrijdende, op een (zeer verminkt) buffel-lichaam, waarvan de kop het linker achterstuk draagt. Van een asoera achter of op dien kop was nimmer iets aanwezig, daar het achterstuk, dat op den kop rust, daaruit glad opgaat. De rechterarm valt over de heup neer en plaatst de hand tusschen de beenen. Het kleedje is eene gladde lap, die van voren openstaat, en van verder ornaat is niets te bespeuren. Twee gladde banden binden het kleedje op. Linkerarm en hand zijn weggebroken. Achterarmen waren nimmer aanwezig, daar de plaats dier armen gladde achtersteen is, met een op de rechterzijde, van boven naar beneden neerkrullend, primitiet ornament bebeiteld, een ornament, dat oorspronkelijk op de linkerzijde herhaald werd. De voorzijde van het achterstuk is omzoomd met eene drievoudige belijning.

District Pradjëkan.

D. Karang-anjar.

Bekapte en onbekapte andesiet-blokken en puin van gebakken steen. In bovengenoemde desa vond ik onder een reusachtigen boenoet-boom, op een oud kerkhof van die desa, eene menigte bekapte en onbekapte andesiet-blokken en puin van gebakken steen tusschen en om de wortels van genoemden boom. De legende verhaalt, dat die steenen eens menschen waren; dat ze rëtja's werden, en dat ze door de Boschgeesten van Karang-anjar werden omgezet tot den tegenwoordigen vorm. Dat is alles wat er te zien en te vernemen viel. Maar bovendien viel het mij op, *dat vele maësans op deze graven een verlopen trijoela-*

ornament vertoonen: een alang-alang-spichtige en lange middentand, geplaatst tusschen twee korte, lepelvormige buitentanden.

District Běsoeki.

Hoofdplaats.

Op het erf van de voormalige Residents-woning werden door mij aange-
troffen:

1. Rakshasa. Een geschonden, zeer verweerd en bekalkt, tweearmig mannebeeld zittend, met twee opgetrokken knieën, en face, op eene steenplaat zonder achterstuk (dus vrij gebeiteld). Uitpuilende oogen en grijnzende mond; het haar op het voorhoofd omgeven door een platten haarband, en van daar gestileerde krullen neervallende tot over het middel. Een zwaar, versierd hals-sieraad, arm-, pols- en enkelbanden. De linkerhand rust op de linkerknie; de rechterhand houdt voor het midden van het lichaam eene knots, waarvan het bovineinde rust tegen den linkerschouder.

Hoog 0.85 M.

2. Lingga. Een geschonden zuiltje, gehouwen uit eene zeer fijne steensoort: van onder vierkant, tot eene hoogte van 0.22 M; daarna achtkantig, tot eene hoogte van 0.47 M; daarna rond, tot eene hoogte van 0.73 M. Op het midden van een der achtkantige vlakken staat in het ronde lichaam gebeiteld het hoefijzer-vormige symbool, met een balk in het midden in zeer hoog relief.

3. Boeta. Een zeer verweerd, zeer geschonden, en vroeger bekalkt, tweearmig mannebeeldje, hurkende met twee wijdbeens opgetrokken knieën. Het wijdbeensche beantwoordt aan het breed-en zwaargebukte van het beeldje. Uitpuilende oogen en grijnzende mond met slag tanden. Geen ornaat meer te ontdekken. De handen liggen, naar beneden geopend, op de opstaande knieën.

Hoog 0.38 M.

4. God(in). Een geschonden, zeer verweerd en bekalkt, vierarmig vrouwe(?)beeld, zittend op een dubbel lotuskussen, met achterstuk en glorie. Groot ornaat, waarvan alleen het halssnoer en de polsbanden nog te onderscheiden zijn. De voorhanden zijn samengebracht voor het midden van het lichaam. De achterarmen zijn opgestoken, doch de attributen, die ze hielden, zijn niet meer te onderscheiden.

Hoog 0.57 M.

5. God. Een tweearmig, staand mannebeeld, vrij gebeiteld. Geheel bekalkt, en van de knieën tot en met het voetstuk weggevallen. De bewerking van makota en hooge haartooi heeft, door de geornamenteerde zijvleugels, waarin de makota uitloopt, iets van eene wajang-poerwa-voorstelling, zij het ook, dat de haartooi echt Hindoesch is opgezet. Een grof ornaat: nog te herkennen zijn de buikband, pols- en armbanden en het halssierraad. De linkerhand was voor het midden van het lichaam gebracht, doch is bij den pols weggevallen. De linkerarm valt recht naar beneden, evenals de naar voren geopende hand.

Hoog 0.74 M.

6. Dwarapala. Een zeer verweerd en beschadigd, leelijk gebeeldhouwd, tweearmig mannebeeldje, staande op eene steenplaat, met achterstuk (zonder glorie). Het haar was in lokken opgekamd, zich naar achter tot tegen het achterstuk verbreedend. Eenige vertikale lijntjes langs het voorhoofd en de slapen doen denken aan een djamang. Van ornaat is niets meer te ontdekken, alleen eene buiten alle proportie tredende sjerp-slip op de linkerszijde van het achterstuk. De linkerhand is nedergelegd op de linkerheup; de rechterhand rust op de knots, die op de steenplaat staat.

Hoog 0.51 M.

7. Godin (?). Een hoogst verweerd, geschonden en bekalkt, vierarmig vrouwebeeldje, zittende op eene steenplaat. Achterarmen met de attributen zijn nagenoeg verdwenen. De voorarmen worden voor het midden van het lichaam samengebracht, en kunnen een bloemknop gehouden hebben.

Hoog 0.44 M.

8. Doerga. Een zeer verweerd, geschonden en bekalkt achtarmig vrouwebeeld, staande op een buffel, die ligt naar rechts, met achterstuk en glorie. Makota en hooge haartooi. Van het groot ornaat is nagenoeg niets meer te ontdekken. De rechtervoorhand grijpt de haren van den asoera, die, ten voeten uit, staat naast den mahisha; de linkervoorhand grijpt den staart van den buffel. Op een boog na, die door een der linkerachterhanden gehouden wordt, is geen enkel embleem of attribuut meer te ontdekken.

Hoog 0.56 M.

9. Dwarapala. Een verweerd, geschonden, bekalkt, leelijk gebeiteld, tweearmig beeld, zittend, met opgetrokken knieën en face, op eene steenplaat; vrij gebeiteld. Uitpuilende oogen en grijnzende mond met slagstanden, Diadeem, waarachter de haren glad naar achter zijn weggekamd, en verder, in gestileerde

lokken, neervallen op den rug. Halssieraad, arm-, pols- en enkelbanden. De linkerarm valt langs de knie recht naar beneden, en plaatst de hand tusschen de beenen, aldaar de plooi van de tjawët omvattende (?). De rechterarm wordt dwars voor het lichaam gebracht, en omvat, bij den linkerbovenarm, eene knots, die op den linker schouder rust.

Hoog 0.80 M.

10. Čiwa (?). Een leelijk gebeiteld, zeer verweerd en bekalkt, twee-armig mannebeeld, staande op eene steenplaat, met achterstuk. Het haar is, achter de djamang, rondom naar achter zich verbreedend tot op het achterstuk, weggekamd, en vormt aldus eene glorie. Het ornaat is, door de verweering, nagenoeg geheel weggewischt. De rechterhand omvat den stok van een triçoela, die op de steenplaat rust en waarvan de vork van den linkerschouder omhoog steekt.

Hoog 0.51 M.

11. Dwarapala. Een beeld, in opzet gelijk aan No. 9; even leelijk gebeiteld, doch meer ineen gezakt, de knieën meer naar buiten gebracht, en de linkerarm neervallende langs het lichaam, met de hand op de steenplaat.

Hoog 0.69 M.

12. Ganeça. Een geschonden en zeer verweerde, vroeger bekalkte, vier-armige Ganeça-voorstelling, zittend op een dubbel lotus-kussen met achterstuk en glorie. Groot-ornaat en oepawita (beide slechts flauw te ontdekken). De voorhanden houden rechts het tandbrok, links de batasa, waarin het uiteinde van den snuit rust. De opgestoken achterhanden hielden eens (enkele sporen verraden dat) *links de aksamala, rechts de tjamara*.

Hoog 0.35 M.

13. Tara (?) of Lakshmi (?). Een zeer verweerd, zeer geschonden, bekalkt, primitief gebeiteld, tweearmig vrouwebeeld, zittend op een dubbel lotus-kussen, met achterstuk en glorie. Oorspronkelijk was de godin gedost in groot ornaat, dat thans nagenoeg verdwenen is. De handen zijn, naar boven geopend, op de knieën gelegd, en hebben in ieder daarvan een bloemknop gehouden.

Hoog 0.37 M.

14. Spuier. Een spuier, doch geen makara, — maar een mannebeeldje hurkende op eene steenplaat, met achterstuk. Tusschen de beenen een spuiwat, dat door een rond gat in verband staat met een rechthoekig gebeiteld stuk goot, dat achter het achterstuk gehouwen is.

Hoog 0.30 M.; diep 0.35 M.

District Běsoeki.

Goenoeng Loeroes.

Desa Sělā-banteng.

(Go-tambra). Twaalf kilometer van de hoofdplaats Běsoeki, en daarna 6 kilometer te paard door het klimmend, zwaar steenachtig terrein van Goenoeng Loeroes, tot de tēgalans van Sělā-banteng, treft men, onder djati-boomen, aan een steenen bak, lang 1.21 M., breed 0.60 M., diep 0.45 M. Aan de voorzijde van dien bak, uitspringend in het midden, is de kop gebeiteld van een nandi met horens, halskwab, en voorpooten met opstaande knieën. Aan de achterbovenzijde in het midden een koestaart, die omslaat naar rechts op de buitenzijde van den bak. Zoo men wil een uitgehold rund, maar dan ook zonder eenige onderlinge proportie der lichaamsdeelen. Bij dien helleketel (?) wordt geofferd met bloemen, wierook en boreh, en ook de bĕrĕsih-desa wordt daar gevierd met een slamĕtan. Ook bij de ziekte van kinderen wordt daar eene gelofte gedaan en, bij genezing, is men verplicht het kind een nacht te laten slapen in het uitgeholde runder-lichaam.

District Běsoeki.

Desa Winong.

Open offerplaats (?). Een rotsblok, breed 3.50 M. In het midden is een trap uitgehouwen van 7 treden, breed 0.72 M. en hoog 0.28 M., met nagenoeg gelijke afmetingen in aantrede en optrede. Deze trap voert naar een ongeëffend platform, dat na eene lengte van 7 meter, uit het midden van de trap gemeten, voert naar eene 2^e trap, van 11 treden, die breed zijn 0.85 M., voerende naar een 2^e platform, dat in de struiken verloopt. Nergens eenige inscriptie, of ornament, of symbool.

District Běsoeki.

Desa Djatian.

Waterbak. Te midden van de rotsen een rotsblok, dat uitgehold is tot een waterbak, diep 0.90 M, lang 2 M., breed 1.43 M.

District Běsoeki.**Desa Widarāpajoeng.**

Rots-blokken. Een groep geweldige rotsblokken, waarin het werk van menschenhand niet te bespeuren is.

Aldus beschreven op de aangegeven plaatsen in de maanden Juni en Juli 1904.

Het lid van de oudheidk. Commissie in N.-I.

J. KNEBEL.

I N H O U D.

Afdeeling Djëmbër.	Biz.
Këdaton. Ruine	135.
D. Garahan. Graf, neuten	136.
Tjåråmanis. Madjapahit-steenen.	136.
D. Toegoesari. Goemoe-toegoe, Sélå-timbangan, Sélå-toetoep, rëttjåpådå, Mahadewa, yoni, nandi.	137.
D. Badéjan.	139.
P. Tjongapan. Beschreven steen, kramat tjandi.	139.
Koeta Këdawoeng. Madjapahit-steenen.	139.
Koetå Bårå.	140.
Tjandi-rëttjå. Tempelkamer	140.
Pasanggrahan Poegër. Het beeld van Badéjan.	140.
Koeta Blatër. Madjapahit-steenen	141.
Goenoeng-Pontang. Graf	141.
Afdeeling Banjoewangi.	
Këtapang (Sélågiri). Andesiet-blokken, lingga, bokor, porseleinen schotels, vrouwebeeld, djëding, grot.	141.
D. Malar. Meroe, Matjan-poetih	143.
Kaboepatèn. Mahadewa, rëttjåpådå, Mahadewa, yoni, naga.	144.
Astagéna. Potjes (tjoepoe), rëttja's.	145.
Sélå-kënonng. 21 steenen kënonng's.	145.
D. Songgon.	146.
Siti-inggil.	146.
Goenoeng Ikan.	147.
Afdeeling Båndåwåså.	
Hoofdplaats. Bråtåsenå, inscriptie.	147.
Soettjå. Menschebeeld	148.
Salak. Twee pëtapan's, rots met symbool.	148.
Afdeeling Sitoebåndå.	
D. Slétring. Boeta-relief	149.
D. Agël. Beschreven steen	150.

	Blz.
Widâra-pasar. Beschreven steen	150.
D. Pradjekan-kidoel. Lingga op een Jav. graf.	150.
D. Taroem. Doerga (Javaansche voorstelling).	151.
D. Karang-anjar. Bekapte en onbekapte andesiet-blokken.	151.
Afdeeling Bësoeki.	
Hoofdplaats. Rakshasa, lingga, boeta, god(in), god, dwarapala, godin (?), Doerga, dwarapala, Çiwa (?), dwarapala, Ganeça, Tara of Lakshmi (?), spuier	152.
Goenoeng Loeroes. Nandi-bak (go-tambra)	155.
D. Winong. Open offerplaats	155.
D. Djatian. Waterbak.	155.
D. Widâra-pajoeng. Rotsblokken.	156.

De troon van de hoofdkamer van den hoofd-tempel van het Tjandi-Sèwoe-complex, vergeleken met de tronen in de Tjandi Mendoet en de Tjandi Kalibening of Kalasan.

Onder de voormannen, die, in de laatste 25 jaren, de behandeling der oudheden van Java zulk eene goede schrede vooruit brachten, GROENEVELDT, YZERMAN, VERBEEK en ROUFFAER, wordt gewoonlijk de naam van een vijfde, J. NUHOUT VAN DER VEEN, niet genoemd. GROENEVELDT gaf zijn catalogus en zette daarmee de iconografie en de beschrijving der realia op een vaste basis; YZERMAN gaf in zijne »Beschrijving van de oudheden op de grens der residentieën Soerakarta en Djogjakarta», behalve dat hij nog sprak over andere oudheden, eene beschrijving van Tj. Kalasan en van de putten en hun inhoud in de hoofdtempels van het Prambanan-complex, die tot voorbeeld zullen moeten strekken voor alle later volgende; VERBEEK schonk in zijn »Lijst van de oudheden» een geregeld en gedegen overzicht over deze, met tot op het oogenblik van de uitgave nauwkeurige literatuur-aanwijzingen; en ROUFFAER een historisch overzicht over den loop der oudheidkundige onderzoekingen, dat tegelijker tijd, beter dan ooit te voren gedaan was, een blik schonk op de hooge waarde en de groote schoonheid der kunst, en in het licht stelde, waar en hoevele lacunes nog aan te vullen waren. De vijfde, NUHOUT VAN DER VEEN, deed werk van een geheel anderen aard, maar in zijne gevolgen zeker niet minder, wellicht belangrijker dan de andere. Als anderen getroffen door de schoonheid van Tj. Mendoet, spande hij zich in, om in eene nota, gedagteekend 28 December 1884, den weg aan te wijzen, dien men zou hebben in te slaan, om wat van dit bouwwerk nog stond te behouden. Hij wees aan met welke soort van steigers men de moeielijkheden, die deze tjandi, zoodra zij in behandeling zou worden genomen, geven zou, overwonnen zouden kunnen worden, en is dus in werkelijkheid ook de man, aan wien wij het te danken hebben, dat de Mendoet nu zoover gerestaureerd is. Zonder dien vasten grondslag, zonder de duidelijke teekeningen van de steigers, die in die nota reeds te vinden zijn, zou men er zich naar alle waarschijnlijkheid niet aan gewaagd hebben, het werk aan te vatten. Daar werd zoo even gezegd: ook in zijne gevolgen. Hier den ontwerper de hem rechtmatig toekomende volle eer gevende, dient daarbij gevoegd te worden, dat 't slechts

aan de geheimen, die de Mendoet, drie jaar (!) nadat die steigers geplaatst waren geworden, plotseling openbaarde, te danken is, dat er ook een verder onderzoek is ingesteld geworden naar de talrijke verbouwingen, aan andere tjandi's voorkomende 1). Het onderzoek van die verbouwingen gaf aanleiding, de aandacht ook te schenken aan allerlei details van de constructie, en effende daarmêe den weg weer tot het erkennen van deze in hunne waarde, wat nu op zijn beurt het reconcipieeren van weggefallen gedeelten, met behulp van de nog overige stukken, mogelijk maakte. NUHOUT VAN DER VEEN's practisch den weg wijzen heeft inderdaad zeer omvangrijke en groote gevolgen gehad.

Ook hier moet gesproken worden over een gedeelte van een tjandi, dat eerst tot zijn recht kwam en komen kon, ná zulk eene reconceptie, nadat er eene restauratie-teekening van vervaardigd was. Het onderwerp van deze mededeeling is, zooals uit het opschrift blijkt, de zetel (de troon) van het hoofdbeeld van het Tjandi-Sèwoe-complex. Van dien troon rest slechts een gedeelte met enkele losse steenen. Uit oude teekeningen, vervaardigd door den welbekenden genie-officier CORNELIUS, die reeds vóór RAFFLES, onder Nederlandsch bewind met oudheidkundige opnamen op Midden-Java belast was, blijkt met zekerheid, dat in zijn tijd het gewelf van de hoofdkamer nog ter plaatse aanwezig was. Het feit, dat hij, al geeft hij in zijne teekening de troon-estrade, den troon zelven niet heeft aangegeven, moet daartegenover tot de gevolgtrekking leiden, dat toenmaals die troon reeds zoo goed als geheel verdwenen was. Met de groote aardbeving van Jogja, in Juni 1867, is dat gewelf neergeslagen, en sedert dien tijd is door het daarop gestorte puin de oude toestand van vóór dien tijd bewaard gebleven.

Eerst in 1898 is daarin verandering gekomen, toen de Jogja'sche Archaeologische Vereeniging, onder voorzitterschap van den heer R. RAFFL, eene ontblooting van den hoofdtempel van Tj. Sèwoe op het programma heeft gezet en deze heeft uitgevoerd. Bij die gelegenheid zijn niet alleen drie der hoeken (kwadranten) van de buitenzijden van het gebouw ontbloot, waarbij door de heeren GESSNER, die de zorg voor het werk op zich genomen hadden, de loskomende steenen geplaatst werden respectie op een met een ieder dier hoeken corresponderend gedeelte van het terrein, maar is ook de kamer geruimd en daarbij er zorg voor gedragen, dat marquante stukken, voor zooverre zij nog aanwezig waren, uitgezocht zijn geworden en ter plaatse gelaten. Met de hulp van deze stukken, die blijkbaar in verschillende hoeken van de kamer gevonden zijn, is het mogelijk geweest den troon te reconstrueeren, zooals

1) Op een dezer verbouwingen, die waardoor de voet van de Baraboedoer bedekt werd, was intusschen door YZERMAN reeds gewezen.

beneden blijken zal. De gevolgtrekking, dat die stukken zich al in CORNELIUS' tijd niet meer bevonden op de plekken, of aan dien kant van de kamer, waar ze oorspronkelijk hun plaats hadden, kan getrokken worden uit het feit, boven reeds vermeld, dat Cornelius den troon niet gereconstrueerd heeft. Hadden zij zich in zijn tijd daar wel bevonden, dan zou hij zonder twijfel den troon ook weer hebben opgezet.

Voor er hier toe overgegaan wordt, den troon van Tj. Sêwoe te beschrijven, dient echter eerst een oogenblik gesproken te worden over de tronen van Tj. Mëndoet en Tj. Kalasan, in de eerste plaats over den eersten, waaromtrent hier voorat reeds vermeld dient te worden, dat ook hij gereconstrueerd is, zooals van zelf spreekt geheel en al als gevolg van de in gang gebrachte voorziening voor verder verval van dien tempel, dus als een der uitwerkingen van NUHOUT VAN DER VEEN's grootendeels vergeten daad.

In de Mëndoet zit de meer dan 3 M. hooge Boeddha, door de goede zorgen van den heer P. J. VAN DER HAM, weder op zijne oude plaats, als te voren. Ook in de Mëndoet waren de gegevens voldoende, om met zekerheid tot eene reconceptie over te gaan, ja, men was op het laatste oogenblik nog zoo gelukkig, om uit den hoop waardelooze steenen op het erf ook nog te voorschijn te brengen de twee stukken, die te zamen het hertenkamp-tableau uitmaken, dat voormaals in de voorzijde van den midden-voorsprong der estrade, waarop de troon staat, zijn plaats heeft gehad. Ook de sier van den troon-rug was nog aanwezig, behoudens één der makara's, die, zooals bekend is, steeds gevonden worden aan de spitsen van den leuning-balk, daar gedragen door, op liggende olifanten rustende, steigerende leeuwen. Correspondierend met het niet-voorhanden-zijn van eene glorie aan het groote steenen beeld zelf, wezen de twee uit den achterwand uitstekende steenen uit, dat boven den troon-rug voormaals een niet met het beeld verbonden glorie moet hebben gestaan. Maar al was dit zeker, en al is het 't waarschijnlijkst dat die glorie een vorm heeft gehad als die der beide andere beelden in hetzelfde vertrek, het blijft mogelijk, dat die glorie wellicht toch eene versierde was met een vlammenrand, of met naga-koppen, al werd er geen enkel fragment gevonden, dat daarop wees. Eene enkel-negatieve gevolgtrekking, het enkel argumenteeren e silentio blijft altijd dubieus, waar in het tegenovergesteld geval het minste of geringste restant reeds voldoende zekerheid zou hebben gegeven. Hoe die troon er thans uitziet en welke de verhoudingen zijn van de verschillende maten van zulk een troon, waarop een op Europeesche wijze gezeten beeld geplaatst is, kan men zien uit de hierbij gevoegde afbeelding van den troon van

de Mëndoet, in vóór-aanzicht, zij-aanzicht en boven-aanzicht (plaat 64). Omtrent de restauratie van den troon in Tj. Mëndoet zijn we dus zeker gegaan.

Trouwens de tronen van de beide in de Mëndoet den Boeddha flankerende Bodhisatwa's en de talloze voorbeelden van tronen in de tableaux aan de Baraboedoer zouden ons toch reeds verteld hebben, ook al was er van den troon in het juweel onder de oudheden op Midden-Java veel minder overgebleven, wat aan zulk een troon een eisch is. Dit zou ons ook de troon in de hoofdkamer van Tj. Kalasan hebben bericht, die ten naastebij met zijn sier nog geheel voorhanden is, zooals reeds bekend was uit de afbeeldingen te vinden bij YZERMAN's boek op plaat XII. Onder de teekeningen bij deze mededeeling gevoegd, vindt men van het bij YZERMAN voorkomende eene aangevulde reproductie in drie bladen, even als van den troon in de Mëndoet (plaat 65). Het bij den troon van Tj. Kalasan ontbrekende gedeelte bepaalt zich tot den balk met de beide makara's. Deze konden gemakkelijk in de teekening worden aangevuld, omdat men die van Mëndoet slechts in de verhoudingen van dezen anderen troon er bij had aan te brengen. Hoezeer de troon in Tj. Kalasan met dien van Tj. Mëndoet overeenkomt, is met een enkelen oogopslag te bespeuren. Ook hier mist men den steun voor de voeten niet; ook hier is het kussen op het bovenvlak van den zetel aanwezig, maar worden gemist de uit den achterwand boven de troonleuning uitstekende steenen, welker doel, zooals reeds gezegd werd, geweest zou zijn de glorie hoogerop eene vaste verbinding tegen omvallen met den muur te geven. De eerste gedachte bij het bezien van dezen troon is dan ook, dat hij bestemd zou zijn geweest voor een met afhangende beenen zittend beeld zonder glorie. Toch is dat ook hier niet het geval geweest, want het blijkt, dat de rugleuning op het midden, op de plaats waar het beeld met zijn rug die leuning zou hebben moeten raken, naar boven toe zacht glooiend is ingedeukt. Het meest waarschijnlijke is dus, dat ook hier een beeld met glorie getroond heeft, maar met eene glorie aan het beeld zelf vast. De teekeningen doen, behalve dat ze laten zien, dat deze troon wat hoogte van de zitting tegenover het voetstuk, de diepte van de zitting en de hoogte van de troonleuning betreft, homogeen is met die van de Mëndoet, tevens weten, dat het beeld, dat eens in Tj. Kalasan troonde, dan wel waarvoor die troon in Tj. Kalasan bestemd was, meer dan tweemaal zoo groot moet zijn geweest als het beeld in de Mëndoet: waar het beeld in de Mëndoet van voetzool tot kruintop *slechts* iets meer dan 3 M. hoog is, moet dat van Kalasan 6 M. gemeten hebben.

De beide tronen, zoowel die in Tj. Kalasan als in Tj. Mëndoet, zijn tronen voor op Europeesche wijze zittende godenbeelden. Het onderzoek, de

reconceptie van den troon van de hoofdkamer in het Tjandi-Sèwoe-complex heeft uitgewezen, dat daarop eens een beeld moet hebben gezeten in eene andere houding: met ondergeslagen beenen. Men zie slechts de drie hierbij evenzeer aangeboden, met de afbeeldingen van de tronen in Tj. Kalasan en Tj. Mendoet corresponderende, teekeningen van dezen troon (plaat 66): voetstuk ontbreekt; de zitting is veel lager; zij draagt geen gewoon steenen kussen, maar een lotuskussen; de zitting is veel dieper en tevens veel breeder, de troonleuning schijnt daardoor hier in een zeker opzicht smaller, maar is dat in wezen niet, terwijl de hoogte correspondeert met die van de rugleuning in Tj. Kalasan. Reeds dit wijst uit, dat in de hoofdkamer in den hoofdtempel van Tjandi Sèwoe een beeld voorhanden moet zijn geweest, dat, al was het in eene andere houding gezeten, wat de lichaamsproporties betreft overeen moet hebben gekomen met het beeld van Kalasan. Evenals boven de troonleuning in deze laatste tjandi ontbreken ook hier die uit den wand uitstekende steenen, waaruit eenzelfde conclusie is te trekken, dat ook hier op de leuning voormaals geene steenen glorie voorhanden was. Dit blijkt hier ook nog verder, want door het plaatsen van de trappen achter de leuning, waardoor men er bovenop kon klimmen, stond deze zelf al zeer onvast, omdat die twee trappen, die van weerskanten naar binnen oploopen, bovenaan slechts een zeer smal gedeelte steenen tusschen zich hebben. Daarin zal tevens wel de reden schuilen, dat met die beide vrijstaande gedeelten van de troonleuning ook het bovenste gedeelte neergeslagen is. Door het ontbreken van de steenen van den balk is hier niet meer te bepalen, of ook hier de rug ingedeukt kan zijn geweest als te Kalasan, en missen we hier dus de zekerheid, dat het in Tj. Sèwoe voorhanden groote beeld op eene zelfde wijze als in die andere tjandi eene daaraan bevestigde glorie had. Het voorhanden zijn van het lotuskussen blijkt nog duidelijk uit het restant van de onderste laag ervan, een stuk van het plat, waarop de lotusbladen uitliepen, in de zuidelijke helft van de kamer. De breuk echter achter de zitting, onder aan de troonleuning te zien, is geen breuk afkomstig van Europeanen of andere, na het in onbruik raken van het heiligdom, daarin gedrongen personen. Die steenen moeten daar oorspronkelijk zoo uitgekapt of uitgeslagen zijn geweest, met het doel, om daar de steenen van het lotuskussen in de vereischte curve in te schieten; ook elders ziet men, dat waar op een bepaalde plaats een boog van deze constructie gewenscht is, niet alleen de direct noodzakelijke steenen rond gehouwen en gelegd worden, maar dit ook geschiedt met steenen, die meer buitenwaarts liggen. Hier, waar een met ondergeslagen beenen zittend beeld geplaatst moest worden, dat aan de onderzijde een zekere ellips vertoonde, moesten, om een goed steunpunt te kunnen vormen, de steenen, die het meest tot steun zouden moeten dienen,

met die curve geplaatst worden. De steenen daaromheen gelegd, dus ook die aan de achterzijde, volgden hetzelfde beloop; vandaar die zulk eene curve volgende uitkapping onder aan de troonleuning. Voor deze methode van rondwerken vergelijkte men slechts de binnenzijde van de olifanten op den troon van de Mëndoet; hunne curve volgt den boog van het Boeddha-beeld, maar bij de correcte plaatsing is het gebleken, dat tusschen deze beide bogen nog rondgekapte steenen moesten worden ingeschoten. Over de ellips onder aan zulke beelden, die men, zooals men uit het boven-aanzicht van den troon van Tj. Kalasan zien kan, ook daar vindt, straks nader.

Plaat 67, figuur 1, geeft de verklaring van de reconstructie, het is een tweede aanzicht van den troon zonder beeld maar met lotuskussen. Dit laatste is hierop slechts half gegeven om tegelijkertijd ook te laten zien wat het uiterlijk is van de rugleuning tot beneden aan de basis, waarop zij staat. Met arceering is aangegeven, wat niet meer voorhanden is, maar daardoor ziet men ook tegelijkertijd wat nog wel aanwezig is, en op welke stukken de reconstructie is gebaseerd. Van het lotuskussen, om dit eerst af te doen, staat aan de linkerzijde (van het standpunt van den toeschouwer) van den troon nog de onderste laag, d.w.z. van het achtergedeelte, maar zóó, dat men, zooals het boven-aanzicht van den troon laat zien, den contour van dat lotuskussen gemakkelijk kon bepalen. De beide pilasters, waarop de makara's van de leuning steunden, zijn aan weerskanten tot op zekere hoogte nog voorhanden. Bepalen we ons hier tot den pilaster aan den rechterkant, daar de linker zoo goed als geheel verdwenen is, dan kan gezegd worden, dat de vier onderste steenen daarvan, 1, 2, 3 en 4, nog in situ worden gevonden. De steenen, die men in de ophelderende teekening verder nog genommerd ziet met 5, 6, 8, 9 en 10, lagen grootendeels aan de andere zijde van de kamer, maar hoe de drie laatste bijeen behooren, en 5 en 6 hun plaats gehad hebben boven 4, bleek oogenblikkelijk: 1°. uit het feit, dat ze aan de linkerzijde onbewerkt zijn, maar aan de buitenzijde buitenwerksche vlakken hebben, 2°. uit de vader- en moeder-sponningen, van welke de eerste steeds onder, de laatste steeds boven aan de steenen pleegt gevonden te worden *) en die, als men ze schikt op de wijze waarop dit nu geschied is, juist goed in elkander grijpen, wat ze bij eene andere schikking niet doen. De juistheid van het oploopen van het bovengedeelte van den pilaster, zooals hij gereconstrueerd is, springt verder in het oog door den vorm van de belijningen van hetgeen zoo het bovengedeelte bleek te zijn. Dit beantwoordt aan het drukke benedengedeelte daarvan, maar in

*) Dit „steeds” is niet volkomen juist, want er zijn uitzonderingen, maar daarop behoeft hier niet ingegaan te worden.

omgekeerde volgorde. Dat er in de zoo verkregen kolom slechte één steen (7) ontbrak, kon op een anderen weg geconstateerd worden, waarover zoo dadelijk.

De steenen, waaruit deze pilaster is samengesteld, zijn van eene verschillende breedte. Natuurlijk, want hij moest in verband worden opgezet. Maar ook hiermede wordt bevestigd, dat de toestand eenmaal was, zooals hij hier is aangegeven.

De rechterhelft van de troonleuning laat onderaan, op het midden, zien wat bedoeld is met de uitkapping op de plaats aan de basis, waarover boven gesproken is.

Plaat 67, figuur 2, laat den troon zien met een Boeddha-beeld er op geteekend, met gesloten beenen en in dhyana-moedra, omdat dit het eenvoudigste was. Deze teekening werd vervaardigd, om te laten zien, hoe de troon kan zijn gevuld geweest. Tegenover de afbeeldingen van het beeld, dat hier gegeven is, en dat in de rationeele proporties is uitgezet, blijkt, dat aan de boven besproken kolom slechts één steen ontbreekt, want de hoogte van den leuningbalk wordt bepaald door de plaats van dit sierstuk tegenover of achter de schouders van het beeld, waarvoor zulk een troon vervaardigd werd; of, wil men het omgekeerde, als de troon anterior is, dan blijft het toch een eisch, dat op hem geplaatst wordt een beeld met afmetingen, die met dien troon correspondeeren, anders zou men een misstand verkrijgen.

De reconstructie is hier opzettelijk ook in woorden tot in kleinigheden behandeld, omdat de consequenties, die uit zulke tronen, als men aantreft in Tj. Kalasan en in Tj. Sèwoe, getrokken moeten worden, zoo uiterst belangrijk schijnen te zijn.

Het beeld in de Tj. Mëndoet, een monolith, een op Europeesche wijze zittende Boeddha-figuur, is groot, ontegenzeggelijk, want de hoogte er van, van voetzool tot kruin, is meer dan 3 M.; dit werd reeds gezegd. Maar de beelden nu, die eenmaal prijkten op de tronen van Tjandi Kalasan en Tj. Sèwoe, het eerste in houding als dat in de Mëndoet, het andere met ondergeslagen beenen? Al zou op den troon van Tj. Kalasan nooit een beeld gezeten hebben, we weten het nu, dat die troon toch in ieder geval bestemd was voor een goden-beeld, zittend in dezelfde houding als de Boeddha in de Mëndoet, maar ook van eene *dubbele* grootte, vergeleken met dat beeld tweemaal zoo groot, van ± 6 M., waar het beeld in de Mëndoet *slechts* 3 M. hoog is. In denzelfden trant weten we 't nu ook, dat de troon in de hoofdkamer van den hoofdtempel van Tj. Sèwoe een beeld vereischte, dat, al zat het in eene andere houding, qua talis in lichaamsgrootte beantwoordde aan het beeld van Tj. Kalasan, ± 4

M. hoog, van zitting tot kruin, evenals dat ook de afmeting is van het boven-gedeelte van het beeld in Tj. Kalasan. Of die beelden nu al ooit voorhanden zijn geweest of niet, dat doet er eigenlijk weinig toe, want in ieder geval moet het de bedoeling zijn geweest, om beelden van zulke afmetingen te maken. En dan moet men in de eerste plaats vragen, niet zoozeer, wat waren dat voor beelden, voor welke godheid van het Boeddhistische Mahayanistisch pantheon zijn die tronen bestemd geweest, ook al zou de beantwoording dezer vraag van het hoogste belang zijn, maar wel: wat waren dat voor beelden, van welk materiaal kunnen zij geweest zijn, of zou men ze gemaakt hebben?

Bepaalt men zich een oogenblik bij Tj. Kalasan en vergeet men niet hoe vorstelijk schoon dit tweede juweel van Midden-Java is geweest in zijn opzet, zoo dat er niet alleen plaats in dezen tempel is voor een hoofdbeeld, maar in de zij-kapellen men telkens 3 altaren aantreft, waarvan het belangrijkste, nu nog, ter weerszijden van de hoofdzitting, inlatingen vertoont, die uitwijzen, dat ook naast dat beeld nog twee kleinere geplaatst zijn geweest, zoodat men dus voor ieder der kapellen met 5 beelden te rekenen heeft; dat in het voorportaal, dat toegang gaf tot de hoofdkamer, 6 nissen te zien zijn, ieder op haar beurt ook al bestemd voor een beeld; en dat in den buitenwand van den tempel nog viermaal 4 weer grootere nissen, almede gereed gemaakt voor beelden, zijn aantewijzen, — dan ligt het à priori voor de hand, dat de hoofdzetel van dezen tempel eenmaal ook voor een vorstelijk beeld moet zijn bestemd geweest. Maar daarmee is men eigenlijk nog niet gekomen aan het einde van de opsomming, die er gemaakt moet worden om te laten voelen welk een grootsch geheel deze tempel ook ten opzichte van de beelden, die er in voorkwamen, geweest kan zijn. Zooals men lezen kan in het rapport van den heer TH. VAN ERP over de verbouwingen aan den hoofdtempel van Tj. Sewoe, in het daarbij gevoegde aanhangsel over Tj. Kalasan, vindt men onder en boven aan de openingen van de het laatst vermelde buitennissen taatsgaten, die uitwijzen, dat bij tijd en wijle die nissen van buiten af met dubbele deuren gesloten konden worden. Dit kan niet geweest zijn, om daarmee b.v. tegen zon en regen de versieringen in stucco in deze nissen te beschermen, want die stucco, welke immers zoo overvloedig rijk ook gebruikt werd aan al het ornament aan de buitenzijde van onze tjandi, was naast die deuren, over een veel grooter oppervlak, onbeschermd. Men kan slechts veronderstellen, dat de nissen met deurkleppen, die af en toe ook verwijderd konden worden, gedurende de tijden, dat men ze afsluiten wou, daarmee afgesloten zijn geworden; en dit kan dan moeielijk eene andere reden hebben gehad, dan omdat de inhoud van de nissen kostbaar was, of lichter aan bederf onder-

hevig, dan het gebouw zelf. Het meest waarschijnlijke ten opzichte van het hoofdbeeld van Kalasan is, dat ook dat een kostbaar beeld was.

Het opgemerkte is zeker niet voldoende, om het waarschijnlijk te maken, dat dit beeld b.v. niet van hout was, of, laat ons met andere woorden zeggen, dat het beeld van Tj. Kalasan, dat in ieder geval enorm groot moet geweest zijn, zijne eereplaats niet gekregen zou kunnen hebben bijv. om een zeer oude heiligheid. Plaatst men zich op een geheel algemeen standpunt dan blijft het mogelijk, dat dat beeld er een geweest is: of van hout, of van leem, of van baksteen, of van hardsteen (deze uitdrukking genomen in tegenstelling tot baksteen), of van metaal. De drie eerste materialen zijn vrijwel nietswaardig, en men mag de vraag stellen, of van het eerste en het tweede, hout en leem, een beeld van zoo groote afmetingen wel goed sterk te vervaardigen is; van het derde materiaal zekerlijk niet; en een beeld van leem zou men zeggen past niet bij eene omgeving als Kalasan aanbiedt. Van hardsteen dan? Een monolith? Waar vindt men die? Dit is niet onmogelijk, maar hoe het dan geplaatst te krijgen op den troon, althans nadat het gebouw was afgewerkt? Een beeld uit groote steenblokken blijft mogelijk, als men zich een waardig idool voor den zoo groot-schen troon van Tj. Kalasan wil denken. Maar ook dan zouden deze stukken van enorme grootte moeten zijn geweest, en . . . er kan geconstateerd worden, dat in de kamer van dezen tempel van zulk een beeld geene restanten gevonden zijn. De kamer is leeg en geruimd, doch wanneer zulke stukken naar buiten waren gedragen, men zou ze in de onmiddellijke nabijheid van de Tjandi daar buiten nu nog aantreffen, even goed, als dat een beeld van 6 M. hoogte uit een monolith gehouwen, hoe beschadigd ook, nog in die kamer zou moeten liggen. Dit volgt oogenblikkelijk uit de omstandigheid, dat de afgestorte bovendrempel van het portaal, een ontzagelijke steen, maar klein in vergelijking van den noodzakelijken monolith, nog ter plaatse ligt, omdat men hem om zijne zwaarte niet vervoeren kon. Er rest dus niets dan aan te nemen, dat de troon bestemd is geweest voor een beeld van metaal, of dat daar eens een metalen beeld getroond heeft. En is dit wel zoo onwaarschijnlijk? Hetzelfde geldt, al is in werkelijkheid het beeld van den troon van Tj. Sèwoe kleiner geweest, omdat dit er een was met ondergeslagen beenen, voor dezen tempel. Het steenen Boeddha-beeld, dat aangetroffen is in het voorportaal tot de hoofdkamer, daar, in de oostelijke cella, kan nooit het beeld geweest zijn, dat voor den troon van die kamer bestemd was. Dat beeld, dat men op de foto van VAN KINSBERGEN (No. 208), die dagteekent van \pm 1870, in dat portaal ziet staan, is een beeld van de normale afmetingen, niet grooter dan de andere soortgelijke beelden van het Tjandi-Sèwoe-terrein, die op hun beurt ook weer niet verschillen, al-

thans niet noemenswaardig verschillen, van de beelden van Plaosan en Baraboe-doer. Deze beelden zijn iets meer dan 1 M. hoog. Hoewel opgesteld steeds gezeten op een lotuskussen, is het, zooals uit honderden voorbeelden blijkt, de gewoonte der beeldhouwers geweest, ze niet te beitelen met dat lotuskussen uit één stuk. Bij de opgegeven hoogte is dus het lotuskussen niet inbegrepen. Doch men plaatse zelf in gedachte zulk een nietig beeld op het lotuskussen van den troon van Tj. Sèwoe, die meer dan 4 M. breed is, terwijl de rugleuning daarboven $\pm 2\frac{1}{2}$ M. hoog is. Ook in Tj. Sèwoe is bij menschengeheugenis geen restant bekend van een groot steenen beeld, terwijl ook hier de enorme blokken hadden moeten zijn blijven liggen. Maar wat in den hoofdtempel van dit tjandi-complex wel aangetroffen is, is een massieve vingertop van *brons*, die de heeren GESSNER daar vonden, en die door den Voorzitter der archaeologische vereeniging, den Heer R. RAFF, aan het Bat. Genootschap werd toegezonden, om aan dit uitermate belangrijk stuk eene veilige plaats te geven in de archaeologische verzameling. Het is naar waarschijnlijkheid het voorste gedeelte van een gebogen wijsvinger, lang 4 en aan het onderende, waar hij afgebroken is, 2 cM. dik, dus *levensgroot*. Hiervoor zie men de Notulen van het B. G. XXXVIII (1903), pag. 68, 92 en CLIX. En al blijft nu ook het beeld waar deze vinger een deel van uitmaakte, en dat ongeveer even groot moet geweest zijn als de hier genoemde Boeddha-beelden, te klein voor den troon, het voorhanden zijn van dezen vingertop wijst uit, dat er op Java ook zijn geweest gegoten *levensgroot* bronzen beelden. In welk een hoog stadium van ontwikkeling de bronsgieterij op Java, in de periode waaruit Kalasan en Tj. Sèwoe dagteekenen, en ook later, gestaan heeft, blijkt uit honderden fraaie, keurige en kunstige voorwerpen, in de verzamelingen aanwezig. Over het algemeen zijn ze, ook al zijn er grootere stukken onder, van kleinere afmetingen; maar waar men nu niet meer te aarzelen heeft, wat men vroeger zeker deed, om aan te nemen, dat de kunstvaardigheid en de techniek ver genoeg gevorderd waren en eene voldoende hoogte hadden bereikt, om levensgrooten voorwerpen te gieten, daar mag ons thans ook niets beletten, al moet het nader bewijs uitblijven totdat positieve gegevens het afdoende bevestigd hebben, aan te nemen, dat die kunst nog verder ging, te meer daar het niet noodig is, om kolossale groote stukken aan één stuk te gieten. Waar op ander technisch gebied het bouwen en het beeldhouwen zoo ontzagge-lijk hoog staan, daar zou het toch niet vreemd wezen, dat ook de bronsgieterij voor die andere takken technisch niet onderdeed. Over ten naastebij geheel Azië is het bronsgieten bekend en beroemd. Wat Mongolië daarin geleverd heeft, om iets van Centraal-Azië te nemen, men zie daarvoor GRÜN-WEDEL, *Mythologie des Buddhismus in Thibet und der Mongolei*; wat Japan daarin

gewrocht heeft, men vindt dat zelfs in den voor Japan bestaanden Baedeker, CHAMBERLAIN and MASON, Handbook for travellers in Japan, in Murray's serie van handboeken; als een voorbeeld van wat Fransch-Indië van dien aard bezit, make men kennis met de monografie van DUMOUTIER over Le grand Bouddha de Hanoi, Hanoi 1888, die de bekende pagode bij het groote meer van die plaats beschrijft, waarin men een bronzen beeld vindt van Tran-vu, den beschermheilige van Hanoi, »fendu sur place'', van eene hoogte van 3,72 M. En de kunst van bronsgieten, van grootsch metaalbewerken, was niet alleen het eigendom van Mongolen en Tartaren, of wat men daar verder bij zou moeten groepeeren. Ook in eigenlijk Indië was ze goed bekend, al oudtijds, men denke slechts aan het groote ijzeren stuk, dat door FERGUSON in zijn History of Indian and Eastern architecture, op pag. 507, afgebeeld en besproken wordt, the *lath* of ijzeren pilaar te Koetoeb, uit den Goepta-tijd. Wij voor ons, ook al blijven we op het standpunt, zoo even reeds aangegeven, dat positief bewijs nog nader geëischt mag worden, kunnen ons best voorstellen, dat met de Hindoes, die in de 8^e eeuw naar Java kwamen of in de 9^e eeuw daar invloed uitoefenden, en die de gewrochten hebben tot stand gebracht, die nu nog, en te recht, onze volle bewondering en verbazing gaande maken, ook die kunst van fijn, schoon, maar ook van kolossaal, bronsgieten meegekomen is.

En ligt het niet voor de hand, dat als die beelden in Tjandi Sëwoe en in Tjandi Kalasan niet van grooten steen zijn geweest, maar van brons, dat ze dan geheel verdwenen zijn, omdat ze reeds jaren geleden, vóór dat eenige Europeaan met Java bemoeienis had, zijn stuk geslagen en versmolten? Wat gebeurt nu nog? En herhaalt zich de geschiedenis niet telkens en telkens wêr?

Doch er is nog iets, waarvan boven gezegd werd, dat er op terug gekomen zou worden. In het bovenvlak van het steenen kussen op de zitting van den troon in Tj. Kalasan, hierop werd boven reeds de aandacht gevestigd, ziet men eene ellipsvormige ingleving, die omgeven is door het daaromheen liggende gedeelte van dat kussen, en waarin men, in het midden, het verheven restant steen ziet zitten, dat men daar niet heeft weggekapt. Zooals bekend is, is het ondervlak van een met ondergeslagen beenen zittend steenen beeld gewoonlijk vlak, en vindt men onderaan een staand steenen beeld gewoonlijk eene groote uitstekende pen of tap. Steenen beelden, zittende op Europeesche wijze, zijn ook in nog al grooten getale voorhanden. Men lette er slechts op, dat vele Bodhisatwa's, ook al is de wijze van zitten niet zuiver Europeesch, toch in ieder geval met één afhangend been worden afgebeeld. Zoover tot nog

toe gebleken is, werden deze op Europeesche wijze zittende figuren met hunne zitting gehouwen uit één steen. Wij noemen hier slechts de beelden van Plasan, het groote Boeddha-beeld van de Mendoet en het zooveel kleinere Boeddha-beeld, dat, opgenomen in het Bat. Gen., daar No. 228a (Inventaris No. 4520) draagt. Kan de ellipsvormige ring in het bovenvlak van die zitting in Tj. Kalasan ooit gediend hebben, om daarmee een steenen beeld, dat dus aan de onderzijde ook zulk een ellipsvormigen steenen tap moet hebben vertoond, vast te zetten en voor afschuiven te bewaren? Dit schijnt niet waarschijnlijk, eensdeels om de reden zoo juist aangegeven, dat tegenhangers daarvan ontbreken, en anderdeels vermoedelijk ook, omdat men daarmee sterk verzwakt zou hebben, wat men op eene zelfde wijze veel beter zou hebben kunnen verkrijgen door het hooge gedeelte in de ellips weg te nemen en aan het steenen beeld eene uitsparing te laten zitten, die overeenkwam met de alsdan bestaande uitholling. Let men daarentegen op wat bij kleinere bronzen voorwerpen ook voorkomt, op de bekende gewoonte, om met zulk soort van ring metalen voorwerpen te bevestigen, en vergeet men daarbij niet, dat het formieren van zulk een voorwerp in zulk een vorm berust op eene veeltijds gewenschte uitsparing van materiaal, dan nadert wat hierboven reeds als eene onderstelling aangegeven werd, wellicht reeds tot volslagen zekerheid; dan zou hierin reeds een afdoend bewijs kunnen schuilen voor het eenmaal werkelijk voorhanden geweest zijn van een kolossaal groot metalen beeld in Tj. Kalasan, en daarmee voor de mogelijkheid en de waarschijnlijkheid van het voorkomen ook van zulk een beeld in het hoofdvertrek van Tj. Sêwoe's hoofdtempel. Aan de technici wordt overgelaten in dezen het beslissende woord te spreken.

Driemaandelijksch Rapport

— over October, November en December 1904 —

VAN DE

Commissie in Ned.-Indië voor Oudheidkundig onderzoek op Java en Madoera.

Het afwerken der teekeningen van Tjandi Singasari, benoodigd voor de beschrijving van deze ruïne, werd geregeld voortgezet. Deze zijn: Situatie; Plattegrond; Vooraanzicht; Zij aanzicht; Aanzicht van den hoofdtop, met het ornament; Lengtedoorsnede; Doorsneden, enz. van het portaal; Doorsneden, enz. van de kapellen; Doorsneden, enz. van de kleine nissen aan den voorkant; Parallele reconstructie van de beide soorten van toppen; Ware toestand van de zuidelijke kapel; Ware toestand van de fundeering van den voorsprong; Reconstructie van de trapvleugels; Hoofdprofiel van Tjandi Djago en van Tjandi Singasari; Het pëndapa-soubasement naast den hoofdtempel; Vergelijkend tableau der modellen, gebruikt bij de reconstructie der toppen, enz.

Ook aan het teekenen van het opgenomen bijtempeltje van Tjandi Loemboeng werd voortgewerkt. Gereed is: Vooraanzicht met het ornament; Dwarsdoorsnede, en Aanvullend detailblad voor het ornament.

De klad-teekeningen van de Balische pëndapa kwamen evenzoo klaar, zoodat deze straks ook in het net geteekend zullen kunnen worden.

Hoofdzaak was echter in dit kwartaal al het verzamelde nog eens te controleeren, om het steeds gemakkelijk meester te blijven, daar het volumen reeds zeer omvangrijk is geworden, en bij afwezigheid van het lid MELVILLE, wat steeds van langen duur is, het beheer der zaken geheel voor rekening van den Voorzitter komt. Alles is thans zoo geborgen, dat het gemakkelijk is met een paar controle-lijsten ieder negatief enz. dadelijk te vinden.

Dit laatste werk maakte het nu mogelijk de aanvulling te leveren van de foto's, die indertijd slechts gedeeltelijk konden worden ingediend, tengevolge van den tegenslag met het aanmaken ondervonden, en de daarop gevolgde lange verwijdering van het genoemde lid van Weltevreden, zie hieromtrent hieronder beneden.

Met het drukken der Rapporten werd begonnen; 1901 en 1902 kwamen gereed.

